

МИМОЗА ХАСАНИ ПЛАНА

АЛБАНСКАТА ПОЕЗИЯ В КОСОВО

ПРЕЗ '90-ТЕ ГОДИНИ НА ХХ ВЕК

(за българските читатели)

Издателска къща „Ни плюс“
2019

МИМОЗА ХАСАНИ ПЛАНА

АЛБАНСКАТА ПОЕЗИЯ В КОСОВО ПРЕЗ '90-ТЕ ГОДИНИ НА XX ВЕК

**АЛБАНСКАТА ПОЕЗИЯ В КОСОВО
ПРЕЗ '90-ТЕ ГОДИНИ НА XX ВЕК
(за българските читатели)**

(за българските читатели)

© Мимоза Хасани Плана
Превод от албански: Русана Бейлери
Превод на поезията: Магдалена Димитрова
Рецензент: акад. Шабан Синани
Дизайн на корицата: © Леопард Цана
Снимка на първа корица:
© Петрит Ибрахими, Албанските алпи
Снимка на четвърта корица:
© Норик Ука
Преиздателска подготовка: Светлана Тихова

Печат: „Симолини 94“ ООД

Издава: Издателска къща „Ни плюс“
ISBN 978-954-9464-27-6

Издателска къща „Ни плюс“

София, 2019

Мимоза Хасани Плана е родена в Прищина през 1982 г. Завършва бакалавърска и магистърска степен по литература в Университета в Прищина, а през 2019 г. защитава докторска дисертация в Софийския университет „Св. Климент Охридски“.

През 2000 г. издава първата си стихосбирка, по-късно участва в редица научни форуми и публикува статии в литературни списания в страната и чужбина.

Професионалната ѝ кариера е съсредоточена в областта на медиите и образованието, като е работила в националната телевизия и в обществени канали, а също в Министерство на образованието, науката и технологията повече от 12 г. Понастоящем е експерт по учебните програми на Международната организация за миграция (ИОМ) в помощ на Министерство на образованието, науката и технологията на Косово с цел достигане на стратегическите цели.

СЪДЪРЖАНИЕ

<i>Предговор</i>	
<i>Доц. д-р Русана Бейлери</i>	7
ВЪВЕДЕНИЕ	9
ПЪРВА ГЛАВА. МОДЕРНАТА АЛБАНСКА ПОЕЗИЯ	18
Основни характеристики на модернизма и постмодернизма	18
Поети и категории	22
Поетика и структурни характеристики	27
Социално-политическо влияние	28
Балкански контекст	29
Миграционни практики и литература	32
ВТОРА ГЛАВА. АВТОРСКИ ПРОФИЛИ И ПРОИЗВЕДЕНИЯ	36
Али Подримя	38
„Зар“	40
„На опашката на враната“	42
„Остров Албания“	48
Азем Шкрели	50
„Нощта на папагалите“	50
„Дъждовна лирика“	55
„Птици и камъни“	60
Агим Винца	
„Лошо време за поезия“	63
Абдулах Конушеви	
„Състояние на несъществуване“	65
Дин Мехмети	67
Еди Шукриу	71
Фахредин Гунга	73
Сабри Хамити	75
Рахман Дедай	77
„Дяволът не остарява“	77

ТРЕТА ГЛАВА. ЛИТЕРАТУРНИ ФЕНОМЕНИ	79
Женското писане като литературен феномен на '90-те.	79
Социо-политически контекст в женското писане	80
Историко-литературен поглед върху женската поезия	80
Тематика в творчеството на младите поетеси от края на XX век	81
Поезията на политическите затворници	86
Литературен контекст	86
Затворническата поезия в политически контекст	88
Мигрантска поезия	94
„205“	94
 ЧЕТВЪРТА ГЛАВА. ПРЕВОДИ В БАЛКАНСКИ КОНТЕКСТ	97
Преводи на албанската поезия от Косово (1990-1999) за българската публика	97
Преводи на румънски език	101
Заключение	106
 Библиография на използваната литература	110
 Рецензия на пълния текст на дисертацията от академик Шабан Синани	114

Предговор

Д-р Мимоза Хасани Плана е талантлива млада поетеса, журналист и литературен критик. Тя е красива млада дама, дипломат по призвание и душа, съпруга и майка на две деца, която не се задоволява с нито едно от тези определения като окончателно, а се стреми към развитие и самореализация. При нея това се случва съвсем естествено - с труд, талант и усилия, но спокойно и сякаш без никакво напрежение. Мимоза Плана е възлъщение на активното младо поколение в страната си и културен пратеник на албанското творчество от Косово зад граница.

Настоящата монография е първа по рода си на български език в представянето на общите и индивидуални характеристики на поезията, създадена в Косово. Тя обхваща конкретен период, 1990 – 1999 г., който е ключов за държавата и за албанския народ, живеещ в нея. Настоящото изследване се стреми да прокара път в опознаването на албанската поезия от Косово като цяло извън териториалните граници на страната, като представи конкретния сегмент пред българския читател. Процесът на взаимно опознаване е особено значим за косовската култура в настоящия момент, когато младата държава се стреми да бъде по-добре опозната и приета в чужбина. Предложената класификация на албанската поезия от Косово и отразяването на социално-политическото въздействие върху развитието ѝ, допринася за обособяване на водещите елементи в начина на създаването ѝ – стимули, мотивация, вдъхновение. Приносен елемент на авторката за албанската литературна мисъл е разглеждането на творби, преведени на два балкански езика – български и румънски, както и интерпретирането на съответната литературна критика в двете страни за тях.

Проблемите на литературната рецепция в балкански контекст са част от знанията, получени от Мимоза Хасани Плана по време на докторантурата ѝ в Софийския университет „Св. Кл. Охридски“, които дават възможност да приложи безспорна за изходящата ѝ литературна среда новаторска перспектива. Общият обем на труда, защитен като докторска дисертация е над 200 страници, които са обработени и съкратени по начин, който да бъде специфично достъпен за българския читател.

Прочетете тази книга и ще усетите обогатяващото чувство за едно важно запознанство на нашите съседи!

Доц. д-р Русана Бейлери
Преподавател по албански език и литература
СУ „Св. Климент Охридски“

*Посвещавам тази книга
на моите родители*

ВЪВЕДЕНИЕ

В настоящата книга се проследява развитието на албанската поезия в Косово, създадена през последното десетилетие на XX век, особеностите на поетичната система, структурата и функцията ѝ, а също онтологичната връзка между поета и неговата аудитория.

Периодът 1990–1999 г. е избран поради факта, че това десетилетие се характеризира с особености, които определят промените и новите направления в албанската поезия на Косово. Въображението, думите и тематиката на този период, които изразяват основните грижи и това, което най-много занимава косовските автори и цялото общество, предават и извикват най-силни емоции сред публиката. Характерните за времето явления са внимателно наблюдавани от поетите, които със средствата на езика и автентичната образност ги пренасят от реалността в своите стихове, за да ги обезсмъртят. Трябва да имаме предвид, че разглежданото от нас време е близко, битува в спомените на средното и по-възрастно поколение косовски граждани, но същевременно е непознато за младото поколение и за голяма част от косовските емигранти зад граница. Затова смятам, че е важно да възстановим общите ценности и основното съдържание на това съществено десетилетие в литературната, обществената и политическата история на Косово. По-конкретно трудът се съсредоточава върху представянето пред българска аудитория на следните явления:

1. Представяне на произведенията на поетите, принадлежащи към вече формираното поколение поети през '90-те години на XX век. Те творят постоянно и без прекъсвания във времето спрямо този период и творчеството им е познато на албанската публика и критика, а донякъде и на тази в чужбина.

2. Литературните феномени, създадени от жените-поети, които съвкупно представляват голямата промяна на '90-те в албанската поезия в Косово. Жените, от обект на вдъхновение именно тогава стават изразителки на своето вдъхновение, като чрез ангажираността си и приноса в литературата, повлияват мощно за събуждането на всеобщи обществени движения за повече равенство между половете. Това предизвикателство продължава и до днес.

3. Разглеждане на произведенията, преведени на някои балкански езици, с оглед важността на превода и рецепцията му за опознаване на другия и за предаване и обмен на идеи, а също на литературни и културни ценности между страните в района. В настоящата книга преводните произведения се представят и разглеждат в контекста на ролята им за представяне и реклама на албанската поезия на Балканския полуостров. Въпреки че терминът *балкански страни* е доста широк, за целите на труда се ограничаваме до българската и румънската литература, с които има най-богат културен обмен.

За разлика от предшестващите десетилетия, '90-те години на XX век са белязани от бурното нахлуване на млади автори и нови имена, което ги превръща в най-плодотворните и съзидателни поетични години на XX век. Изискванията и ограниченията на настоящата книга правят невъзможно да споменем целия обширен поетичен корпус от автори. Изборът ни се спира по обективен критерий на представителните за конкретни тенденции имена, като субективният елемент не може да бъде

избегнат, но той е част от авторския поглед и оригиналният характер на книгата.

Поетичното творчество на разглежданото десетилетие включва и творбите на автори от диаспората, публикувани в Косово, които открояват последователна тенденция за съхранение на културните и литературни връзки с родината. Поетите-емигранти от Косово, независимо от мястото, където пребивават, полагат усилия творбите, написани в неалбански географски земи да ги публикуват не само там, където живеят, но и обезателно да ги издадат в Косово. Общественото мнение се отнася положително към поезията на авторите от диаспората и стихосбирките им се радват на уважение и висока оценка от литературната критика. Независимо дали причината винаги е само литературната стойност или понякога има елемент на чисто човешко одобрение, в случая става дума за обособено литературно явление, типично за страната в разглеждания период.

Косовската литература след обявяването на независимостта на Албания като цяло е обусловена от нейната история¹, което означава, че съзидателният творчески процес е в неразривна връзка с историческите процеси. Литературата, създадена по този начин, трябва да бъде четена така, независимо, че според някои съвременни разбирания на част от литературна критика на XX и XXI век, обстоятелствата около написването на една поетична творба не бива винаги да се намесват, тъй като текстът има свой самостоятелен живот. Смятаме обаче, че в конкретния случай външните фактори, касаещи времето на писане на косовската поезия, трябва да се вземат задължително предвид, поради безспорното им въздействие върху развитието ѝ. Под външни фактори в поезията тук подразбираме връзката между авторите, поетичното творчество и ситуацията, която може да се явява мотиватор и идентификатор на

¹ Nysret Krasniqi, *Histori e letërsi*, 99-AIKD, Prishtinë, 2018, f. 99

произведенията. Същевременно сме наясно с риска на оценката относно избора на представителността за дадения период. Това е така, защото, когато говорим за средата и обстоятелствата на времето и авторите, трябва да отчитаме, че селектираните тук произведения са само част от цялостното творчество на своето време. Като автор на книгата осъзнавам, че извън рамките на труда ще остане значителна част от поетическата продукция на Косово през 1990-1999 г.

Новите обществено-политически реалии, създадени в Косово в етапа 1990-1999 г., са ключови за възникването на причини, „задължаващи“ тогавашната поезия да се развива в разделни сегменти, като следствие от които раждат няколко типа поезия.

В най-новата история на Косово '90-те години са познати като тежки години, белязали най-драматичните несправедливости срещу албанския народ след обявяване на независимостта на Албания (1912), годината, която разделя албанците на няколко географски територии. Десетилетието завършва не само хронологическия век, а и почти вековните усилия за освобождаване на страната. Литературата, създадена в Косово, е невъзможно да се разглежда напълно автономно от останалите албаноезични центрове. Пълният и облик може да се получи само при привличане на поетичните творби от всички посоки: Албания, Косово, Македония, Черна гора и диаспората, което е и една от актуалните задачи на албанологията.

В албанската литература XX век е известен със смесването на литературните течения и жанрове като проза, драма, критика, теория и разбира се поезия, която е доминираща и продължение от предишния век.² Лиричната поезия е най-експлоатираният жанр от албанските автори като цяло, което приемаме, че означава, че е най-харесваният и обичан от хората.

² Пак там, с. 556-557

Методология на изследването

Методологията на изследването се опира на съществуващите теоретични рамки и има за цел да създаде знания и нова информация. Литературата няма за цел да постигне научната истина, а литературната истина, подчинена на художествената и ненаучна истина³. Литературните търсения се осъществяват чрез изследователските методи, продукт на литературните школи на XX век⁴. Поради факта, че литературата на разполага с измервателна инфраструктура за точни научни интерпретации, критиката се опира на субективните възприятия на критика по време на тълкуването и оценката на литературната творба. Затова през различни периоди кристализира идеята, че литературната критика е субективна, въз основа на факта, че една творба може да се интерпретира различно, дори от един и същ литературен критик. В нашата работа по разглеждането на косовската поезия от '90-те години ще използваме комбинираните възможности за постигане на резултати и за определяне поетическата стойност на произведенията, които преоставят отделните методи:

1. Структурализмът като метод за изследване на литературата

Структурата подразбира формата и съдържанието на текста, включвайки всички елементи, съставляващи една литературна творба. Думата *структура* произтича от латински и означава строителство или материя и „днес е една от фундаменталните концепции на теория на литературата, възникнала от изследването на литературната творба като такава, като литературен текст”⁵. Структурализмът като метод бележи нача-

³ Zejnullah Rrahmani, Teoria e Letërsisë, Faik Konica, Prishtinë, 2008, f. 10

⁴ Kujtim M. Shala, Shekulli i letërsisë shqipe, Buzuku 2006, f. 232

⁵ Zejnullah Rrahmani, Teoria e Letërsisë, Faik Konica, Prishtinë, 2008, f. 480

лото си в началото на XX век и е свързано с теориите за структурата на езика на швейцарския учен Фердинанд дьо Сосюр, продължава с формалистичната теория на руския литературен критик Юрий Тинянов, с Пражката структуралистка школа и с работата на известния езиковед Роман Якобсон, който освен, че създава лингвистична теория, основана на семиотиката, има ценен принос в областта на поезията и останалите изкуства като музика, визуални изкуства и др.

Когато говорим за структурализма, трябва да споменем за приноса на Клод Леви-Строс, който развива теорията на структурализма и структурната антропология, а също имената на постструктуралистките мислители Роланд Барт⁶ и Юрий Лотман.⁷ Структуралистският период приключва именно с теориите за разглеждане на литературната творба, създадени от последните двама автори.

Като обобщение трябва да отбележим, че структуралистският метод е популярен предимно при лингвистичните изследвания, но тъй като, че думата и езиковата ѝ организация е в центъра на литературата, този метод се прилага успешно и в литературната наука. Затова в настоящето изследване структурният метод се прилага с цел отразяване на формата и структурата на поетичните образци чрез вглеждане в съставните елементи на външната и вътрешната структура. Съставните елементи на вътрешната структура са дума, стих, строфа, ритъм и рима. При съчетаването им се създава външната структура, която опосредства изразяването на чувствата и идеите на поета. Общата форма на поезията се състои от споменатите две части и определя тематичните ѝ характеристики.⁸

⁶ Roland Barthes, Lionel Duisit, An introduction to the Structural Analysis of Narrative, The Johns Hopkins University Press, 1975

⁷ Jurij Lotman, The Structure of the Artistic Text, University of Michigan (translated by Ronald Vroon, 1977)

⁸ Zejnullah Rrahmani, Teoria e Letërsisë, Faik Konica, Prishtinë, 2008, f. 216-223

2. Феноменологичен подход

Немският философ Едмунд Хусерл се смята за баща на феноменологията. Според него литературният текст е свързан с предходния опит и знания на читателя, което подпомага възприемането на явленията чрез ролята на индивидуалното съзнание за тяхното разбиране.⁹

Според феноменологичния подход литературната творба може да бъде многозначна в зависимост от предварителните познания и подготовка на читателя, което от своя страна обосновава субективните възприятия и тълкувания на литературния текст. Един и същи текст може да се третира различно от един и същи читател или от различни читатели в зависимост от епохата, в която се чете, от опита и интелектуалния капацитет на четящия. Това дава възможност за нови и независими анализи на един и същи литературен текст, което отговаря на научния подход на настоящата книга и оставя отворени вратите пред възможни промени на установени интерпретации.

3. Литературно-исторически метод

В настоящата книга разглеждаме десетилетие, което се откроява в литературното развитие, затова би било почти невъзможно да пропуснем историческия процес и влиянието му при раждането на една поезия. От теоретична точка „когато един изследовател на история на литературата иска да възстанови предишните периоди от литературния ход, той трябва да преоткрие стойностите на дадено произведение и да се стреми да прозре във всяко явление или творба връзките между днешните ценности и тези на миналото”¹⁰

⁹ Richard James Calhoun, Existentialism, Phenomenology, and Literary Theory, Published by: South Atlantic Modern Language Association Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/3196789>

¹⁰ Floresha Dado, Sfida Teorike të histografisë letrare, Bota Shqiptare, Tiranë 2011, f. 159

Познаването на историко-политическите обстоятелства е неотменна при интерпретацията на поетичните творби от разглеждания в книгата период, поради причините, които бяха изложени в уводната част. При поетите, писали и публикували в Косово през периода 1990-1999 наблюдаваме значително присъствие на елементи от подобно естество, които са следствие от политическите, исторически и културни фактори в Косово. Затова аналитичният поглед през призмата на литературно-историческия метод е ценен именно в случаите, когато поезията има подчертан социално-политически нюанс.

4. Метод на сравнителното литературознание

Административното деление и държавните граници създават условия за теоретичната намеса на сравнителното литературознание, което „сравнява, създава модели и пресича граници”¹¹. В настоящата книга обаче няма да навлезем пряко в тази посока, защото биха възникнали трудности още при прилагане на дефиницията, които сами по себе си са поле за самостоятелно изследване между албанските културни общности в различни държави¹². Сравнителното литературознание ще бъде полезна гледна точка конкретно при литературните практики на емиграцията и при рецепцията на албанските косовски автори в балкански контекст.

¹¹ Румяна Станчева, Сравнително литературознание и балканистика, София, 2009.

¹² След обявяването на независимостта на Албания, новата и съвременната албанска поезия в Косово се създава и развива редом с тази в Албания, Македония, Черна гора и диаспората. Това почти вековно деление прави така, че Косово и Албания (двата основни културологични центрове на албанците) да създадат две различни идентичности, разделени една от друга. Литературната идентичност на Косово е продиктувана от историческата съдба на албанците в Косово, обусловила и литературната еволюция в това пространство (Nysret Krasniqi, Letërsia e Kosovës 1953-2000).

Дефинираните методи на изследването се допълват един друг за достигане на резултати при разгръщане на поетическия анализ, подбран за книгата. „Взаимодействието между теорията на литературата и историята на литературата като научни дисциплини в една и съща област се осъществява успешно, тъй като първата е свързана с генезата на литературните жанрове и форми, а втората с особеностите, художествената структура, моделите и др. Връзките между тях се материализират в това, че теорията „спасява” историка на литературата от напълно субективното тълкуване.”¹³ Именно взаимодействието между тях допринася в нашата работа за всестранныя перспектива към творбите, като включва времето на писане, тематичните, структурни и стилистични характеристики и др., свързани с научната пълнота и автентичност.

¹³ Floresha Dado, Пак там, с. 159-163

ПЪРВА ГЛАВА

Модерната албанска поезия

Основни характеристики на модернизма и постмодернизма

Модернизмът¹⁴ в литературата подразбира промяна в традиционния метод на писане, което означава прекъсване на естетическата, идейна, тематична артикулация при създаването на литературния текст. Терминът *модернизъм* е използван за първи път '90-те години на XIX век от Рубен Дарио, който иска да дефинира съвременното му движение за естетическо възраждане, като около '20-те години на XX век модернизмът се превръща в основно литературно течение.¹⁵ Модерният творец/човек на изкуството се е откъснал от нормите и критериите на миналото и от традиционните образци с цел да създаде индивидуалност върху персоналното настояще.¹⁶

Особеностите на модерността се състоят в отказа от традицията при писането, в промяната на идеите, структурата, стилистичните ценности и синтаксиса, подчинени на запазване на индивидуалността на автора по отношение на социално-културните и исторически явления. Модерните автори експериментират с всички тези елементи, за да създадат новите литературни форми, характеризиращи модернизма през почти половин век.

Постмодернизмът¹⁷ се явява реакция срещу модернизма.

¹⁴ Терминът *модернизъм* обхваща времевия отрязък от началото на XX век до началото на постмодернизма около '40-'50-те години на XX век. Има и други мнения относно хронологията.

¹⁵ Matei Calinescu, *Pesë fytyrat e modernitetit*, Dituria, Tiranë, 2002, f.81-84

¹⁶ Пак там, с.15-22

¹⁷ Терминът *постмодернизъм* се отнася до начина на писане, мотивиран от съмнения върху истината, причините, обективността, като използва парадокса, ирония. Терминът има своите привърженици и противници, които го използват освен в литературата и във философията, социологията и изкуствата.

Терминът *постмодернизъм* е използван от художника Джон Уоткинс Чапмън през 1870 г., а след това от Рудол Пануитц през 1917 г.¹⁸ В областта на литературата концепцията на постмодернизма и самият термин се явяват през '40-те години на XX век сред поетите в САЩ, които възприемат постмодернизма като течение вътре в модернизма, което обаче „отправя предизвикателство към символизма на поетиката“¹⁹. Постмодернизмът се идентифицира чрез опитите да се разграничи от модернизма и да го обори, възниква като негова последица във времето, в което модернизмът се бори със себе си и така се трансформира в постмодернизъм.²⁰

Литературните елементи в периода на модернизма се стремят към изразяване чрез подценяване на чувството за новаторство, оригиналност и художествена автентичност. Литературните елементи се използват с драматичен ефект (метафикция) и за създаване на неподвижност – равнопоставено тълкуване на реалност и мит, на оригиналност и имитация. По отношение на образността периодът се отличава с честотност на литературните средства, като често литературният текст става трудно разбираем за обикновения читател.²¹

Характерните черти на модернизма са в противоречие с религиозните и социално-политически възгледи от предходния период, което кара авторите да прекъснат връзката си с литературната традиция. Характерните черти на постмодернизма са недоверие към големите идеологии (парадокс), всеобща относителност, възможност за търсене на множествен смисъл в рамките на текста, интертекстуалност и т.н.

Литературният критик Матей Калинеску в творбата си

¹⁸ Richard Appignanesi, Chris Garratt with Ziauddin Sardar, Patrick Curry, *Introducing Postmodernism*, Icon Books UK, Totem Books USA, 2005, f. 3

¹⁹ Пак там, с.313

²⁰ Пак там, с. 19-20

²¹ Matei Călinescu, *Pesë fytyrat e modernitetit*, Dituria, Tiranë, 2002, f. 96-99

„Петте лица на модернизма” счита, че „при постмодернизма смисълът остава като цяло метафоричен и че постмодернизмът е едно от лицата на модернизма, защото продължава да носи в себе си и самото му име”.²²

В албанската литература модернизмът бележи началото си в етапа след османското владичество и независимостта на Албания през 1912 г.²³, когато литературата създава нови форми и използва средства извън традицията, свързвайки ги със съвременните явления. Това „дава на XX век името век на модернизма”.²⁴ През XX век в рамките на модернизма се разгръщат всички литературни форми и се формират най-известните автори, станали представители на литературния метод и работили за неговото популяризиране. В исторически план началото на XX век е трудно за страната ни, тъй като след обявяването на независимостта, територията на днешно Косово не е включена в албанската карта, а остава под сръбска власт. На албанците са отказани елементарните права за съхранение и подхранване на собствената идентичност, като е забранен дори достъпът до произведенията от албански автори, представляващи традицията и модерността.²⁵ Общуването с албанските творби през тази изкуствена граница е почти невъзможно. Въпреки препятствията от периода, албанските автори творят поезия и други литературни форми, създавайки „вътрешна комуникация, която носи литературно самосъзнание, основано на отношението към литературата като изкуство, обособено от естетическото си съдържание”.²⁶

Подобно на останалите световни литератури, и в албанската литература модернизмът бележи тенденцията за индивиду-

ален стил на писане, прояви на оригиналност, подсилване на индивидуалността чрез разчупване на кодифицираните форми.²⁷ Постмодернизмът в албанската литература е късно явление, обусловено от обстоятелствата, възникнали след Втората световна война, която се приема като не съвсем твърда граница за началото на постмодернизма. Пародийните, сатирични, иронични и метатекстуални елементи, чрез които авторите се връщат към текстове от миналото и нови общи стремежи в изразността, характеризират последното десетилетие на XX век и формират постмодернистичната поезия, издадена в Косово. Като имаме предвид обаче, че термините и концепциите на модернизма и постмодернизма не са със строго фиксирани граници, а се преливат едни в други и, ако се опираме на погорния цитат от М. Калинеску, че постмодернизмът е едно от лицата на модернизма, диференцираният прочит и интерпретация на албанската поезия от разглеждания период, става доста труден. Поетичните творби през 1990-1999 г. включват широк спектър автори от различни поколения, разнопосочни творби и явления, включително новаторски литературни феномени, които характеризират това време. Следователно възниква необходимостта поезията да се разглежда въз основата на систематизирано групиране на произведенията. Процесът на класификация улеснява също установяването и анализа на отличителните характеристики, съпровождащи поетичния процес през цялото десетилетие.

Постмодернистичната поетика се счита като доминираща тенденция през последното десетилетие на XX век, като развитието ѝ е под прякото въздействие на големи световни автори като Борхес и Кафка.²⁸ Ако се обърнем наричането като елемент от сравнителното литературознание, трябва да

²² Пак там, с. 329

²³ Ibrahim Rugova, Pavarësia dhe Demokracia, Faik Konica, Prishtinë, 2005, f.18

²⁴ Sabri Hamiti, Vepra letrare 8, Faik Konica, Prishtinë, 2002, f.17

²⁵ Nysret Krasniqi, Letërsia e Kosovës 1953-200, 99 AIKD, Prishtinë 2016, f.10

²⁶ Sabri Hamiti, Vepra letrare 8, Faik Konica, Prishtinë, 2002, f.17

²⁷ Sabri Hamiti, Tematologjia, ASHAK, Prishtinë, 2005, f.227

²⁸ Nysret Krasniqi, Letërsia e Kosovës 1953-200, 99 AIKD, Prishtinë 2016, f. 12

отбележим, че една от най-големите похвали на критиката е да бъдеш назован „албанският Кафка”. Въпреки, че е невъзможно да разграничим ясно и недвусмислено модернизма и постмодернистичните творби, избраните литературни произведения ще ги анализираме въз основа на конкретните характеристики като форма, ритъм, тематика и поетичен език.

Поети и категории

Първата група включва поезията, писана от автори от вече формираното поколение, дебютантите от ‘60-’70-те, които непрестанно творят до края на XX век, преминавайки и в XXI век. Поетите, съставляващи тази група, са високо ценени като носители на бурно развитие на албанската литература в Косово. Типично за тях е, че творческите им търсения са съсредоточени върху духовното и културно наследство. Стременията им „са свързани с настоящето и с наследството чрез модерните литературни течения, а също чрез социалната литература търсеща автентичност”²⁹. Именно тази категория автори и произведения ще бъде разглеждана по-широко в отделна глава на книгата.

Втората група включва поетесите, които създават нов литературен феномен, непознат преди това. Явлението е значимо, тъй като жената-творец се появява много късно в албанската литература в Косово. Жените-интелектуалки са свързани с различни исторически събития от миналото и предишните периоди, жената е обект на художественото изображение, но истински създател на литература става чак през съвременния период. В по-широк план жените влизат в изкуството след Втората световна война и поезията в Албания е една крачка пред албанската поезия, издадена в Косово. До началото на

²⁹ Sabri Hamiti, *Vepra letrare* 9, Faik Konica, Prishtinë, 2002, f. 555

’90-те историята на албанската литература в Косово познава много малко имена, едно от които е поетесата и археолог Еди Шукриу (Edi Shukriu). Тя е сред първите авторки на поезия в Косово и изпълнява това, което някои наричат „женски поетичен дух”³⁰. Първото ѝ произведение „Тази вечер моето сърце празнува” (*Sonte zemra ime feston*) е издадено през 1972 г., а през ’90-те издава стихосбирката „Поднебесност” (*Nënqielli*)³¹.

Освен стихосбирката на поетесата Еди Шукриу, периодът 1990-1999 г. бележи цялостни промени в поетическата история на Косово, писана от женска перспектива, тъй като за първи път техният почерк се забелязва активно пред публиката. Десетилетието не само обогатява литературната традиция на Косово с нови имена на жени-поети, но завинаги загърбва съществуващото неравнопоставено положение на жената спрямо мъжете в процеса на поетичното творчество.

Третата група включва поезията, създадена от преследваните по политически причини поети, които творят в затвора. Спрямо общите литературни процеси, т.нар. „затворническа поезия” не може да се счита ново явление, тъй като текстове от подобно естество съставляват една от най-известните форми на литературен изказ, вследствие на постоянните присъди над албански интелектуалци от Косово в рамките на политическата система на бивша Югославия. С оглед на това ’90-те години са само продължение на битуването на този вид поезия сред осъдените на затвор, заради политическата си дейност – противопоставяне на несправедливата система и борба за защита на основните човешки права и свободи до края на XX в. и по-конкретно до 2000 г.

³⁰ Nysret Krasniqi, *Letërsia e Kosovës 1953-2000*, Botuar nga AIKD Prishtinë 2016, f. 275

³¹ Биографията на поетесата е публикувана на страницата на КАН (ASHAK) на следния линк: <http://www.ashak.org/index.php?cid=1,25,371>

В резултат на политическите обстоятелства, по времето, когато тази поезия се твори в затворите, тя остава също затворена и непозната за публиката. Публикуването ѝ започва в началото на '90-те и до днешен ден се смята, че не е приключило. Трябва да се отбележи, че публикуването ѝ продължава и, че някои от писаните в затвора произведения стават сериозен обект на внимание от литературната критика и изследователите. Хората, посветили се специално на този феномен, не са много в науката, но сред тях особено известен е литературовеждът Байрам Косуми (Bajram Kosumi).³²

В четвъртата категория се нареждат авторите от диаспората. Поезията, писана от косовските емигранти, се смята за родена вследствие на сложните политически, икономически и обществени фактори в родината, които принуждават много интелектуалци да се изселят навън. Те отиват в различни страни по света и по този начин стават и проводници на националната култура зад граница, като творят в различни литературни жанрове, включително и поезия, с което допринасят за запазването на индивидуалната и колективна памет за родината, а също за нейното положително популяризиране.

До последното десетилетие на на XX в. албанската диаспора с приятелска помощ на приемащите страни, успява да формира обособена културна идентичност, въпреки че обединява разнородни географски точки в глобален мащаб извън териториите, компактно населени с албанци. Известно е, че албанската културна дейност в началото на XX в. се развива предимно в някои центрове (Италия, Румъния, Гърция, България, САЩ), докато новата албанска диаспора от Косово,

³² Байрам Косуми пише литературна критика, посветена на произведенията на политическите затворници, като през 2006 г. публикува книгата „Литературата от затворите - отделна глава в албанската литература“ (Letërsia nga burgu, kapitull më vete në letërsinë shqipe, Tiranë: Toena, 2006).

най-вече тази от '90-те разширява и променя литературната географска карта на европейска територия. Списъкът на новите европейски центрове, които подкрепят популяризирането на писменото творчество на Косово включват Австрия, Германия и Швейцария. Поетичните творби, създадени от косовските емигранти в тези страни обогатяват забележимо албанската култура, като почти всички пишат на албански, а след това при възможност превеждат своите творби на съответния език.

В петата категория аз отделям поетите от младото поколение, които дебютират в разглеждания от мен период. Те мощно се вливат в литературния живот чрез отразяването на явленията от ежедневието на местно и глобално равнище, което позволява на читателя леко да забележи и разликата им с поезията на вече формираните поети от предишните десетилетия. Освен спецификата в тематиката, новите поети привнасят и по-различна енергия, положителен подход, дълбочина на емоциите при опитите за боравене с непробродените теми, други духовни изблици, отразяващи младежкия дух и вътрешния свят, които обуславят съзидателния процес. Поезията на това поколение е пълноценна, многообразна, предлага нов тематичен ритъм на публиката с едновременно и преплитачи се искри на радост и тъга. По този начин поезията на младите разчупва съществуващото социално затваряне и мрачно на своето време. Това поколение се обръща и към индивидуалната чувственост и много по-активно се посвещава на вечната тема за любовта. Докато вече утвърдените поети говорят за любовта като за спомен, младото поколение я внася жива, в реално време и истински преживявания в своя текст.

Общият брой на дебютантите в онзи период е доста голям. Естествено е обаче, че част от тях се откъсват от писането в по-нататъшния си живот, докато другата част, която продължава да пише, съставлява сегашното активно поколение на

поетите, популярни в страната и извън литературните граници на Косово и на албанския език.

Шестата група отделям за авторите, преведени на балканските езици. Косово е малка страна с късна писмена традиция³³, изолирана с години, затова и преводният процес на литературните ѝ ценности е пренебрегван и закъснял. Въпреки това изследователи и преводачи, които вече познават литературата от Албания, се насочват към превода на поезията от Косово. Този процес тече паралелно с писането, с което преводачи като Робърт Елси на английски например, подкрепят самия творчески процес. София и Букурещ са два от приятелските центрове на албанската култура, затова в отделна глава ще се спрем на връзките им с албанската литература и на рецепцията, макар и ограничена, на косовската поезия там.

От шестте изброени категории по-широко се спираме на поетическото творчество от първата категория, което включва авторите, които са вече утвърдени и известни през 90-те години. Малко по-стеснено се разглежда развитието на новаторската за времето тенденция на женското писано. От преводните произведения сме избрали утвърдените поети с две представителни стихосбирки, които са преведени на два балкански езика. Този тесен подбор е съобразен с целите и задачите на една докторска книга и естествено ще остави извън границите на анализирания корпус съществена част от поетическото богатство, съдържащо ценни идеи, тематика и стилистика.

³³ Стандартизацията на албанската азбука се осъществява късно. През 1908 г. в гр. Манастир (Битоля, БЮР Македония) провежда Конгресът на албанската азбука, където е приета настоящата графична система. На български език виж Фотини Христакуди, Проблемът за албанската азбука, www.albanianbg.com

Поетика и структурни характеристики

Албанската поезия, издадена в Косово през последното десетилетие на XX век принадлежи към съвременния период, което означава, че структурата и е с отворена форма, а стихосложението е свободно, т.е. без конкретна метрика и отчетлива рима. При все отсъствието на рима и метрична структура, стихотворенията поддържат звукови съотношения, а избраните думи и художествена образност, създават специфична естетическа стойност. Естетическите качества, възникнали от използването на художествените средства в план на смисъла и в план на изразяването, повишават изразната мощ на поетическото мислене и създават условия за многопластова семантика в поезията. Тревогите, емоционалните натрупвания, натискът отвън и други мъчителни изживявания, причинени от социално-политическите явления, създават поетични типове с общи качества, чрез които поетите достигат до въображението и чувствата на публиката, като опосредстват ефекта на аналогични съпреживявания у читателя.

Създаването на общи качества се случва поради факта, че през това десетилетие всички представителни поети са въввлечени пряко в конфликтни ситуации и обществено противопоставяне, което влияе върху емоционалното състояние. Подтисничеството и насилието и опитите да се преодолеят и разрешат създадените проблеми в реалния свят стават предпоставка, стимул и отправна точка на стихотворенията с драматична окраска и мрачни тонове, създаващи драматичен речев стил, отличителен за авторите от това време.

В началото на 90-те в албанската поезия от Косово се забелязват промени във вътрешната структура творбите, в ритъма, тона, идеите и тематиката. Тези промени могат да се считат за първия показател, който предшества новият речев стил, утвърдил се по-късно като представителен за това десетилетие.

Външната структурна организация на стиховете не претърпява особени промени, които да създадат отличителни промени във формата на строфите и вида стихосложение. Доколкото става дума за съвременна модерна поезия, външната ѝ структура се изгражда по вкуса на самия поет, без да съблюдава правилата на правописа и пунктуацията, брой срички, стихове или структура по строфи. Това пък означава, че косовската поезия е в духа на съвременността, която предполага, че всичко е позволено в свободната ръка на поета.

Социално-политическо влияние

Политическите промени в бивша Югославия след смъртта на Тито водят до цялостни промени в социалния и културния живот на гражданите на съставните републики и области. Липсата на политическа стабилност задълбочава икономическата криза, която отслабва многонационална Югославия и поражда протести срещу системата на Милошевич, дошла на власт след Тито. Вълната от протести в периода 1988-1989 в републиките и областите, обхванали и Косово, бележат началото на конфликта³⁴, който за Косово продължава едно десетилетие: 1989-1999. Межкултурните и международни отношения на балканските народи са обект на сериозни изследвания от българските историци³⁵, които имат позиция и по отношение на албано-сръбските отношения.

През '90-те години ситуацията в Косово е много неспокойна. В този период всички усилия са насочени към запазване на албанската идентичност, към социално, икономическо

и културно оцеляване на страната. Албанското мнозинство няма почти никакви права. Арбитрарно са му отнети всички свободи – на образование на роден език, на свободен изказ и медии, на развитие на собствената култура, като стигаме и до личната сигурност. Непосилната социално-политическа атмосфера ражда тревоги, отразили се върху много от жизнено важните процеси като образование, култура, литература и т.н. Въздействието върху литературата може да се смята за основополагащо при формирането на идентичността на издадената поезия през това десетилетие.

Балкански контекст

Политическите промени в бивша Югославия след смъртта на Тито водят до цялостни промени в социалния и културния живот на гражданите на съставните републики и области. Липсата на политическа стабилност задълбочава икономическата криза, която отслабва многонационална Югославия и поражда протести срещу системата на Милошевич, дошла на власт след Тито. Вълната от протести в периода 1988-1989 в републиките и областите, обхванали и Косово, бележат началото на конфликта³⁶, който за Косово продължава едно десетилетие: 1989-1999. Межкултурните и международни отношения на балканските народи са обект на сериозни изследвания от българските историци³⁷, които имат позиция и по отношение на албано-сръбските отношения.

Изследванията в общобалкански контекст за привлекателни на първо място, защото в тази част на Европа живеят наро-

³⁴ Marijana Stamova, Shqiptarët në Republikën Socialiste të Maqedonisë gjatë dekadës së fundit të Jugosllavisë së Titos 1981-1991 (përkthyer nga Prof.Dr.Anton Panchev), Иван Сапунджиев - ЕООД", 2018, f. 92

³⁵ Bobi Bobev, Bulgarian-Albanian political relations in the period of Transition from Totalitarianism to Democracy (1989-2005). In: Etudes Balkaniques, XLVI. Sofia, 2010, N 3, p.p. 3-30

³⁶ Marijana Stamova, Shqiptarët në Republikën Socialiste të Maqedonisë gjatë dekadës së fundit të Jugosllavisë së Titos 1981-1991 (përkthyer nga Anton Panchev), Иван Сапунджиев - ЕООД", 2018, f. 92

³⁷ Bobi Bobev, Bulgarian-Albanian political relations in the period of Transition from Totalitarianism to Democracy (1989-2005). In: Etudes Balkaniques, XLVI. Sofia, 2010, N 3, p.p. 3-30

ди с общи корени. Първите научни изследвания, съсредоточени върху историческото и културно разнообразие на балканските народи е трудно да се локализируют времево. От страна на самите балкански учени в бивша Югославия, отправна точка се приемат лекциите на сръбския географ и етнолог Йован Цвийч в Сорбоната през 1917/18 г, една от най-важните сред които носи заглави „Балканският полуостров, една човешка география”. Оттам изследваният за Балканите в различен контекст стават неразделна част от научните дирения. Ако се върнем в края на XX век, трябва да се отличи книгата на Мария Тодорова „Балкани. Балканизъм”, преведена на албански под заглавие „Ballkani imagjinar”, където има любопитни изследвания за общия ни балкански път.³⁸ В своите изследвания Мария Тодорова се посвещава на онтологията на Балканите, на политическите, културни и исторически предизвикателства, преминати от народите по време на вековното съжителство. Тя издава и научни трудове, посветени конкретно върху ролята на *другия* в балканския регион.³⁹ Нейните изследвания помагат за опознаване на литературните взаимодействия между балканските народи. Изследванията, ориентирани към въздействията на другия върху цялостната литературна продукция, са съществена теоретична рамка и за проучване на развитието на албанската литература в балкански контекст.

В литературната плоскост досега съпоставителните изследвания са насочени предимно в областта на фолклора, по-конкретно песни и легенди, за които може да се твърди, че

³⁸ Gilles De Rapper, Pierre Sintès. Të emërtosh dhe të klasifikosh në Ballkan. Gilles de Rapper; Pierre Sintès. France. Fjala Publishing, 2015. f.10-11, <https://halshs.archives-ouvertes.fr/halshs-01451160/document>

³⁹ Maria Todorova, Is „the Other“ a useful cross-cultural concept? Some thoughts on its implication to the Balkan region, Published by: Berghahn Books, Internationale Schulbuchforschung, Vol. 21, No. 2 (1999), pp. 163-171, URL: <https://www.jstor.org/stable/43057175>

имат общобалкански корени.⁴⁰ Сред най-известните са легендата за мъртвия брат и легендата за вграждането. От песните в народния фолклор са „Халил отмъщава за Муйо” (*Halili merr gjakun e Mujit*), „Сестрата на капитан Лека” (*Motra e kapedan Lekës*)⁴¹, „Песен за припознаването на брат с брата” (*Kënga e rinjohjes së vëllait më të vëllan*)⁴² и др. Иван Шишманов е първият учен, привлякъл вниманието към общобалканските мотиви във фолклора още в края на XIX век.⁴³ Културологичните балкански изследвания са привлекателни и поради факта, че играят поддържаща роля при изучаването на други обществени науки, тъй като чрез събраните данни в тази област служат генерират информация за по-нататъшно развитие на други науки⁴⁴. Освен за литературата, изследванията на балканската култура са важни също в политически и исторически план, поради необходимостта от опознаване на корените и културното многообразие на Балканите.⁴⁵

Общият поглед върху албанската поезия в Косово (1990-1999) показва, че тя има както прилики, така и изразени разлики с останалите страни в района. Различията произтичат от историческите, политически и обществени обстоятелства, през които преминава Косово през този период. Въпреки че теоретически тези обстоятелства могат да не бъдат оценени като важни за литературата по принцип, факт е, че те са оставили

⁴⁰ Gjergj Shuka, Tridhjetë legjenda dhe këngë ballkanike-Studime mbi origjinën historike, Naimi, Tiranë, 2015

⁴¹ Пак там

⁴² Dhimitër S. Shuteriqi, Historia e Letërsisë Shqipe 1-2, Enti i teksteve dhe i mjeteve mësimore i Krahinës Socialiste Autonome të Kosovës, 1971

⁴³ Ivan Shishmanov, Izbrani sachenienia v tri toma. Sofia, 1965-1971

⁴⁴ Justin O’connor, “We Need to Talk about Cultural Studies”, Cultural Studies Review; Carleton Vol. 18, Iss. 2, (Sep 2012): 330-340;

⁴⁵ Zala Volcic, “Connecting the Disconnected: Balkan Culture Studies”, Journal Journal Communication and Critical/Cultural Studies ,Volume 10, 2013 – Issue 2-3, pages 333-339

ярък отпечатък в идеологичен и тематичен план. За разлика от останалите балкански страни, поезията в Косово привлича вниманието върху вътрешните безпокойства и теми, съсредоточени върху призивите за свобода, търпение, съпротива, надежда и т.н. и по-малко върху общочовешките вълнения в глобален план. Близост се забелязва във външната структура, тъй като и косовската поезия се развива според балканските тенденции на съвременната поезия. По-нататък в книгата по обективни причини⁴⁶, а също поради споменатите по-горе особености, косовската поезия няма да бъде разглеждана пряко в балкански контекст, въпреки че едно подобно изследване би било изключително полезно и за албанската литература, и за балканистиката като цяло.⁴⁷

Миграционни практики и литература

В световната литературна история силата и ролята на литературния превод са несравними, независимо от постоянните дилеми между критици, писатели и преводачи за запазването на оригиналността и качествата на преводния текст.⁴⁸ Независимо от вечните дискусии в тази област, за настоящия труд е релевантно само установяването на представителни поетически творби, преведени конкретно на български и румънски.⁴⁹

Наченките на албанска културно-просветна дейност в София се забелязват още след Освобождението (1878), докол-

кото албанският език в българските земи има своите огнища от векове.⁵⁰ През 1893 г. в София е създадено първото патриотично дружество „Копнеж“ (*Dëshira*), което чрез издателството „Напредък“ (*Mbrothësia*), ежегодното издание „Национален календар“ (*Kalendari Kombiar*) и по-късно вестник „Светлина“ (*Drita*) публикува литературни, културни, религиозни и политически материали, с които обнародва идеите и литературните произведения на албанските възрожденци.⁵¹ След обявяване на независимостта през 1912 г. в София тази активна дейност естествено затихва. Съществен момент бележи 1962 г., когато в СУ „Св. Кл. Охридски“ е открит факултативен курс по албански език, воден дълги години от албанския писател и интелектуалец, живеещ в София, Тома Кацори (1922-2008). През 1994 г. с откриване на специалност „Балканистика“ албанският език придобива статус на задължителен език с голям брой часове, съпроводени с лекции и по албанска литература. Албански език се изучава и във ВТУ, а също в Благоевградския университет.⁵²

Вече има формирано ново поколение, което е ангажирано с разпространението и популяризацията на албанската литература и критика. Към момента на български език са преведени отделни произведения или книги на над 50 албански автори⁵³. Сред Косовските поети от разглеждания период са Агим Винца, Бече Цуфай, Бекир Муслиу, Сабри Хамити, Сали Башота, Али Подримя и други.

Албано-румънските културни отношения са още по-ран-

⁴⁶ Roland Barthes, *Aventura Semilogjike*, Dukagjini, Pejë 208, 149-154

⁴⁷ Бейлери, Русана, *Албанската литература и проблемът за хомогенността при сравнението*. В: *Голямото вписване или Какво сравнява сравнителното литературознание*”, София, 2009, с. 205-213

⁴⁸ Rácz, István D, *Beyond Identity: New Horizons in Modern Scottish Poetry*, HJEAS : Hungarian Journal of English and American Studies, Debrecen

⁴⁹ България и Румъния дават огромна подкрепа на развитието на албанската културно-просветна дейност по времето на Възраждането и тези връзки са активни и до днес.

⁵⁰ <http://bnr.bg/sq/post/100200282/mir-se-vini-n-arbanasi>

⁵¹ Подробно в монографията на Бойка Соколова, *Албански възрожденски печат в България*, София, 1979

⁵² Bejleri, Rusana, *Mësimi i gjuhës shqipe në Bullgari – historia, metodika*, Gjuha jone, Nr. 1-2, 2002, fq.110

⁵³ Авторите са дадени по езикова принадлежност, а не спрямо това в коя държава творят.

ни. Научните изследвания свидетелстват за първи албански заселници в румънските земи през XVI⁵⁴ и XVII век⁵⁵. От тогава се формира вековната история на албанската колония в Румъния. В края на XIX век и в началото на XX век Букурещ, освен водещ културен център на албанците в Румъния е и водещ революционен център на Балканите на албанското движение за независимост. Там са създадени патриотични и културни дружества, които са много активни в подпомагането както на патриотичната дейност, така и на езика, литературата, културата, издателската дейност и т.н.

Исторически Букурещ и София са две гостоприемни столици за албанците. След потушаването на Призренската лига (1878-1881), голяма албанска вълна изселници се насочва към тези два центъра. Тези емигранти се интегрират добре в местни условия и с подкрепата на властите организират свои дружества. Така колонии в Румъния и България, подсилени от новата албанска общност и подкрепяни от местните власти, развиват своята дейност „отварят издателства за учебници на албански, за издаване на вестниците и способстват за откриване на албански училища”⁵⁶.

Албанският елит в Букурещ с помощта на румънските интелектуални кръгове и с подкрепата на властите създава няколко културно-просветни дружества като „Светлина”, „Знание”, „Надежда” (*Drita, Dituria, Shpresa*) и др. в служба

⁵⁴ Msc. Iliria Shyta, „Kolonja shqiptare e Bukureshtit-Vatra e Formimit Letrar të intelektualëve në vitet '30, të shek XX.” Shih: http://www.unkorce.edu.al/sites/default/files/fakulteti_edukimit/botimi_i_rumanise_i_redaktuar.pdf f. 115

⁵⁵ Dr. Pavlo Ciko, „Shoqëritë patriotike shqiptare-ura miqësie midis dy popujve”, shih: http://www.unkorce.edu.al/sites/default/files/fakulteti_edukimit/botimi_i_rumanise_i_redaktuar.pdf, f. 205

⁵⁶ Dr. Pavlo Ciko, „Shoqëritë patriotike shqiptare-ura miqësie midis dy popujve”, shih: http://www.unkorce.edu.al/sites/default/files/fakulteti_edukimit/botimi_i_rumanise_i_redaktuar.pdf, f. 204

на укрепване на възрожденското движение за национална независимост на Албания. Тяхната дейност като е широка и е разглеждана от много историци, затова ще споменем само две важни обстоятелства за албанския език и култура, свързани пряко с Букурещ. Първо е свързано с албанския възрожденец Наум Веклхарджи (Naum Veqilharxhi), който създава и издава в Букурещ първия албански буквар *Evetari* през 1844 г. Второто е цялостната дейност на поета Алекс Ставре Дренова – Асдрени (Aleks Stavre Drenova – Asderi), който създава албанския национален химн по музика на румънски композитор.⁵⁷

След Втората световна война и до днес, Румъния продължава да създава възможност за популяризация на албанските културни и литературни ценности. Новото поколение включва имена като Копи Кючюку (Kopri Kucyku), Ардиан Кючюку (Ardian Kucyku) и др., които освен със собствено творчество, са много активни и в превода на съвременната албанска поезия на страниците на литературното списание „Haemus”⁵⁸. Косовските поети от XX век принадлежат към всички поколения, като можем да изброим Басри Чапричи (Basri Qapriqi), Ибрахим Бериша (Ibrahim Berisha), Ибрахим Кадриу (Ibrahim Kadriu), Куйтим Шала (Kujtim Shala), Мирадийе Рамичи (Miradije Ramiqi), Сали Башота и други.

Въпреки многобройните поетични преводи, подробен анализ ще направим само на творбите, свързани с периода 1990-1999 от авторите на вече утвърденото тогава поколение, които като абсолютна бройка са доста малко.

⁵⁷ Iliria Shyta, „Kolonja shqiptare e Bukureshtit-Vatra e Formimit Letrar të intelektualëve në vitet '30, të shek XX.” Shih: http://www.unkorce.edu.al/sites/default/files/fakulteti_edukimit/botimi_i_rumanise_i_redaktuar.pdf, f. 117-118. На български език виж Русана Бейлери, Албанският поет-романтик и символист Асдрени и Румъния, В: (Не)сравнимото в европейските литератури. Сборник в чест на Р.Л. Станчева. София, 2018, с. 23-29

⁵⁸ <http://www.revistaHaemus.blogspot.com/>

ВТОРА ГЛАВА

Авторски профили и произведения

Модерната поезия на вече формираното поколение поети

Сред литературните жанрове „поезията се счита за литературно творчество с доказана универсална естетическа стойност за цивилизацията”.⁵⁹ Поезията се счита също за елитарен жанр по няколко причини, една от които е изразяването на чувствата и идеите на поета с думи, стил и ритъм, с които да влияе върху чувствата и въображението на слушателите и читателите. Освен естетическо удоволствие, поезията е и „важен начин за комуникация между хората”, тъй като предлага възможност за опознаване на света в различни времена, доколкото „тя разкрива както вътрешния свят, така и външния живот”⁶⁰. Това означава, че поезията, освен да предава вътрешните емоции на поета към публиката има възможност да регистрира и външните събития, случили се в дадено време. В този смисъл косовската поезия на '90-те общува първоначално с аудиторията именно представяйки външния живот, предизвикателствата, които трябва да посрещне поета и косовското общество като цяло. Тук трябва да си припомним трагичната съдба на албанците в Косово след неестественото оформяне на държавните граници, която през '90-те години достига кулминацията чрез масово изселване от родината. Следователно поезията може да се счита и за продукт на външния социално-политически натиск, а родината за вече утвърдения поет означава всичко: живот, любов, жертва и болка.

Исторически албанските поети поетизират и идеализират понятието за отечеството още от времето на нашите възро-

жденци, преди обявяване на независимостта на Албания през 1912 г. За съжаление подобна ситуация възниква в Косово през '90-те, когато чувството за болка, причинена от опасността от пълно завладяване, загубата и на малкото съществуващи свободи, ги връща в изходната позиция на творците от началото на XX век. Разбира се много световно известни поети не са мълчали по време на войни и големи социални преमेждия. От името на всички тази позиция представя Дин Мехмети в стихотворението „Поетичен манифест” (*Manifest poetik*):

<i>Поете времето дойде</i>	<i>Poet ka ardhur koha</i>
<i>Да въоръжиш</i>	<i>Kur duhet t'i armatosësh</i>
<i>Ти стиховете</i>	<i>Edhe vargjet</i>
<i>Да поставиш картчаниците</i>	<i>T'i vendosësh mitralozët</i>
<i>При всяка сричка</i>	<i>Në cdo rrojke</i>
<i>При всяка дума...</i>	<i>Në cdo fjalë ...</i>
<i>Поете превърни глаголите в казарма</i>	<i>Poet bëjë foljet kazerma ushtarësh</i>
<i>В името на живота</i>	<i>Në emër të jëtës</i>
<i>Отърси се от самотата</i>	<i>Dil nga vemtmia</i>
<i>От мечтите</i>	<i>Nga ëndërrat</i>
<i>И подари на народа чувствената</i>	<i>Dhe jepja shpirtin tënd delikat</i>
<i>си душа</i>	<i>popullit</i>
<i>В този миг стани едно с него...</i>	<i>Bëhu një me të në këto caste...</i>
<i>Виж над главата ти</i>	<i>Shiko mbi kokën tënde</i>
<i>Се сипят всичките оръжия</i>	<i>Vjellin të gjitha armët</i>
<i>Кукумявките са с кървави очи</i>	<i>Shpendkëqiat t'i përgjakin sytë</i>
<i>От грачене е луднало небето</i>	<i>Qielli u cmend nga krrokamat</i>
<i>Земята зейна като гроб....</i>	<i>Toka u bë varr i hapur</i>
<i>Поете на мястото на точките</i>	<i>Poet në vend të pikave dhe</i>
<i>и запетаите</i>	<i>pikëpresjeve</i>
<i>Сложì мина</i>	<i>Vendos mina</i>
<i>Че да не се измъкне смъртта</i>	<i>Që mos të depërtoj vdekja</i>
<i>Направи го...</i>	<i>Bëjë këtë...</i>
<i>Красиво е да пазиш от унищожение</i>	<i>E bukur është ta mbroshë jetën</i>
<i>живота</i>	<i>nga shfarosja</i>
<i>Съществуването....</i>	<i>Qenien....</i>

⁵⁹ Zejnullah Rrahmani, *Arti i poezisë*, Faik Konica, Prishtinë, 2001, f. 12

⁶⁰ Пак там, с. 14

В тези трудни външни условия, албанските поети от '90-те успяват да намерят вдъхновение и за нежна лирична поезия, посветена на човешката любов. Силните страсти и освободени емоции се изразяват предимно под формата на спомени. И тъй като споменът е нещо, което вече отсъства в реалния живот, любовта се проявява не в позицията на увехнало минало, а в позиция на очакване на бъдещо вдъхновение.

Али Подримя

Поетическата кариера на Али Подримя⁶¹ започва много рано. Първото си стихотворение публикува в първото косовско литературно списание, което става символ на културния живот *Jeta e re* през 1957 г. на крехка юношеска възраст. След това издава редица стихосбирки: *Thirrje* (1961, 1972, 1973), *Dhimbë e bukur* (1967, 1973), *Sampo* (1969), *Torzo* (1971), *Folja* (1973), *Credo* (1976), *Drejtpehimi* (1981), *Lum-lumi* (1982, 1986, 1990 etj), *Fundi i gëzuar* (1988), *Zari* (1990), *Në bisht të sorrës* (1994), *Buzëqeshja në kafaz* (1994, 1995), *Ishulli Albania* (1998, 2004, 2006), *Litari i ankthit* (2002), *Pikë e zezë në blu* (2005), *Gjumi i tokës* (2007), *Libri mbi të qenit* (2008, 2009).⁶²

Още от най-ранната си младост Али Подримя е вдъхновен от етичния кодекс на бележития албански хуманист Есад Мекули (Esad Mekuli), основател и главен редактор на култовото за времето си списание *Jeta e re* („Нов живот“), от когото заимства завинаги чувството за отговорност за колективната съдба на Косово.⁶³ Именно чувството за отговорност го отличава през целия му живот, като сближава протеста му с на-

⁶¹ Али Подримя е роден в Джаковица (Гякова) през 1942 г., където завършва средно образование. Следва албански език и литература в Университета в Прищина. През 1966 г. започва работа в ежедневника „Rilindja“. Член е на Косовската академия на науките.

⁶² [https://www.ashak.org/repository/docs/Vepra_I_\(adobe\)_156969.pdf](https://www.ashak.org/repository/docs/Vepra_I_(adobe)_156969.pdf), f. 180

⁶³ Ali Aliu për veprën e Ali Podrimjes, ASHAK, 2013, liknu: [https://www.ashak.org/repository/docs/Vepra_I_\(adobe\)_156969.pdf](https://www.ashak.org/repository/docs/Vepra_I_(adobe)_156969.pdf), f. 9

чина, по който поетът с еврейски произход Осип Манделшам реагира към сталинския режим.⁶⁴

Освен чрез поетичните строфи, личната отговорност за отхвърляне на несправедливостите и за защита на своя народ, поетът не се колебае да популяризира и в международни интервюта, където декларира, че постоянно издига своя глас срещу неравенството и несправедливостта спрямо албанския народ в Косово. Когато говори за преживяваните от хората неправди, той се спира първоначално на личните чувства, събудени от преживения ужас в семейството, спомня си убитите седем вуйчовци от сръбския режим, след това бруталността упражнявана от системата спрямо невинните граждани, включително убийство на деца, старци и бременни жени и изнасилването на млади момичета. Поетът добавя, че тези ситуации и други лични и колективни преживявания го карат да пише поезия: „душевните преживявания, големите събития и несправедливостта срещу близките ми ме накараха да стана поет“.⁶⁵

Бунтът и съпротивата на поета му струват скъпо, тъй като режимът постоянно му създава пречки в работата. Когато публикува стихотворението „Косово е моята кръв“ почти стига до затвора, като го спасява подкрепата на колегите и на първо място на неговия учител, хуманиста Есад Мекули.⁶⁶ Именно опитите да се противопостави на системата и несправедливостта превръщат поезията му в лого на обществения протест. Литературната критика оценява, че „бунтът е дълбоката същ-

⁶⁴ Jose Manuel Prieto, Reading Mandelstam on Stalin, The New York of Books, 2010, f.1-16, https://s3.amazonaws.com/academia.edu.documents/34720144/PrietoMandelstamNYRB.pdf?AWSAccessKeyId=AKIAIWOWYYGZ2Y53UL3A&Expires=1535403119&Signature=PR7RGxLudvs5BCOUI3qKxK0MZ8%3D&response-content-disposition=inline%3B%20filename%3DReading_Mandelstam_on_Stalin_by_Jose_Ma.pdf

⁶⁵ A. Goldwyn; R. Hoxha, „Finally, Ali Podrimja Spoke“, Bis e dë e publikuar në: World Literature Today, May/Jun 2012, Vol.86(3), pp.28-32

⁶⁶ Пак там

ност на неговата поезия, дори на всичко, което е писал...⁶⁷

Четири стихосбирки, които бележат творческата кариера на поета през '90-те години са „Зар“ (*Zari*), „На опашката на свраката“ (*Në bishtë të sorrës*), „Усмивка в кафе“ (*Buzëqeshje në kafaz*) и „Остров Албания“ (*Ishulli Albania*).

„Зар“

Книгата, което открива десетилетието на '90-години в творчеството на Али подримя е стихосбирката „Зар“. Самото заглавие опoетизира ситуацията в Косово, като възплава съдбата на албанците чрез символа на зарчето, което поставя всяко действие и движение в опасност. Възможностите, които предлага съдбата чрез завъртането на зара, оставят и в поезията надеждата, че спирането на въртенето ще донесе желания резултат. Тази надежда се предава в общуването с аудиторията, загубата или победата са еднакво възможни, без ясни граници помежду им, като от единия край до другия има пропаст, но спрямо принципа на зарчето, те са почти обединени:

Ако стане така че се случи да си победител само ти си влязъл в играта	<i>Të bëhet se je fitues vec ti ke hyrë në lojë</i>
Ако стане така че излезеш на брега водата кой знае къде те е носила	<i>të bëhet se dole në breg uji të ka bartur kushedi se ku</i>
Ако стане така Че живееш на рѝба Ти изгубилит се в липи сега	<i>Të bëhet Se jeton më në fund Ti i harruar tashmë nën bli</i>
Гласът е изкуство Този който го използва после си дели и загубата.	<i>Zari është art Ai që e hedh ndan edhe humbjen.</i> ⁶⁸

⁶⁷ Kujtim Shala, *Shekulli i letërsisë shqipe*, Buzuku, Prishtinë 2006, f.169

⁶⁸ Poezia Zari

Литературната комуникация на Али Подримя с читателите се осъществява чрез дълбоката семантика на думите, която носи художествена и езикова стойност, а също нови поетични символи. Тази особена комуникационна линия поетът демонстрира от първите си творби, заради което критиката го определя като поет, създал чрез символите специфични смислови полета, които не са използвани по-рано, като символа на кулата⁶⁹ и символа на моста⁷⁰. Освен символите литературната критика в Косово оценява поетичната самобитност чрез бунта срещу мълчанието, а също чрез искането за свобода на мисълта и словото „никой не може да попречи на човек да мисли, може само да му попречи да говори“.⁷¹ По-късно, в края на 80-те години и в началото на 90-те, в Косово свободният изказ става почти невъзможен, което пък дава поле на поезията да се превърне в начин на изразяване на недоволство:

<i>И напразно гласът ми ехти през стени разбити</i>	<i>Dhe kot zëri im porrohet mureve të çara</i>
<i>От дупката излиза мишка и без капка черен срам</i>	<i>Nga vrima del mui dhe pa fije turpi i ziu</i>
<i>Танцува върху крака ми проснат в ковчега</i>	<i>Kërcen mbi këmbën time të shtrirë në arkivol</i>
<i>След това върху закованата ми ръка Най-спокойно се катери към главата</i>	<i>Pasatj mbi dorën time të gozhduar Ngjitet kah kohai me e qethur</i>
<i>И ужасяващо гризе на писъците в гората</i>	<i>Dhe grimcon tmershëm në pyllin e lebetitjeve</i> ⁷²

Стихотворенията от стихосбирката „Зар“ отразяват как по време на писането у поета сякаш се създава психологически

⁶⁹ Кула тук е в смисъла на традиционната албанска къща в планинските райони.

⁷⁰ Sabi Hamiti, *Letërsia Bashkëkohore*, Sh.B. Faik Konica, Prishtinë, 2002 f.179-182

⁷¹ Sabi Hamiti, *Letërsia Bashkëkohore*, Sh.B. Faik Konica, Prishtinë, 2002 f. 183

⁷² Ali Podrimja, *Vepra 4 (Zari)*, ASHAK, Prishtinë, 2013, f.224

шок от драматично събитие, за което пример е стихотворението със заглавие „Интермецо“:

<i>Когато няма начало</i>	<i>Fillim kur s'ka</i>
<i>Не ще да има и свършек</i>	<i>S'do ketë as mbarim</i>
<i>Въпреки това си пазете главите</i>	<i>Sidoqoftë kurseni kokat</i>
<i>Проблясва сабята</i>	<i>Vezullon shpata</i> ⁷³

Стихосбирката „Зар“ е структурирана в пет части: 1. Спомен за майка ми и луната 2. Утринна песен 3. Слънцето изгрява от запад 4. Езикът на гълъбите 5. Издигане към върха, а също едно стихотворение под формата на епиграма, което е вплетено в целия контекст на творбата и се издига над възприемането на двете естетически категории на красивото и грозното, които предлага животът, като показва, че нито една не предлага алтернативните възможности на другата:

<i>Съществуват два пътя в живота</i>	<i>Dy udhë ekzistojnë në jetë</i>
<i>Единият води до двора</i>	<i>Njëra shpie në kopsht</i>
<i>А другият до нужника води</i>	<i>Në nevojtoe tjetra</i>
<i>В двора пълзят змии</i>	<i>Në kopsht lëviz gjarpëri</i>
<i>А в нужника черни води</i>	<i>Uji I zin ë nevojtoe</i>
<i>Умни ми приятели ти</i>	<i>E ti miku im i urtë</i>
<i>Избери в кой от тях ще нагазиш</i>	<i>Zgjidh cilës të shkelësh</i> ⁷⁴

„На опашката на враната“

Късен ден, Голямата вода, Защо не мога да си затворя очите и На опашката на свраката са наименованията на отделните части на втората голяма публикация в края на XX в., издадена от Али Подримя. Сред основните характеристики е вече познатият бунтарски език, който изразява вътрешния кипез и непримиримост на автора. Непрекланянето пред политическата система и отражението на вътрешното противо-

поставяне са в основата на историческата и национална тематика, с която се отличава целия цикъл. Историческата тематика е широко третирана не само от този автор, но неговата заслуга в това как важните събития от албанската история като Призренската лига или Независимостта на Албания се опоестетизират заедно, в едно. Именно затова авторът смесва и топонимите Косово, Вльора, Призрен, Корча, Гякова, Додона, Охрид и Чамрия като географски понятия, свързани с общата по-далечна история не неговия народ:

<i>Безкрайните алеи на Корча</i>	<i>Aleve të pafund të Korçës</i>
<i>Са сякаш забравените алеи на Илирия</i>	<i>Si aleve të harruara të ilirisë</i>
<i>Как ми се яви картата на моите</i>	<i>ç'mçu shfaq harta e humbjeve</i>
	загуби të mia
<i>Жалният плач на една самотна</i>	<i>Vaji i thekshëm i një flaute të</i>
	флейта vetmuar
<i>Там в сянката на Оракула от Додона</i>	<i>Aty në hijen e Orakullit të Dodonës</i>
<i>Разчупва на хилядолетните покриви</i>	<i>Thyen heshtjen e çatave</i>
	тишината mijëvjeçare
<i>И в дланта на мрака простряна</i>	<i>E në shuplakë e shtrirë të territ</i>
<i>Капеха звезди</i>	<i>Pikëlonin yje</i>
<i>От невидимите небеса</i>	<i>Nga qiejt e padukshëm</i>
<i>Нито звезди от Косово</i>	<i>Yje Kosove</i>
<i>Нито от Чамрия звезди</i>	<i>As Çamërie</i>
<i>Не бяха те</i>	<i>Nuk ishin ata</i>
<i>А бяха викове на една нажалена</i>	<i>Po klithma të një flaute trishtuese</i>
	флейта
<i>Която будеше моите алеи на Корча</i>	<i>Që më zgjonte aleve të Korçës</i>
<i>Върху картата на загубите ми</i>	<i>Mbi hartën e humbjeve të mia</i>
<i>По челото ми пламък</i>	<i>Mbi ballin tim flakë</i>
<i>Бриз от Охрид</i>	<i>Fllad i Ohrisë</i>
<i>Божествена ръка</i>	<i>Dorç perëndie</i> ⁷⁵

⁷³ Пак там, с.230

⁷⁴ Ali Podrimja, Vepra 4 (Zari), ASHAK, Prishtinë, 2013, f.209

⁷⁵ Ali Podrimja, Vepra 5 (Në bishtë të sorrës, Zari), ASHAK, Prishtinë, 2013, f.45

Националната гордост се изразява просто с тези топоними, не е нужно повече, за да бъде разбран, като тя прелива в болката от чуждите нашествия и владичества, довели до разпокъсване на албанците в четири съвременни държави. Като цяло стихосбирката не привнася нова тематика или различна структура в сравнение с предишната, а по-скоро звучи като ней-но продължение, особено при актуалната тематика от тежкото ежедневие на социалния живот. Стихосбирката „На опашката на враната“ следва нишката на националното освобождение, защита на отечеството, съпротива и непреклонност, които са водещи в цялостния културен, литературен и политически живот във всички части на страната. Тенденцията за увековечаване на времето в стихове разширява основната литературна функция на произведенията и ги поставя също в служба на историята. Универсалните теми в този цикъл остават второстепенни, тъй като ударението е поставено върху големите социални и национални явления, като поезията е придобива окраската на исторически дискурс.

„Усмивка в кафез“

Произведението е озаглавено с известното устойчиво метафорично сравнение в албанския език, което е от литературен произход „Усмивка (като) в клетка“ (*Buzëqeshja (si) në kafaz*). Двете думи заедно *усмивка* и *кафез* отразяват липсата на свобода. Сама по себе си думата *усмивка* отразява чувството на удоволствие, удовлетворение и щастие, докато *клетка* е синоним на изолацията, откъдето е взела и новия си поетичен смисъл. Прочетена в исторически контекст усмивката символизира свободата, а кафезът робството, което за косоварите е отражение на тяхната реалност през ,90-те, подразбираща поробена свобода. „Усмивка в клетка“ идва като поезия на парадоксите, израз на постмодернисткия дух, като извежда на

преден план семантични полета, противопоставящи се едно на друго. Подобна изразност като заглавие на уводното стихотворение предупреждава читателя, че в книгата ще намери невероятни ситуации и учудващи явления, съответстващи за парадоксите на живота през това десетилетие.

Доказателство за необикновения начин на комуникация ни предоставя и заглавието „В едно мазе на XX век“ (*Në një bodrum të shekullit njëzet*), което води до първото стъписване. Мазето като литературен символ обикновено изразява подтиснато индивидуално душевно състояние, безперспективно и депресивно. В дадения случай чрез чувствата на индивида се изразява и състоянието на целия народ. Стихотворението носи и контраста на XX век – от една страна съвършенството на личния и колективен живот в определени общества, а от друга страна – смело вдига завесата за скритата истина на мрачния живот, който водят хората в Косово, който обаче се пази като тайна от голямата част европейци, независимо, че страната е толкова близо до тях:

*Някъде по средните етажи съседът ми щом ме види отваря
Вратата и започва да почиства студено оръжие и потърква
И се смее с един особен смях който най-малко
Прилича на смеха на човека Това го прави всеки ден
Но аз знам това смъртоносно оръжие кой му го е дал
И в коя чета от убийци ще се подреди
Само че не зная дали бедният той знае че и аз имам право
Да живея Пиша този текст за да докажа че аз
Живея в една страна на име Косово където нито децата
Нито възрастните знаят кога е Коледа Нова година
Или някой национален празник*

*Diku në katin e mesëm fqinjë im sa më sheh hap
Derën dhe nis ta pastrojë armën e ftohtë e fshin
Dhe buzëqesh me një një zë të veçantë që më së paku i
Ngjanë gazit të njeriut Kështu vepron gati çdo ditë
Por unë e di kush ia ka dhënë atë armë vdekjeprurëse*

*Dhe të cilën çetë varasësh do t'ç rreshtohet
 Vetëm nuk di a e di i gjori se edhe unë kam të drejtë
 Të jetoj Shkruaj këtë tekst të dëshmoj se unë
 rroj në një vend me emëin Kosova ku fëmijët as të
 Rriturit nuk dinë kur janë Kërshëndellat Viti i Ri
 apo ndonjë festë kombëtare.*

В първите стихове на поемата разбираме как символика-та на мазето описва затвореност и взривоопасна ситуация. Ироничният смях на съседа хвърля светлина върху обществената неравнопоставеност и крайното отричане на правата на едната страна за сметка на увеличаване на силата на другата. В трите последни стиха, цитирани по-горе, а също в тези, които ще последват съпроводената със скрита ирония поезия се превръща в доказателство за реалността, неправдите и за войната, която е почти на ръба:

<i>По точките на гръбнака изписвам и</i>	<i>Në kokërr të shpinës shkruaj dhe</i>
<i>чета звездите преди</i>	<i>lexj yjet para</i>
<i>Да угаснат в едно мазе на</i>	<i>Se të fikën në një bodrum</i>
<i>двадесети век когато</i>	<i>të shekullit njëzet kur</i>
<i>Приключва и обединението</i>	<i>Po merr fund edhe bashkimi</i>
<i>на дресирана Европа</i>	<i>i Evropës së dresuar</i>
<i>Може би е по-добре е да действам</i>	<i>Ndoshta më mirë është të veproj</i>
<i>така отколкото да</i>	<i>kështu se sa</i>

По-нататък иронията се обостря и прелива в сарказъм на художествено ниво, в резултат от гнева на поета от безразличието на великите сили в Европа към тези явления:

<i>Се спускам измежду страшилищата</i>	<i>Zbres në mes të gogolëvë të cilët</i>
<i>заели се да</i>	<i>kanë zënë t'ia</i>
<i>Изгорят опашката на Европа</i>	<i>Djegin bishtin Evropës</i>
<i>Ох Европа</i>	<i>Oh Evropë</i>
<i>Как се чувстваш</i>	<i>Si po dukesh</i>
<i>Без опашка</i>	<i>Pa bisht⁷⁶</i>

⁷⁶ Ali Podrimja, Vepra 5 (Buzëqeshja në kafaz), ASHAK, Prishtinë, 2013, f.59

Метафората като художествен образ в заглавието става и водещ образ в цялото произведение, като се комбинира с авторски изрази, използвани във функцията на структурирането на основната идея. Стихотворения като „Химн на радостта“, „Ледените хора“, „Мъртвите читатели“ и „Белият кораб“ са озаглавени чрез словосъчетания, които комбинирани с иронията на автора създават парадокси, и на първо четене звучат нелогично с противоречивата образност, но всъщност се стремят да достигнат естетически ефект, което е и една от задачите на поезията. Като пример ще разгледаме парадоксалната ситуация в строфите на „Химн на радостта“:

<i>Дори когато нямаш хляб</i>	<i>Edhe kur nuk ke bukë</i>
<i>Дори когато училището ти с</i>	<i>Edhe kurr ia vejnë drynjon Shkollës</i>
<i>катианар затварят</i>	<i>sate</i>
<i>Дори когато свецената ти книга</i>	<i>Edhe kur djegin librin tëndë të</i>
<i>изгори</i>	<i>shenjtë</i>
<i>-Смей се братко</i>	<i>-Qeshu vëlla</i>
<i>Дори когато те обиждат</i>	<i>Edhe kur të shajnë</i>
<i>Дори когато те преследват</i>	<i>Edhe kur të ndjekin</i>
<i>Дори когато публично те бият</i>	<i>Edhe kur të rrahin publikisht</i>
<i>-Смей се братко</i>	<i>-Qeshu vëlla</i>
<i>Дори когато не знаеш къде да се днеш</i>	<i>Edhe kur ske nga t'ia mbash</i>
<i>Дори когато те убиват</i>	<i>Edhe kur të vrasin</i>
<i>Дори когато пред гроба се изправиш</i>	<i>Edhe kur del te varret</i>
<i>-Смей се братко</i>	<i>-Qeshu vëlla</i>
<i>И се убеди веднъж о мите мой</i>	<i>Dhe bindu një herë o miti im</i>
<i>Имаш работа със смъртни</i>	<i>Me vdektarë ke punë</i>
<i>И най-силното ти оръжие</i>	<i>Dhe arma jote më e fortë</i>
<i>Е радостта</i>	<i>Është gazi</i>
<i>Ха ха хааа</i>	<i>Ha ha haaa</i>
<i>Слава на лудостта</i>	<i>Lavdi marrëzisë⁷⁷</i>

Прочетени в политически и обществен контекст и чети-

⁷⁷ Пак там, с. 90

рите глави на „Усмивка в кафез“ носят въздействието на драматичните събития на извънлитературния живот, белязани от отричане, бунт, протест, миграция, насилие, изключване и т.н. С цел да представим още по-ясно същността на стихотворенията, ще споменем и заглавията на отделните части, които пресъздават главната тема и дават идея за стила. Поетът е нарекъл отделните части чрез избрани фрази, характеризиращи житейските ситуации: *Тук накрая на света, Навий часовника въпреки всичко, Там където полетът замръзва, Когато се събудихме.*

„Остров Албания“

Сборникът „Остров Албания“ чрез заглавието си обединява два символа: *Албания* и *остров*, с което подразбира политическата изолация и липсата на свобода като цяло⁷⁸. Повечето от написаните произведения са от 1997 г., която бележи дълбоки кризисни ситуации и в двата поетически центрове – Албания и Косово, отразени в редица стихотворения, сред които стихотворението със същото заглавие:

<i>Тук накрая на съня</i>	<i>Këtu në fund të ëndërrës,</i>
<i>Вода и вода и пак вода</i>	<i>Ujë e ujë e ujë</i>
<i>Една земя изгорена</i>	<i>Një tokë e djegur</i>
<i>От Бога забравена и робиня</i>	<i>Nga Zoti braktisur dhe Robi i vet</i> ⁷⁹
<i>на себе си сама</i>	

Това означава, че съдбата на албанския народ в цялост съдържа една особена връзка помежду отделните му части, която е самотата. Мечтаното отечество е изоставен остров, без живот, където човек се върти на едно място в застой. В същия контекст е и стихотворението „Битката за Косово“, построено върху военен сюжет, чиито единствен мотив обаче е смъртта.

Поетическият език е директен, без да се скрива в символи, за да разкаже реалния живот:

<i>Отварям очи</i>	<i>Hap syrin</i>
<i>И не мога да не се стресна</i>	<i>Dhe nuk mundem pa këlithur</i>
<i>От сянката на смъртта</i>	<i>Hija e vdekjes</i>
<i>Която, гледай ти, ми е закрила Кулата</i>	<i>Ma paska mbuluar Kullën</i> ⁸⁰

Сянката на смъртта е известен архетипен модел, който известява печалния краен резултат, но е съчетан с усилията за защита на дома – *кулата*, която е част от съпротивата.

„Остров Албания“ е структурирана еднакво с предишните стихосбирки, като е разделена на части със заглавия, всяка от които се предшества от кратка епиграма. В дадения случай тя се нарича „Знак“ (*Shenja*) и подразбира заветната цел и пътя до нея. Заглавията на отделните глави са също пълни със смисъл: *Остров Албания, Протестът на рокера от земята на орлите, Мистериозната планина, Да започнеш стихотворение във време на тъга, Там където вече не е.*

В заключение, поезията публикувана през това десетилетие е продукт на вдъхновението от реалността, от времето в което живее поетът, реализирана чрез актуалната тематика, чрез историческия дискурс, свързани с основните човешки безпокойства. Образните средства в поезията на Подримя през това десетилетие са метафората, след нея ирония, сравнение, алетерация, гротеска и парадокс, който внася усещане за пост-модернизма, представителен като цяло за края на ХХ век.

Мнението на критиците за поезията на Али Подримя е високо, като е определян за поет, който „създава своя въображаем литературен свят, за да се самореализира и да живее така, както би желал.“⁸¹ Един от неговите стихове е станал крилата фраза с патриотичен нюанс, алюдираща към Кануна и кръв-

⁷⁸ Nysret Krasniqi, *Letërsia e Kosovës 1953-200*, 99 AIKD, Prishtinë 2016, f. 470

⁷⁹ Ali Podrimja, *Vepra 5* (Ishulli Albania), ASHAK, Prishtinë, 2013, f.170

⁸⁰ Пак там, с.173

⁸¹ Пак там, с.278

ната мът, която често се цитира в литературен контекст, но и извън него: *Косово е моята кръв, за която не може да се даде прошка*. Така този израз остава като негов литературен подпис и до наши дни и се възприема в синтезиран вид като форма на настойчивост и решителност по националния въпрос.⁸²

Освен поезия Пордимя в своята кариера пише и в други жанрова като есе и разказ, но остава най-популярен със стиховете си. Подримя е познат и в превод на много чужди езици, включително на български, и е сред представителните за Косово автори.⁸³

Азем Шкрели

Азем Шкрели⁸⁴ започва поетичната си кариера със стихосбирката „Капчици“ (*Bulzat*), издадено през 1960 г. продължава с „Ангелите на пътя“ (*Engjujt e rrugëve*, 1963), „Знам една дума от камък“ (*E di një fjalë prej guri*, 1969), „От библията на мълчанието“ (*Nga bibla e heshtjes*, 1975), Покръстване на думата (*Pagëzimi i fjalës*, 1981), „Песента на бухала“ (*Kënga e hutinit*, 1986) а също трите стихосбирки от 90-те години „Нощта на папагалите“, (1990); „Дъждовна лирика“ (1994) и „Птици и дървета“ (1997).

„Нощта на папагалите“

Това е първото произведение на това продуктивно за автора десетилетие, както може да се прецени от общия спи-

⁸² Basri Çapriqi. „Ali Podrimja - pjesnik velikih stilskih otklona“. Sarajevske Sveske 08-09:203208. <https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=217507>

⁸³ Poezia e Ali Podrimjes është përkthyer në rreth pesëmbëdhjetë gjuhë të botës, shih: [https://www.ashak.org/repository/docs/Vepra_I_\(adobe\)_156969.pdf](https://www.ashak.org/repository/docs/Vepra_I_(adobe)_156969.pdf), f. 184-185

⁸⁴ Азем Шкрели е роден в Ругова, окръг Печ (Пея), през 1938 г. Завършва средно училище в Прищина, където следва в университета по специалност «Албански език и литература». Той е дългогодишен председател на Съюза на писателите на Косово, директор на областния театър в Прищина и основател на Kosova Film. Умира през 1997 г.

сък на творбите му. Структурата е съставена от пет части със заглавия: *Трета книга на мълчанието*, *Лирика за камъни*, *Копривено семе*, *Тук е човекът*, *Пергамент*. Общо съдържа 80 стихотворения, свободно структурирани със специфичен образен език, чувствителни към всяка дума и централната фигура. Тематиката е местна и отразява началото на промените в политически и културен план в Косово.

Структура и поетически функции на стихотворенията на Азем Шкрели

Ако едно произведение е лишено от естетическа функция, то може да принадлежи към всяка друга категория, освен литературата, смятат Пражките структуралисти⁸⁵. Погледната през тази призма, стихосбирката „Нощта на папагалите“ много лесно може да се категоризира към книгите, чиято основна функция е естетическата. Образният език на Азем Шкрели е обработен и внимателно използван. Специфичните изразни средства, които го идентифицират са продукт от възприемането на културното наследство и стандартните концепции на косовското общество, често пряко произтичащи от народната философия и мъдрост.

Образите на родината са тези, които изграждат естетическата стойност на стихосбирката „Нощта на Папагалите“. Районът на Ругова е известен с духовните традиции и изиграва важна роля при формирането на поета и по-нататъшното му определяне като поет на мъдростта и сладкодумието. Ругова оставя у поета любовта към географските символи на зоната, сред които *планината* и *камъкът*, станали за поета основни метафори с най-честа употреба. Планината и камъкът са ключови за опознаване на концептуалната метафора, идентифицираща Шкрели. Планината може да има много значения в

⁸⁵ Agim Vinca, Metodot letrare, Libri Shkollor, Prishtinë 2016, f. 116-117

зависимост от контекста, в който се използва, но в настоящия контекст и стихосбирка е като пожелание за дълголетие, а също символ на трудностите и препятствията. Камъкът от своя страна е свързан със съпротивата и търпението, част от националната тема в кризисното за отечеството време.

Вие живеете като планините
И планината здраве да ви дава

Ju rroni sa malet
*Dhe mali shëndet t`u ketë*⁸⁶

В стиховете със заглавие *“Наздравица за идната година”* планината е символ на дълголетие, вдъхновен от автохтонното фразеологично пожелание „Да живееш колкото планините“ (*Rrofsh sa malet*), което се използва в празнични за хората моменти. Имено вдъхновена от народната мъдрост, фразата „вие да живеете колкото планините“ се среща като част от поетическия ред.

Типичната албанска бяла шапка-плис, автохтонен символ на албанците, като елемент, наследен от поколения, се определя също като предпочитан образ на поета в рамките на националната тема:

Тук беше човекът това място бе	Këtu ishte njeriut ky vend ishte
неговото си	vendi i tij
Плиса свой носеше той	Kokës së vet ia kishte plisin e
отгоре на главата	vet përmbi ⁸⁷

Първият стих показва, че в днешната родина на поета са живели много поколения преди това, че там е имало хора. Вторият стих, чрез традиционната шапка показва колко поколения са погребани на тази земя, като се спира на вековните традиции и мястото на рода. Автохтонността е важна за поезията на Азем Шкрели, поради връзката му с родното място, а също, тъй като в литературата и изкуството универсално-

то не може да бъде достигнато без местното и националното. Според него, ако поетът не се представи пред публиката с истинското си лице, а е облякъл чужда кожа, било то на французин, англичанин или друга народност, тогава би й бил скучен, защото от думите му „няма да се носи дъха на тази земя“⁸⁸.

Начинът на построяване на изреченията, поетическият синтаксис, включително думите и звуците, са ключови елементи за изграждане на естетическите ценности на литературната творба. Спрямо останалите елементи, само думата има особена роля и тежест, като вземем предвид мястото ѝ сред тях. Ако не съществува думата, няма да има поезия. Чувствата, емоциите и идеите не биха могли да се изразят. Именно затова поетът чрез *думата* припомня възможностите за многозначността на поезията. Нека разгледаме три стихотворения с три значения, които произтичат от основния образ – *словото*:

Свързана с останалите образи на родината като главна метафора, думата се свързва с нея:

Отново при този добър камък
И стоя древен по илирийски аз и думата

*Përsëri te ky gur i mirë,
Dhe ilirisht i lashtë rri unë rri fjala*⁸⁹

Основното послание за публиката сега се носи от *камъка* като символ на автохтонност и оцеляване (*по илирийски древен*). Поетът и думата предават невъзможността да се предадат устните свидетелства за древния характер на топонимите в Ругова (*добър камък*).

В горните стихове креативната сила на думата е нефункционална (словото стои=не говори), докато в следващите стихове думата липсва и в резултат на това се създава стихо-

⁸⁶ Azem Shkreli, *Nata e Pagaive*, Rilindja, Prishtinë 2006, f. 103

⁸⁷ Пак там, с. 162

⁸⁸ Agim Vinca, *Orët e poezise*, AAB Riinvest, Prishtinë 2010, f. 249

⁸⁹ Azem Shkreli, *Nata e Pagajve*, Rilindja, Prishtinë 2006, f. 115

творението „Събитие“, първото от частта „Пергамент“.⁹⁰ Не е случайно, че именно с това стихотворение започва цялата глава, тъй като се развива в линеен семантичен контекст със заглавието „Пергамент“:

<i>Трябвало е да се каже нещо</i>	<i>Është dashur të thuhet diq</i>
<i>Тъй студено и храбро</i>	<i>Njashtu e ftohtë dhe trime</i>
<i>Както се загива когато няма вече</i>	<i>Siç vdiset kur s'kemi më</i>
<i>нищо за казване</i>	<i>ç' t' i themi</i>
<i>На никого когато вече думите</i>	<i>Askujt kur ka rrjedhur nga fjala</i>
<i>се свършат</i>	
<i>Целите кръв и вода са посярнели</i>	<i>Gjithë gjaku e uji kanë ngelur</i>
	<i>fjshkë</i>
<i>Погледите са мили непременно</i>	<i>Shikimet është dashur patjetër</i>
<i>Да се каже нещо ясно и без</i>	<i>Të thuhet dic e qartë e pa⁹¹</i>

Отсъствието на словото означава, че липсва връзката с древността. Прекъсването на връзката с миналото на Балканския полуостров в резултат на различни фактори е засвидетелствано именно от това, че нищо не е казано. В областта на журналистиката от XIX век е известно клишето за Косово, което го описва като „загубеното сърце на Балканите“⁹².

Стоим и мерим с педи края на деня
Говорим с пръсти пием шафран оздравяваме

Rrinë e masim me pëllëmbë fundin e ditës
Flasim me gishta pijmë shafran sherohe⁹³

⁹⁰ Според Оксфордския речник думата пергамент е свързана с древния град Пергамум в Азия.

⁹¹ Azem Shkreli, Nata e Pagajve, Rilindja, Prishtinë 2006, f. 115

⁹² Noel Malclom, Kosova një histori e shkurtër, Koha, Prishtinë 2011, f.35-82

⁹³ Azem Shkreli, Nata e Pagajve, Rilindja, Prishtinë 2006, f. 169

„Дъждовна лирика“

„Дъждовна лирика“ е поезия през сълзи, чрез която Азем Шкрели отразява настоящето на това крехко и несигурно десетилетие. Творбите съдържат нови изрази и думи, които са нетипични за досегашното творчество на поета. В предидущите си стихосбирки Азем Шкрели използва умерено изразните средства – местни изрази, природни описания и мъдростта на родния край, като словото и мълчанието в постоянен контраст за сред основните поетични ориентири.⁹⁴ „Дъждовна лирика“ (оценявана като книгата на авторовия плач⁹⁵), променя в известен смисъл начина на писане. От мълчанието творецът се прехвърля към възмущението и протеста, под влиянието на външните фактори, които не му дават покой. Променят се и семантичните образни центрове на творбите – словото, камъкът, кулата и др.⁹⁶ Новите смислови полета са *мак*, *кръв*, *черен* и те определят дълбочинното съдържание. Мълчанието като израз на мъдрост⁹⁷, което характеризира поета досега, също присъства, но вече е израз на отчаянието, тъй като поетът не може да каже нищо, което да не е съпроводено от сълзи. Тази душевна промяна на поета е и следствие от драматичните промени в обществения ред, вследствие от дискриминацията и неравенството:

Да не ни е писано някъде по пергаментите
Да е това точно веднъж когато слънцето разцъфва
Над нашите глави веднъж на хиляди години
Да слязат боговете на земята и да видят

⁹⁴ Sabri Hamiti, Letërsia Bashkëkohore, Shtëpia Botuese Faik Konica, Prishtinë 2002, f. 148

⁹⁵ Sabri Hamiti, Letërsia Bashkëkohore, Shtëpia Botuese Faik Konica, Prishtinë 2002, f. 442

⁹⁶ Agim Vinca, Orët e Poezisë, AAB Riinvest, Prishtinë 2010, f.239-254

⁹⁷ Sabri Hamiti, Letërsia Bashkëkohore, Shtëpia Botuese Faik Konica, Prishtinë 2002, f. 131

Как умира живо и живее мъртво семето
 На илирийското цвете всеки път в стомаха на вълчиците
 Прашецът древен като белите коси от несправедливостите
 Младите момче след момче преброждат
 Собствените кости самоотречени Косово с Косово
 Където както казва една героическа песен на Фища
 „Силно грее само едно слънце и малко сгрява“
 Албанските птици по този балкански буен вятър
 Към боговете тръгна смъртоносната вихрушка...

*Mos na qoftë e shkruar kundë pergamenë
 Të jetë kjo njajo herë kur celet qielli
 Mbi kokë tonën një herë në nëmij vite
 Të zbresin perënditë në tokë e të shohin
 Si i vdes gjallë e i gjallon vdekur fara
 Bimës ilire gjithëher në bark ulkonjash
 Theku i lashtë si thinjet padrejtësive
 Të reja, djallë pas djali tek përshkohet
 Ashtit të vet zbiruar Kosovë me Kosovë
 Ku, sic thotë një këngë kreshnike a Fishta
 “Fort po ndrit njaj diell e pak po nxen”
 Zogjët e shqipes nën këtë rribë Ballkani
 Kah përëditë po shkull fërtyma e mortshme...⁹⁸*

Въз основа на структурния анализ на стихотворенията от сборката „Дъждовна лирика“ наблюдаваме, че поетът следва предишните си модели на писане, които са добре обработени. Забелязваме метричната организация. От 95 стихотворения в книгата, 74 са в бели стихове, избягвайки метриката по строфи, така че да се следва естественият ход на думите в синтактични единици. Предпочитанието към белия неримуван стих не означава, че изцяло е избегната метриката и римата, само че това е направено по-дискретно и без да привлича вниманието на читателя, както преди. Освен стихосложението, структуралистите разглеждат и други важни елементи като поети-

⁹⁸ Azem Shkreli, *Lirikë në shi*, Rilindja, Prishtinë 2006, f. 211

чески синтаксис, които в този цикъл са добре организирани естетически и запазени от неконтролирани емоции.

„Дъждовна лирика“ е книга, която може да се чете в историческия и културен контекст на Косово в периода 1990-1999 г., което означава, че структурният анализ не е достатъчен сам по себе си, за да се възприеме правилно цикълът. Връзката с новите исторически събития и с общественото състояние като цяло е отразена в естетически план чрез образи, които изразяват насилие, разруха, ужас, включително и самото заглавие „Дъждовна лирика“. Силните мотиви от обществения живот водят до „убийството на лириката“.⁹⁹

<i>Всичко си беше каквото бе винаги</i>	<i>Gjithcka ishte si gjithmonë</i>
<i>И си тежеше на мястото</i>	<i>Dhe i kishte hije</i>
<i>Дума на думата, цвете на реката,</i>	<i>Fjala fjalës, luli lumit, lia lies</i>
<i>шарка на шарките</i>	
<i>Някой пожела да промени</i>	<i>Dikush deshi ta kthente ndryshe</i>
<i>Красивата лудост на нещата</i>	<i>Cmendurinë e bukur të gjërave</i>
<i>Падна се на лириката, им казахме</i>	<i>I ra të ja lirikës, u thamë</i>

Стихотворението „Лирика“ е продукт на авторските чувства, предизвикани от историята и външния свят. Подобни мотиви създават усещане за безнадеждност, когато пише за съдбата на албанците, принудени да напуснат родината:

*Времето на две се разцепва, часът тъжен стои
 Върху главата с голямата брадва
 Парещите тела на жените, отдавна крехки
 Клетви на майките, чакайте ни
 Нека цветятата на децата пораснат, нека жаждата отнеме
 Птицата и гласа и солта ни,
 Само пътищата да стареят, нека косите ѝ белеят
 На нашата идея, а не на завръщането
 Черни пътища, дълга змия, изяде ни,
 Придружи ни отвъд забравата*

⁹⁹ Nysret Krasniqi, *Letërsia e Kosovës 1953-2000*, 99 AIKD, Prishtinë, 2016, f. 441

*Koha në dysh po këputet, orë e trishtë po rri,
Mbi kokë me sopatë të madhe
Trupat të avullt të grave, motmote të njohma
Ofshe të nënave, na pritni
Le të rriten bimët e fëmijët, etja le ta marrë
Zogun e zërin e krypën
Vetëm udhët le të plaken, lë ti zbardhet floku
nisjes sonë, jo kthimit
Udhë e zesa, gjarpër i gjatë, na hëngre
Na shpurre përtej harrimit¹⁰⁰*

Брадва над главата, въздишка, потегляне, черен път, дълга змия са елементи, които обозначават напускането на родината против волята и загубването на надеждата на автора за връщането на тези потенциални емигранти. Еднаква доза отчаяние и безсилие с цел промяна на болезнената съдба на албанците се наблюдава и в други стихотворения от книгата като „Насилие“, „Псалм за Косово“, „Дъждовна лирика“, „Лирика за свободата“, „Свободна хроника“, „Мотив за Косово“, „Доклад от Юга“ и др. Всички тези стихотворения осъществяват връзката между душевния свят на поета и колективното социално съзнание, което се превръща в индивидуално срез поетизиране на страдащи хора от различните поколения:

<i>Зави една цигара</i>	<i>Drodhi një duahn</i>
<i>Преживя първата война и втората</i>	<i>Vjetëroi luftën e parë dhe të dytën</i>
<i>Зави още една</i>	<i>Drodhi një tjetër</i>
<i>Третата броеше на пръсти внуците му</i>	<i>E treat ia numëronte me gjisht nipat</i>
<i>Върху главата му</i>	<i>Mbi kokë të tij</i>
<i>Скрежта на мисълта му изгаряше</i>	<i>Po digjej mendimit bryma¹⁰¹</i>

Чрез този езиков портрет се проявява и характерът на много преживелия човек – мълчалив, сдържан – това е традици-

онният мъж в напреднала възраст. Традиционният мъж се характеризира чрез типичното свиване на цигарата, познато като естествения начин за пушене и разговор сред мъжете. Тази национална окраска прави връзката на поезията с автохтонността, с безпокойството на другия, което става и тревога на самия поет от този район. Подобна връзка прави по-достоверни оценките на критиката, които отбелязват, че поезията трябва да съхранява окраските и автохтонния характер.¹⁰²

Извън родното място поетът се насочва и по-дълбоко към корените на своя народ, като търси в диахрония албанската идентичност чрез съществуващите елементи от различни времена:

*В началото бяха птиците, реките, илирите
Ядяха и работеха по техен си начин земята
Раздаха се и умираха свободно, по илирийски*

*След това дойдоха на талази от запада,
Търсеха илирийска вода, илирийска земя,
Казаха им: Че вашите камъни, хляб и земя златни са*

*След това дойдоха на талази от изтока
Търсеха илирийска земя, небе и вода
Казаха им: Имали сте красиви песни и глави*

*Искаха да ги сложат в една могила, искаха
Да им дадат балсама на цветята*

*Në fillim ishin zogjtë, lumenjtë, ilirët
Hanin ilirisht dhe punonin ilirishtë tokën
Lindnin dhe vdisnin të lirë, lirshëm, ilirisht*

*Pastaj erdhën turrë turrë nga perendimi
Kërkonin tokë ilire, ujë ilir
U thanë: I paskeni të artë gurët, të bukët tokën*

¹⁰⁰ Azem Shkreli, Lirikë në shi, Rilindja, Prishtinë 2006, f. 201

¹⁰¹ Azem Shkreli, Lirikë në shi, Rilindja, Prishtinë 2006, f. 224

¹⁰² Agim Vinca, Orët e Poezisë, AAB Riinvest, Prishtinë 2010, f.248-250

*Pastaj erdhën turrë turrë nga lindja
Kërkoni tokë ilire, qill, uj ilir
U thanë: i paskeni këngët dhe kafkat të bukura*

*Deshën t'i venë në një tumë, deshën
T'u japin balsëmin e luleve*¹⁰³

В подобен поетически дискурс са написани и стихотворенията „Строфи за Влора“, „Стара песен“, „Епика“, „Необходима песен“ и др. Когато ги четем, пред нас се отварят нови дилеми, като например може ли да разглеждаме косовската културна идентичност разделно от албанската идентичност, след като много поколения са наследили един език, традиция и култура.

„Птици и камъни“

„Птици и камъни“ е последната стихосбирка на поета за неговото 40-годишно творчество, като тя е издадена след смъртта му от неговото семейство.¹⁰⁴ Това означава, че тя не е прегледана и редактирана от автора преди публикацията и някои от стихотворенията може да са в недовършена версия. Може би по тази причина и литературната критика не оценява достатъчно високо тази стихосбирка. Според нея на тази книга ѝ липсват мощ на словото при описание на чувствата и ситуациите, а също типичната въздействаща образност от предишните стихосбирки.¹⁰⁵

Въпреки че стихотворенията в известен смисъл са недовършени, можем да намерим сходство с предишната стихосбирка „Дъждовна лирика“ в дълбокото отчаяние и лична тъга от ужаса, който преживява албанският народ. В тази безнадеждна ситуация поетът се връща към своите корени и към из-

началната образност – мълчанието, многозначителната липса на слова и още нещо – общуване с приятелите – фиктивни и реални, чрез поезията:

<i>Тази вечер не пишете поезия ни ред</i>	<i>Mos shkruani sonte poezi</i>
<i>Нито тишината като мен не</i>	<i>As heshtjen si unë mos e shkruani</i>
<i>описвайте</i>	

<i>Запалете един стих като свец</i>	<i>Ndizeni një varg si qiri</i>
<i>Огъня на премълчаното</i>	<i>Dhe zjarrin e së pathënës e vuani</i>
<i>почувствайте</i>	

<i>Чуйте неказаното как боли</i>	<i>Dëgjoni si dhemb e pathëna</i>
<i>Неочаквано, красиво. Поезия</i>	<i>E beftë, e bukur. Poezi</i>
<i>Не е луната сълза на свецта дори</i>	<i>S'është lot i qiriut as hëna</i>
<i>А е мъх на дъжд и жажда една</i>	<i>Është push i një etje dhe shi</i> ¹⁰⁶

Мълчанието, артикулирано с думи, съпровожда цялото творчество на Азем Шкрели от първите му произведения до последното. Слово и мълчание са двете преобладаващи фигури, които са взаимосвързани и именно те привличат вниманието на литературната критика към харизматичната поезия на Шкрели. Следващите два цитата (демонстриращи, че мълчанието не е тихо) са от мненията на литературната критика за стихосбирката „Библия на мълчанието“ (1975), която при издаването си събуди много положителни реакции именно поради връзката между словото и мълчанието, които на пръв поглед са противоположни.

„Мълчанието възниква, вследствие на акумулирания емоционален багаж, тревоги и вдъхновение на поета. Това натрупване е пасивно в началото (мълчание), а по-късно се трансформира в активната си форма чрез поетическия дискурс – словото.“¹⁰⁷.

¹⁰³ Azem Shkreli, *Lirikë në shi*, Rilindja, Prishtinë 2006, f. 193

¹⁰⁴ Nysret Krasniqi “Letërsia e Kosovës 1953-2000”, 99 AIKD, Prishtinë, 2016, f. 443

¹⁰⁵ Пак там

¹⁰⁶ Azem Shkreli, *Lirikë në shi*, Rilindja, Prishtinë 2006, f. 308

¹⁰⁷ Agim Vinca, *Orët e Poesisë*, AAB Riinvest, Prishtinë 2010, f.253

„Мълчанието на твореца не е тихо, това е вътрешно говорене и глас, от който се създава поетичния образ. Мълчанието отразява няколко вътрешни тревожни състояния: вътрешен гняв; тревоги, които не дават на автора да говори; несигурност и недоверие към думите и др.“¹⁰⁸

За разлика от първите две стихосбирки от последното десетилетие на XX век, в тази книга поетът не спестява думите, иронията и парадокса за поезията, като първоначално отразява старите балкански конфликти, а после се задълбочава върху кризата в Косово, която преживява лично в края на живота си:

<i>Всеки Олимп</i>	<i>Secili Olimp</i>
<i>С височината си, Итака с красотата си</i>	<i>Më të lartën, Itakën më të bukurën</i>
<i>Върху механизмите на Архимед</i>	<i>Mbi rrhtë e Arkimedit</i>
<i>Тропотът на техните коне в Троя</i>	<i>Troku i kuajve të tyre të Trojës</i>
<i>Втурват се обратно на времената</i>	<i>Turren prapthi kohëve</i>
<i>На Средновековията и умират в Косово</i>	<i>Mesjetëve, vdesin në Kosovë</i>
<i>Връщат се победителите</i>	<i>Kthehen fitimtarë</i>
<i>С техните глави, набити на кол</i>	<i>Me kokën e tyre në shtizë¹⁰⁹</i>

Двустихията преобладават в последната стихосбирка и това я отличава по форма от предишните. Този тип структура се характеризира също с римата от затворен тип АА, която добре илюстрират стихотворението „Бележка за епитафия“:

<i>Дойде, светлина да има, ангелски,</i>	<i>Erdhi, dritë pastë, i ëngjëllit,</i>
<i>съвършен</i>	<i>i arrirë</i>
<i>Запали себе си, за да ни освети</i>	<i>Ndezi vetëvetën të na ndrisë më</i>
<i>по-добре</i>	<i>mirë</i>
<i>Ангелите знаят, че дарбите му</i>	<i>Ëngjëjt e dinë se si dhantinë e tij</i>
<i>Са вещаещи добро и обзети от</i>	<i>Njashtu mirashënjtas e zu frymëzim i zi</i>

¹⁰⁸ Sabri Hamiti, Letërsia Bashkëkohore, Shtëpia Botuese Faik Konica, Prishtinë 2002, f. 132-134

¹⁰⁹ Azem Shkreli, Lirikë në shi, Rilindja, Prishtinë 2006, f. 297

<i>вдъхновение черно</i>	
<i>Би ял книги и на книгите брани</i>	<i>Do të hante libra dhe librave</i>
	<i>iu shqyt</i>
<i>Заглавия, образи, които задушават</i>	<i>Kapituj, imazhe i kërkëlluan për fytyrë</i>
<i>Исторически ползи слушае</i>	<i>Hire të historishme, eni tok</i>
<i>наведнъж с часове</i>	<i>me orë</i>
<i>Да причастите разпнатия върху</i>	<i>Ta kunëgoni të kryqur mbi një</i>
<i>метафора</i>	<i>metaforë¹¹⁰</i>

Тези два примера са илюстративни, тъй като цяло поетическото творчество на Шкрели е в бели неримувани стихове, макар и много ритмични. Това писане е характерно и за много други съвременни поети, които го наричат поетизиране на обикновената реч. Азем Шкрели е един от най-добрите представители на поетичното писане, следващо разговорния стил. Епитафията като жанр се появява за първи път в последната му стихосбирка и може да го наречем автопосвещение.

Агим Винца

„Лошо време за поезия“

През последното десетилетие на XX век Агим Винца¹¹¹ публикува само стихосбирката си „Лошо време за поезия“, като творческата му дейност на поет датира още от 1972 г. Доминиращата тематика е от актуално естество, поетизира ежедневието и новите явления в резултат от политическите промени за албанците в Косово. Винца, както и останалите поети, се съсредоточава върху подбора на думите, създаване на образи и римуван стих. Елементите на структурата са

¹¹⁰ Пак там, 352.

¹¹¹ Агим Винца е роден през 1947 г. в с. Велеш, окръг Струга (БЮР Македония). Средното училище завършва в Струга, а висше образование завършва през 1970 г. в Прищинския университет, където защитава магистърска и докторска тема. Редовен професор е по съвременна албанска литература във Филологическия факултет на Прищинския университет.

подчинени пряко на засвидетелстването на историческата и културна реалност на времето, свързани с правата на албанците и запазването на културната идентичност. Заглавието на стихосбирката е заимствано от заглавието на първото стихотворение, което отразява философския размисъл върху настоящето. Освен националната и историческа тематика, някои от стихотворенията са посветени на обичани национални герои и събития от по-далечната история.

Когато търсим специфичните за един поет характеристики, които отличават не само него, но и конкретна част от творчеството в разглеждания период, трябва да отбележим ангажираността през периода 1990-1999 г. към конкретни събития, каквото в случая е убийството на албански войници от Косово по време на изпълнението на военната им повинност в югославската армия. Изследователят Нюсрет Красничи (Nysret Krasniqi) нарича първата част на стихосбирката „Посивели години“ като част на баладите, сред които са стиховете, посветени на тези убити войници. А частта „Буря от тамян“ и „Изключителен“ се смятат за следствие от многото кризи в косовското общество и конкретни драматични ситуации.¹¹²

<i>За благото на църквите, манастирите</i>	<i>Për hir të kishave, manastireve</i>
<i>Би изгорил крилете на пеперудите</i>	<i>Do t'i digjte krahët e fluturave</i>
<i>Би разрушил мравуняците</i>	<i>Do t'i prishte çerdhet e milingonave</i>
<i>Би погазил класовете из нивите</i>	<i>Do t'i shkilte kallinjtë arave</i>
<i>Би пресушил гърдите на майките</i>	<i>Do t'i shterte gjinjtë e nënave</i>
<i>За благото на светците, иконите</i>	<i>Për hirë të shenjtërve, ikonave</i>

Изследователят Красничи обръща внимание и на честият символ на албанската шапка-плис (*plis*), чрез която се подсилва връзката с традицията. Поезията на Винца се характеризира

¹¹² Nysret Krasniqi, Letërsia e Kosovës 1953-2000, 99 AIKD, Prishtinë, f.589-590

ра с метонимичен дискурс, свързан с личните емоции и отношението на автора като човек към специфичните явления в родината.¹¹³

Абдулах Конушевци „Състояние на несъществуване“

Стихосбирката на Абдулах Конушевци¹¹⁴ със заглавие „Състояние на съществуване“ отразява архетипа на познатата хамлетовска дилема „да бъдеш или да не бъдеш“. Стихосбирката е съставена от няколко части: *Портрет на Бесиан, Битка с чудовището, Пародия, Ако бях несъществуващ, Бях са-а-а-а-м*.

В първата част „Портрет на Бесиан“ поетическият избор е за комуникация на поета със самия себе си в трето лице, което се доближава до автобиографичната форма.¹¹⁵ Ако самата част бъде разглеждана като стихосбирка с автобиографичен характер чрез портрета на Бесиан, лиричният герой преминава през няколко фази на развитие, които могат да бъдат възприемани като един цялостен живот:

Ранно детство:

<i>Вкъщи стоеше със самотата си</i>	<i>Me vetminë e vet të madhe rrinte</i>
<i>голяма</i>	<i>në dhomë</i>
<i>Излизаше само на път за училище...</i>	<i>Dilte në rrugë për në shkollë...</i>
<i>Би стоял сам затворен в стая</i>	<i>Të rrinte i vetëm mbyllur në dhomë</i>
<i>И книга с ръка не щеше да пипне</i>	<i>E librin e kishte zët ta prektë me dorë</i> ¹¹⁶

¹¹³ Nysret Krasniqi, Letërsia e Kosovës 1953-2000, 99 AIKD, Prishtinë, f.592

¹¹⁴ Абдулах Конушевци е роден през 1958 г. в Прищина. Завършва средно образование в Прищина, а висше в Загребския университет. Работи като журналист във вестниците „Bota e re“ и „Rilindja“. Умира през 2013 г.

¹¹⁵ Nysret Krasniqi, Letërsia e Kosovës 1953-2000, 99 AIKD, Prishtinë, f.677

¹¹⁶ Abdullah Konushevc, Të qenët të mosqenë, Rilindja, Prishtinë, 1990, f.9

Младост:

Заслужава си затвора
Когато пътьом закача момичетата
И господжите с кучешки повод в ръка
(не го е срам
Да обижда даже и властта)

Meriton burgun
Kur rrugës i trazon vajzat
Dhe zonjat me qen për dore
(s'e ka për turp
Ta shajë edhe pushtetin)¹¹⁷

Зрялост:

Когато от книгите се измори
Го вода на разходка
И връщам се вкъщи с такси
Пиян на мотика
Струва ми се понякога
Че е благороден човек
Със своите умора и викове
Помни че не знам че е актьор...

Kur lodhet mbi libra
E nxjerr në shëti
Me taksi e kthej në shtëpi
Të dehur tapë...
Më bëhët nganjeherë
Se është njeri fisnik
Me përlohdhet klithjet e veta
Kujton se nuk e di që është
akto...¹¹⁸

Самоотричане:

Бесиан вече не съществува
Има ги само замръзналите очи
на едно дете...

Бесиан вече не съществува
Това е само треперещ ученик

Бесиан вече не съществува
Това е просто гимназист...

Бесиан вече не съществува
Това е някакъв си млад поет....

Бесиан вече не съществува
Това е просто един студент....

Besiani nuk ekziston më
janë vetëm sytë e ngrirë të
një fëmije...

Besiani nuk ekziston më
Është vetëm një fillorist
i trembur...

Besiani nuk ekziston më
Është vetëm një gjmnazisit...

Besiani nuk ekziston më
Është vetëm një vjershëtor i ri....

Besiani nuk ekziston më
Është vetëm student...¹¹⁹

Последната фаза, връщане към себе си чрез другия, чрез об-
раза на Бесата (дадената дума като специфична албанска реалия):
Беса му намира живот

Besa i gjen jetë

¹¹⁷ Пак там, с.10

¹¹⁸ Пак там, с.11

¹¹⁹ Пак там, с. 12

В пространствата непогазени от
зверове

Нë hapësirat e pashkela nga bisha

С гласа си от ада го извежда...

Me zënë e saj e nxjerr nga ferri...¹²⁰

Ако прочетем тази поезия като житейски цикъл в цити-
раните стихове, може да проследим житейското развитие и
чрез подреждането на стихотворенията по заглавия: *Портрет*
на Бесиан, Бесиан не е човек, Живот с Бесиан, Смъртите на
Бесиан, Бесиан и Бесата. В стилистически план стихосбир-
ката се характеризира с честата употреба на иронията, която
е типична за постмодернизма в глобален аспект. Иронията за
постмодернистите е често израз на учудване от абсурдността.
При разглеждания автор причина за това може да бъде самото
време, в което твори, обществените условия, които са го дове-
ли до това да не може да повярва на съществуващата реалност,
и парадоксите в истинския живот. Възможно е също да е израз
на неговото безсилие да промени това, което не му се вярва,
че е истина. Независимо от конкретния подтик, резултатът е
постмодернистки похват като леко цинична подигравка към
явленията на настоящето. Някои критици определят иронията
и парадокса в тази стихосбирка като проява на късен модерни-
зъм или на начален постмодернизъм, а парадоксът се проявява
в опитите на лирическия герой да опише себе си в стих.¹²¹

Дин Мехмети

Първата стихосбирка на Дин Мехмети е публикувана през
1961 г. и е озаглавена „На крилете на голите планини“ (*Në krahët*
e shkrepave). Авторът има издадени още 16 стихосбирки след
това до 2010 г. Първите бележки на литературната критика за
поезията в Косово от периода на '60-'70 г. оценяват „автентич-
ността на средата по отношение на тематиката и личността

¹²⁰ Пак там, с. 13

¹²¹ Nysret Krasniqi, Letërsia e Kosovës 1953-2000, 99 AIKD, Prishtinë, f.
676-677

в поетически аспект“.¹²² Подобни мнения срещаме и в критиката от последните години, според която „Дин Мехмети внася силния дух на своята среда и природа“.¹²³ Идентифициращ образ от тази среда, който присъства от първите му произведения до тези от последното десетилетие на XX век, е типичната къща – кула, която е архитектурен и културен символ на района на Дукагини, а също и духовно лого на поета. С кулата е свързана любовта, страданието, саможертвата, търпението, противопоставянето и оцеляването, както и цялата еволюция на семействата от Дукагини в диахронен план:

<i>Сама тя в планинския циклон стои</i>	<i>E vetmuar në ciklon të malit rri</i>
<i>Кулата стара с стени разбутани</i>	<i>Kulla e vjetër me mure të çara</i>
<i>В нея съм израснал като дете с</i>	<i>Në të jam rreshkur me përralla si</i>
	<i>приказки fëmijë</i>
<i>Носейки я в сърцето из поля и ниви</i>	<i>Duke e mbajtur në zemër nëpër</i>
	<i>fusha e ara</i>
<i>Сега в нея никой не живее,</i>	<i>Tashti në të askush s'banon</i>
<i>Нейните деца скитат по света,</i>	<i>Fëmijët e sajë kanë tretur nëpër</i>
	<i>botë</i>
<i>Но в сънищата им тя зеленее,</i>	<i>Por në ëndrrat e tyre ajo jeton</i>
<i>На пълното сърце горяща в мъката</i>	<i>E djegur në mall në zemër e plotë</i>
<i>Но чувам аз сега нещо да ехти,</i>	<i>Po unë tashti dëgjojë një oshtimë</i>
<i>Струва ми се, че тя се срутва</i>	<i>Me duket se shembet për çdo ditë</i>
	<i>всеки ден,</i>
<i>Струва ми се, че вечер креци и</i>	<i>Më duket se klithë në mbrëmje e</i>
	<i>па gdhirë</i>
<i>призори,</i>	
<i>Спасете ме! Живях в мрака,</i>	<i>Shpëtomëni! Jetova në terr pata</i>
<i>имах сноп лъчи</i>	<i>pakëzdrinë²⁸</i>

Дори след повече от трийсет години творчество, поетът не се разделя с географската и културна среда на своя край, с автентичните части на пейзажа и строителството. Друг елемент

също са музикалните инструменти и традиционния разговорен стил, които отбелязахме и в поезията на Азем Шкрели.

Характеристиката на жителите поетът извежда чрез образите на любимите си хора – бащата, който чрез външния си вид vyplъщава мъжкия образ, и начина на обличане:

<i>Носеше бял плис на главата</i>	<i>Mbante plis të bardhë në kokë</i>
<i>В скута пък – чифтели</i>	<i>Në prehër një çifteli</i>
<i>И пушка окачил на приведеното тяло</i>	<i>Një pushkë var në baski¹²⁴</i>

Цитираните стихове от произведението „Портрет на баща ми“ носят албанската културна идентичност. Шапката, чифтелията (лютня) и пушката са типични символи, описващи планинеца като носител на традиционни ценности с облеклото и традициите си. Мъдър и смел човек, готов да реагира моментално на всяка създадена ситуация. Срез визуалния образ типичната бяла шапка идентифицира планинеца, чифтелията в скута показва културния елемент, а пушката на стената загатва за смелостта, съпротивата и защитата от всички заплахи срещу семейството и родината. Песента, храбростта и силата при самозащита исторически още от юнашкия епос са ценни качества на мъжкия характер. Те обясняват и философията на живота за планинците: с пушката защитаваш рода, с песента обезсмъртяваш историята.

Традиционният жител на Дукагини не е нова фигура за последното десетилетие на XX век в творчеството на Дин Мехмети. Обитателят на високите и оголени планини, планинецът, жителят на Дукагини, това са постоянно появяващи се образи в творчеството, чрез което той представя и темперамента, биографията, душевната и обществена драма, трагичните моменти в живота, но също и гордостта като иден-

¹²² Ibrahim Rugova, Refuzimi Estetik, Sh.B Faik Konica, Prishtinë, 2005, f. 184

¹²³ Nysret Krasniqi, Letërsia e Kosovës 1953-200, 99 AIKD, Prishtinë 2016, f. 53

¹²⁴ Din Mehmeti, Vepra letrare 3, Drenusha, Prishtinë 2009, poezia “Portreti i babait”, f. 178

<i>Поете превърни глаголите в казарма</i>	<i>Poet bëjë foljet kazerma ushtarësh</i>
<i>В името на живота</i>	<i>Në emër të jetës</i>
<i>Отърси се от самотата</i>	<i>Dil nga vetmia</i>
<i>От мечтите</i>	<i>Nga ëndrrat</i>
<i>И подари на народа чувствената си душа</i>	<i>Dhe jepja shpirtin tënd delikat popullit</i>
<i>В този миг стани едно с него</i>	<i>Bëhu një me të në këto çastet</i>
<i>Виж над главата ти</i>	<i>Shiko mbi kokën tënde</i>
<i>Се сияят всичките оръжия</i>	<i>Vjellin të gjitha armët</i>
<i>Кукумявките са с кървави очи</i>	<i>Shpendkëqiat t`i përgjakin sytë</i>
<i>От грачене е луднало небето</i>	<i>Qielli u çmend nga krrokamat</i>
<i>Земята зейна като гроб</i>	<i>Toka u bë varr i hapur</i>
<i>Поете на мястото на точките и запетаите</i>	<i>Poet në vend të pikave dhe pikëpresjeve</i>
<i>Сложй мина</i>	<i>Vendos mina</i>
<i>Че да не се измъкне смъртта</i>	<i>Që mos të depërtojë vdekja</i>
<i>Направи го</i>	<i>Bëje këtë</i>
<i>Красиво е да пазиш от унищожение живота</i>	<i>E bukur është ta mbrosh jetën nga shfarosja</i>
<i>Съществуването....</i>	<i>Qenien.....¹²⁶</i>

Поезията с дидактически характер, като цитираните стихове, безспорно е пряк резултат от политическите обстоятелства.

Тематическата структура на стихосбирката „Кръвта, която пее“ като цяло отразява болката и скръбта връзката с реалността е безспорна. Литературната критика оценява тази стихосбирка, а също последната му от десетилетието – „Отново в

¹²⁵ Agim Vinca, *Orët e poezisë*, AAB Riinvest, Prishtinë 2010, f. 203-205

¹²⁶ Din Mehmeti, "Vepra letrare 3", Shtëpia Botuese Drenusha, Prishtinë 2009, poezia "Manifest poetik 1999", f. 164.

началото“, не само с оглед на литературните качества, а също за медийната роля, която играе по времето на цялостното парализиране на албанския културен живот. Пример за това е стихотворението „Половин човек“:¹²⁷

<i>Протегнал съм ръце до</i>	<i>I kam shtrirë duart deri në</i>
<i>безкрайността</i>	<i>fafundësi</i>
<i>За да разбере другата половина</i>	<i>Gjysmën tjetër për ta kuptuar</i>
<i>Колкото да се поуспокоя</i>	<i>Sa për t'u çmallë</i>
<i>Но дойдоха зимите и на ледник</i>	<i>Por erdhën dimrat e u bëra</i>
<i>станах</i>	<i>akullnajë</i>
<i>Дойдоха дъждовете и станах порой</i>	<i>Erdhën shirat e u bëra vërshim</i>
<i>Дойдоха мъглите и запречиха</i>	<i>Erdhën mjegullat e i mbyllën</i>
<i>пътищата</i>	<i>rrugët</i>
<i>На бялата зора.</i>	<i>E agimit të bardhë.</i>

Дин Мехмети ползва Косово като изходна точка за универсализирането на философски теми като животът и смъртта. Метафората е основно изразно средство, която го класифицира като поет на модернизма. Същевременно в комбинация с други изразни средства и с извънлитературния контекст поезията му звучи семантично многопластово и се доближава до постмодернизма.

Еди Шукриу

Еди Шукриу¹²⁸ се появява на поетичната сцена през 1972 г. със стихосбирката „Тази вечер празнува моето сърце“ (*Sonte zemra ime feston*), след това издава още две стихосбирки, като през 1990 г. издава стихосбирката, която е от интерес за нашето изследване.

Още с първите си изяви Еди Шукриу е настоятелна по те-

¹²⁷ Nysret Krasniqi, *Letërsia e Kosovës, 1953-200*, 99 AIKD, Prishtinë, 2016, f. 414

¹²⁸ Еди Шукриу е родена през 1950 г. в Призрен. Завършва археология в Белград. Преподава археология във Философския факултет на Прищинския университет.

мата за интелектуалната и духовна еманципация на албанската жена, за да може да се усилят ролята на жената като цяло и самореализацията ѝ в обществото. След първите публикации критиката я оценява високо за умението да претвори археологичните находки, с които работи като професионалист, като поетични отправни точки в разглеждането на историческата тематика, което става „мотив за развитие и на историческа ирония от поетическа перспектива“.¹²⁹ В същия контекст, като продължава да включва елементи от археологията, Еди Шукриу пише и до края на XX век. Ето как са озаглавени някои от отделните части на „Поднебесност“: *Крепост в жажда*; *Градът, който не говори*, а също конкретни стихотворения: *Gurët e kalasë*, *Ura e Gurit*, *Djathi i Sharrit*, които са известни географски топоними. Археологичните находки се популяризират чрез историческата тематика, като древността се свързва със спомените: *Крепостта/себе си припомня*.¹³⁰ Духовната страна е свързана с балкански легенди, като тази за вградената невеста, свързана с топонима „Каменният мост“ (*Ura e Gurit*):

<i>Вече няма конски тропот</i>	<i>S'ka më trok kali</i>
<i>Върху осанката на Каменния мост</i>	<i>Mbi Urën e gurit</i>
<i>Стана булка тя на времената</i>	<i>U bë nuse e motive</i>
<i>Богиня на Реката</i>	<i>E bukura e Lumit</i>
<i>Русалка</i>	<i>Floqë</i>
<i>Тихо сграбчва</i>	<i>Kaplon me heshije</i>
<i>Спомените вкаменени</i>	<i>Kujtimet e gurëzuara</i> ¹³¹

Референцията към древността е част и от медитативната поезия със сантиментален тон, свързан с темата за езичеството:

<i>Ще дойде пролетта</i>	<i>Do të vij pranvera</i>
<i>И божествата се бунтуват</i>	<i>Edhe zotat rebelohen.....</i>
<i>Ще се молим на св. Георги, за главата</i>	<i>Do ta lusim Shëngjergjin për kokë</i>
<i>ице го хванем</i>	<i>do ta zëmë</i>
<i>Да им върне езическата песен</i>	<i>T'ua kthejë këngën pagane</i>
<i>Чистите извори....</i>	<i>Burimeve të kulluara....</i>
<i>Разбунтувалите се богове</i>	<i>Zotat e rebleuar</i>
<i>Да разтресем</i>	<i>t'i lëkundim</i> ¹³²

Тематиката на половото неравенство е на еманципацията на жените се среща под формата на призив в стихотворението „Жена, какво си“ (*Grua, ç'je*), като приканване за действие и да опознае и реализира себе си:

<i>Жена какво си ти</i>	<i>Grua ç'je</i>
<i>Когато не си ти</i>	<i>Kur s'je</i>
<i>Това което си</i>	<i>Ajo që je</i> ¹³³

Фахредин Гунга

Фахредин Гунга¹³⁴ издава първата си стихосбирка през 1970 г., озаглавена „Стари проклетия“ (*Mallkimet e vjetra*). Двете стихосбирки, с които го представяме са от последните години на XX век, като Гунга издава следните стихосбирки преди това: *Psalmet e gurma* (1977), *Nokturno për Orkindenë* (1981), *Mallkimet e zgjuara* (1985), *Shtrezet e fatësimit* (1990) dhe *Gramatika e gjëllimit* (1996).

„Скреж на съдбовността“ е изградена върху личната и колективна болка, която е пряко изразена в заглавията на две от частите на книгата: *Главоболие и Болка на земята*, а третата част *Десетте заповеди за съдбата и греха* дава представа за

¹³² Пак там, с. 86

¹³³ Пак там, с. 83

¹³⁴ Фахредин Гунга е роден през 1936 г. в Митровица. Завършва в родното си място средно образование, а вишето – във Философския факултет на Белградския университет. Работи като преподавател, журналист и главен редактор в телевизията. Умира през 1997 г.

¹²⁹ Ibrahim Rugova, Refuzimi Estetik, Faik Konica, Prishtinë, 2005, f.243

¹³⁰ Edi Shukri, Nënqielli, Rilindja, Prishtinë, 1990, f.25

¹³¹ Edi Shukri, Nënqielli, Rilindja, Prishtinë, 1990, f.19

възприемането на ситуацията въз основа на психологическото поведение, че ако нещо е забранено на човек, той е готов да го направи на всяка цена. Литературната семантика на главоболието включва безпокойство, здравословен проблем, а също исторически прочит в рамките на монолог върху свободата на словото. Именно този външнолитературен прочит е най-близо до замисъла на поета, тъй като стиховете се предшества от монолог:

<i>Пст</i>	<i>Pst</i>
<i>Казвам на себе си, казвам си. И казвам си</i>	<i>I them vetës, I them. Dhe I them</i>
<i>Имам една мъка и главата ме боли....</i>	<i>Kam një mund e koka më dhemb....</i>
<i>И болка имам, а болката болка не е,</i>	<i>E dhembje kam e dhëmbje s'është</i>
<i>Тя е, каквото е, нещо е, каквото и да е....</i>	<i>Është si është, sido që është diç është....</i>
<i>И не зная, ще ме мъчи ли</i>	<i>E sdi a do të më mundë</i>
<i>С болка, аз ще я мъча ли...</i>	<i>me dhembje, a do ta mund...</i>
<i>Казвам. Казвам си. Си казвам</i>	<i>them. Vetës I them. I them</i>
<i>И думата сама като отрова помръква...</i>	<i>e, fjala ngryset vetëm si helm...</i> ¹³⁵

Дилемите и парадоксите в цитираните стихове са размишления върху обществената криза и именно те се материализират най-успешно под формата на незавършен монолог. 1989 г. е свидетелство за времето и тя предшества втора част, защото тази година бележи началото на обществено-политическата криза в Косово. Стиховете, които илюстрират най-добре отношението на поета са следните:

Събуждаш се със Земна мъка от гняв приспан.....
Разпаден от жлъчта остра болка те мори
И в костите когато искаш да си от лъчи облян
До костния ти мозък заробен всичко ти тежи
И с времето на проклятията времето страда по убита свобода.

¹³⁵ Fahredin Gunga, Shtrezet e fatësimit, Rilindja, Prishtinë, 1990, f. 7-13

Shpërgjumeshe me Dhembje të Tokës nga mëri e fjetur.....
E ngarë nga vreret një dhembje e thertë të rënkon
Në eshtr edhe kur në rrezet e diellit për t'u larë
do, me palcë të eshtrave që në eshtra e robëruar rëndon
*e, me mot të mallkimeve moti lëngon nga lir e vvarë.*¹³⁶

Сабри Хамити

Сабри Хамити¹³⁷ публикува първата си стихосбирка през 1972 г. Оттогава е издал над 35 творби в различни жанрове – поезия, роман, литературна критика. За целите на нашето изследване ще се спрем на трите стихосбирки от последното десетилетие на века. „Каосмос“ е първата стихосбирка. Съдържа три глави, свързани помежду си чрез заглавието, тематиката и поетическия образ. Общото между тях е идеята за библейския ред: ад, чистилище и рай, според който души-те на хората, в зависимост от делата си в този свят намират своето място. Заглавието „Каосмос“ обединява хаоса и космоса и трябва да бъде четено в исторически и политически аспект. Но авторът е подредил частите в обратен ред и може да се запитаме защо? Структурата функционира в хармония със ситуацията, където чистилището е най-висшата степен на страданието и подразбира влошаването на ситуацията в Косово от година на година. Раят се състои от няколко части: *Райско цвете, Мак, Хризантема*. Чистилището от *Диви цветя, Варварски марш, Гол живот*, а адът от една единствена глава: *Живот отвъд гроба*.

¹³⁶ Пак там, с.51

¹³⁷ Роден е през 1950 г. в Подуево. В родното място завършва средно образование, а висше – в Прищинския университет. Докторската си книга започва в Сорбоната в Париж, като окончателно защитава темата си в Загребския университет. От 1993 г. е професор по албанска литература в Прищинския университет. От 2000 г. е член на КАН. Сабри Хамити е сред най-видните теоретици на литературата на албански език. Поезията му е високо ценена и преведена на много езици. През последните години е депутат.

Заглавието на втората стихосбирка включва първите три букви от албанската азбука, „ABC“, като първият смисъл е читанката, а вторият семантичен план е новото начало, което означава, че и тази стихосбирка е свързана с процесите на живота. Структурата на творбата се състои от три части 1. *Нулевото време* – това е универсална тематика, която не прецизира и не локализира място, а дава възможност на читателя да интерпретира смисъла като лично начало или като ново обществено и политическо начало. 2. *Диви цветя* включва явления и житейски грижи, които дават възможност и за съвети към младото поколение в поетичен вид. 3. *Илирия* създава специална връзка с определеното историческо време, което обуславя промяната на събитията и те се движат колебливо и с предизвикателства още от древните илири насам.

„Меланхолия“ ще бъде разгледана в главата за преводни произведения. Но от първите две стихосбирки разбираме, че образният език, избран от автора създава специален контакт с публиката, поради своята автентичност. Обикновените думи създават образност, която позволява реалните ситуации да получат нов живот, изпълнени в стиховете:

<i>И това лице пребледняло</i>	<i>Dhe ajo fytyrë e zverdhur si hëna</i>
<i>като луната,</i>	
<i>Говореше шепнешком защото</i>	<i>Foli heshturazi se po shkoje qetë</i>
<i>беше тишина</i>	
<i>Към твоя господ чакаш с отворени</i>	<i>Te zoti yt që pret gjihapur</i>
<i>обятия</i>	
<i>Като лекарство вечно за болка</i>	<i>Si kura dhembje e malli përjetë</i> ¹³⁸
<i>и тъга</i>	

Сравнението и метафората подсилват чувството на болка от загубата на любимия човек. Ежедневието като тема показва майсторството на автора от обикновените събития да напра-

¹³⁸ Sabri Hamiti, *Vepra Letrare 3*, Faik Konica, Prishtinë, 2002, f. 272.

ви поетически артефакт. Разбира се актуалната тематика не е достатъчна, за да характеризираме творбите, в които се разглеждат явления от културния живот.

Рахман Дедай

Рахман Дедай¹³⁹ се оценява от албанската литературна критика като приносен творец за напредъка на модерната албанска поезия, като „поет на дисциплинирания ум, неналоженото отникъде мнение и мек изказ“¹⁴⁰, но също така като „най-комплексният поет на своето поколение“¹⁴¹. Мненията на критиката са основани на цялостната му поезия, издадена през 40-годишната му кариера, като първата стихосбирка датира от 1962 г. Издал е следните книги с поезия: *Simfonia e fjalës* (1968), *Baladë e fshehur* (1970), *Etje* (1973), *Poezi* (1978), *Koha në unazë* (1980), *Jeta gabon* (1983), *Fatkeqësia e urtisë* (1987), *Dreqi nuk plaket* (1991), *Kryqëzim hijesh* (1997).

„Дяволът не остарява“

Стихосбирката изгражда темата за Косово чрез широк фигуративен корпус, често свързан с народната мъдрост, с което е и различен от останалите автори на десетилетието. Народният израз „Дяволът не остарява“ прави асоциация с лошото като морална категория и го свързва с деструктивната атмосфера и разрушителната енергия, свързана с този образ. Символът на дявола съществува още от религиозните текстове, обаче в по-широк аспект¹⁴² се отнася до вековете противоречия и войни между съседите в нашите земи. Конструкцията на стихо-

¹³⁹ Рахман Дедай е роден през 1939 г. близо до Подуево. Завършва средно и висше образование в Прищина. Работи като редактор в Радио Прищина, по късно журналист и директор на ежедневника „Rilindja“.

¹⁴⁰ Agim Vinca, f.258

¹⁴¹ Nysret Krasniqi, „Letërsia e Kosovës 1953-2000“, 99 AIKD, Prishtinë 2016, f. 78

¹⁴² Northrop Fraj, *Anatomia e kritikës*, Rilindja, Prishtinë, 1990, f. 104-105

сбирката е от две части, като в първата част са стихотворения, отразяващи несигурност и безпокойство, а втората част са размисли върху родния край. Ето илюстрация от първата част:

*Дори смъртният живот
Не е застрахован
От живия*

*As jeta e vdekshme
Nuk është e siguritë
Nga të gjallë*

Структурната цялост на стихосбирката е в хармония с всички необходими елементи за една поетична творба – подбор на думите и интегрирането им в стихове, хармонизиране с останалите думи, за да се създаде емоционалното преживяване, включително и анатомична точност на поезията, която пък създава достоверност на поетическите заключения.

„Кръстопът на сенки“ е изградена върху идеята за неравенството между хората и несигурността на времето, в което живеем. Въпреки че третира негативни социални феномени като семантика, всъщност тя е балансирана емоционално и е съдържана като поетична образност, както и цялата поезия на Рахман Дедай:

*Как с ножица разрезаха
Картата на моята родина
Старите шивачи на Европа
А баща ми още бе дете*

*Si e prenë me gërshërë
Hartën e atdheut tim
Rrobaqepësit e vjetër të Evropës
Babai imm ishte fëmijë¹⁴³*

И в двете стихосбирки „Дяволът не остарява“ и „Кръстопът на сенки“ наблюдаваме драматична ирония върху ежедневните ситуации, която води до неочаквани резултати, олицетворение и анафора.

¹⁴³ Rrahman Dedaj, Vepra letrare 3 (Kryqëzim hijesh), Faik Konica, Prishtinë, 2008, f.153

ТРЕТА ГЛАВА

Литературни феномени

Женското писане като литературен феномен на '90-те.

Защо женското писане и жените-поети са ново литературно явление, на което трябва да се отдели специално място? През '90-те години излизат най-мълчаливите дотогава жени, за да блеснат изведнъж със своята поезия. От гледна точка на джандър принципа, това е повратен момент в албанската литература на Косово за цялата ѝ история. Пред публиката се появяват женски имена, които представят творби, които с нищо не приличат на малкото стихотворения, известни през предходните десетилетия. Явлението се осъществява чрез групово навлизане изведнъж на тези поетеси, които без да коментират дори специално това, осъществяват призив за еманципация на жената в обществото, за напредъка ѝ и липса на дискриминация. Освен за полово равнопоставеност, поетесите превръщат писменото слово в средство за лично изразяване, за споделяне на своите спомен и мечти, а също, за да поканят и поведат след себе си все още „спящите“ интелектуалки.

Техните тревоги въвеждат темата за болката по подтиснатата жена, която живее в инфериорно положение спрямо мъжа, като трябва да му се подчинява, независимо от своята воля. Освен страдание и протест срещу несправедливостта, тази непозната за обществото поезия носи и по-меки тонове, рефлектиращи дамската крехкост и елегантност. В резултат на това статусът на жените в литературата се променя, като от обект на вдъхновение, те стават изразителки на своите собствени поетични търсения. Т.е. '90-те години бележат нов хоризонт за смелите момичета, които започват да предават своите послания, като обръщат внимание и на определени социални

явления, които от години са в застой, въпреки, че половото неравенство е познато явление и за поетите-мъже. Направеното от тези поетеси в края на XX век продължава да се развива пълноценно, но всеки път трябва да се разглежда и като заслуга на волята, упоритостта и смелостта на самите поети-жени.

Социо-политически контекст в женското писане

Младите поетеси се обръщат към обществената тематика като разглеждат начина, по който семейството, родът и обществените институции виждат половата дискриминация. Поезията се явява един от не най-трудните начини за издигане на глас, с надеждата да бъде чуто, чрез поетичните вълнения. Използваме израза „не много труден начин”, тъй като през ’90-те останалите форми на комуникация с публиката са прекършени изцяло. Тогава са затворени радиостанциите и телевизията на албански, като функционират само някои вестници, използвани за всякакъв тип информация, включително и за популяризация на литературата.

Историко-литературен поглед върху женската поезия

Периодът 1990-1999 бележи най-големия принос на жените-поети. В това време много млади поетеси отхвърлиха изведнъж своето по-нисше положение в света на творците. По отношение на литературния живот Албания е няколко крачки напред спрямо косовската поезия.¹⁴⁴ До началото на ’90-те историята на албанската литература познава малко жени, като литературната критика оценява Еди Шукриу сред първите, които „въплъщават в художествен текст онова, което можем да

¹⁴⁴ След 1960 г. в Албания се публикуват първите творби на албански поетеси. Сред тях са Аделина Мамачи (Adelina Mamaqi), а по-късно Наташа Ляко (Natasha Lako). Първите публикации в Косово на поети-жени започва едно десетилетие по-късно, отколкото в Албания. За начало се смята 1972 г., като сред първите поетеси са Еди Шукриу, Флора Боровина, Фехмие Селими.

наричем женски поетически дух“.¹⁴⁵ Еди Шукриу беше представена в групата на вече утвърдените през разглеждания период автори. От нейното поколение може да отбележим също Флора Боровина, която е преведена на английски, с оглед на социално-политическия елемент, а също Фехмие Селими. В книгата няма да се спрем на тях, а основно на тематиката, с която навлизат младите поетеси – дебютантки в края на XX век.

Доника Гаши (Donikë Gashi), Елвира Дурмиши (Elvirë Durmishi), Факете Реджа (Fakete Rexha), Ганимете Лекай (Ganimete Lekaj), Ганимете Подворица (Ganimete Podvorica), Хайрие Максутај (Hajrie Maksutaj), Хида Халими (Hida Halimi), Наиме Бечирај (Naime Beqiraj), Шкипе Малюши (Shqipe Malushi), Джералдина Бучина Вуля (Xheraldina Buçinca Vula) и други поетеси едновременно подеха един литературен процес, който създаде новото и непознато дотогава явление на женското писане в косовската литература. Непознато е, защото в литературата на Косово жената присъства като участник в различни исторически събития и като персонаж в литературата, но за първи път става истински литературен фактор.

Тематика в творчеството на младите поетеси от края на XX век

Проблемите на неравенството между половете в обществото и други ежедневни вълнения, както социално-културни фрагменти на местно и глобално ниво – това е предпочитаната тематика на жените-поети, започнали кариерата си през последното десетилетие на XX век. „Темата е основната ос на литературното произведение, като тя осигурява последователността“, докато „Тематиката и областта от човешкото битие, откъдето произтича темата“¹⁴⁶. Като се опираме на това определение, ще представим обобщено тематика на тази категория поети.

¹⁴⁵ Nysret Krasniqi, Letërsia e Kosovës 1953-2000, Botuar nga AIKD Prishtinë 2016, f. 275

¹⁴⁶ Пак там, с.21

Националната тематика, съчетана с елементи от обикновения живот доминира в повечето произведения над тази с универсален характер. В рамките на националната тематика и младите намират своята ниша, като се съсредоточават върху живота на жената от женска перспектива. В културологичната област се отдава предпочитание на известните балади за мъртвия брат и за вграждането. Любопитно е, че отново се търсят женските образи. Древността на албанците и илирийската връзка също е сред обичаните теми. От универсалните теми срещаме общочовешките връзки мъж-жена и родител-дете.

Джералдина Бучинца Вуля, въпреки че е в самото начало на своето творчество, издига мощен глас в защита на правата на косовската жена и бунт срещу мъжкия свят, което нейни колежки определят като „неудържим порив“¹⁴⁷:

*Някой с цели години остави ме беден
Остави ме беден по пътища пълни с коли,
Които те водят където поискаш ти,
За нещата оставиха ми тръпката ледена*

*Някой убива семето така че то да се изгуби
В килия да възкръсне с лице огреано от светлина
Остави ме беден както бях толкова разчувстван
Затворник на края на затвореността ми която никога не се мени*

*Dikush më la të varfër me vitë të tëra
Më la të varfër në rrugët e mbushura me makina
Të cilat të shpiejnë atje ku ti dëshiron
Më mbollën ndjenja të ftohta për gjërat*

*.....
Dikush thyen farën që të humbet
Në qeli për tu ringjallur përplot me dritë dhe fytyrë
Më la të varfër ashtu siç isha me emocion
Të brendshëm në fund të brendësisë sime që nuk shndërret!¹⁴⁸*

¹⁴⁷ Ismail Sylja, Gazeta Bujku, Prishtinë, 14 dhjetor 1996

¹⁴⁸ Xheraldina Buçica Vula, A street cat, Sfinga, Prishtinë, 1999, f.37

Поетесата отправя призив към албанската жена да промени литературния модел, създаден от мъжете и да се обърне към женската чувствителност.¹⁴⁹ Днес, повече от 20 години след това, каузата на поетесите вече пречупва силно стереотипите в обществото. Подобна позиция заема и Хида Халими чрез поетическия си протест.¹⁵⁰

Наиме Бечирай се посвещава повече на културно-историческата тематика, като се обръща към гръцката митология и албанското културно наследство. Чрез характерен авторски стил тя пресъздава и легендата за Розафа, вградената невеста:

<i>Стоя и дебна от Розафа</i>	<i>Rri e përgjoj nga Rozafa</i>
<i>Експедицията даже няма време</i>	<i>Ekspedita s'ka kohë as për etje</i>
	<i>за вода</i>
<i>Археологът крие очите си</i>	<i>Arkeologu fshin sytë prapa syzave</i>
	<i>зад очилата</i>
<i>Сумракът на неговото чело залязва</i>	<i>Muzgu perëndon në ballin e tij¹⁵¹</i>

Легендата за Розафа е част от общобалканската митология, може би дори по-далеч, доколкото жертвата и общуването между хора и камъни е универсално наследство. Шкипе Молюши също изследва универсални и митологични елементи в стиховете си, публикувани в антологията на албанските поетеси от Косово. Факете Реджа е озаглавила втората си стихосбирка „Завръщане на сестрата“, като алюдира към балканския сюжет на „Костадин и Дорунтина“. Дорунтина като образ не е експлоатирана широко, може да се каже, че именно Реджа я преоткрива като символ на трудния живот на многострадалната жена на Косово:

¹⁴⁹ Habibe Maliqi, Bota e Re, Prishtinë, 1996

¹⁵⁰ Ismail Sylja, Gazeta Bujku, Prishtinë, 14 dhjetor 1996

¹⁵¹ Naime Beqiraj, Mbi Siparunt, Rilindja, Prishtinë, 1990, f.8

<i>Във всяко раждане</i>	<i>Në të gjitha lindjet</i>
<i>Във всички</i>	<i>Në të gjitha</i>
<i>Песни на поетите моят път</i>	<i>Kënjëgët e poetëve rruga ime</i>
<i>След седемдесет и седем планини</i>	<i>Pas shtatëdhjet e shtatë bjeshkëve</i>
<i>Дорунтина</i>	<i>Doruntinë</i>
<i>Моят път чифтелито е закачено</i>	<i>Rruga ime qifteli e varur në tra</i>
<i>на гредите</i>	
<i>Пътят ми жълта кама</i>	<i>Rruga ime vetull e verdhë</i>
<i>Пътят ми сестра</i>	<i>Rruga ime motër¹⁵²</i>

Актуалната за времето тематика на стихосбирката „Дъх на тъга“ (*Mal me frymë*, 1990), е скрита под универсалното съдържание, като се обръща към непознатите страни на ежедневието, които виждаме всеки ден, без да ги забележим. Парадоксалните емоции, „противоположни и близки, радостта която трансцендира в болка и моментът, в който недостижимото може да бъде докоснато с ръка“¹⁵³ позволява да бъде окачествена като постмодернистична творба.

Литературният критик Куйтим Рахмани в свой отзив за стихосбирката „Връщането на сестрата“ вижда парадокса, при който „трагикомичното чувство в началото става изцяло трагично в края“ именно в стиховете: *смеem се, когато/ моето тяло е малко/за твоята болка (думи на гардероба)*¹⁵⁴. Поетическата абстракция в творбата на Факете Реджа се оценява като все по-рядък стил в последните години на века, защото „не се развива като вътрешна необходимост за развиване на естетическия израз, а по-скоро като тенденция на времето.“¹⁵⁵ Чрез двете си стихосбирки, поетесата Реджа успява да се впише в съществуващата постмодернистична рамка на поезията.

¹⁵² Fakete Rexha, *Mal me frymë*, Rilindja, Prishtinë, 1990, f. 40

¹⁵³ Ramadan Musliu, *Cilësi e imagjinatës substanciale*, Gazeta Bujku, Prishtinë, maj 1991

¹⁵⁴ Kujtim Rrahmani, *Gramatika e fshehtë e motiveve*, Qendra e Kulturës, Podujevë, 1998, f. 205

¹⁵⁵ Пак там

По-нататък поетизирането на любовта и смъртта са част от универсалните теми. Любовта е елемент от неизбежните междучовешки отношения, а смъртта е неизбежен край на човешкия век, както и на всяко събитие и връзка. Характерно за Реджа е преживяването на любовта като болка, самота и депресивност:

<i>Често вечерите отварят</i>	<i>Shpesh mbrëmjeve të hap portën</i>
<i>вратата ти</i>	
<i>Да направят път на стъпките</i>	<i>Hapave vend t' u bëjë</i>
<i>Окото пише поема на болката</i>	<i>Syri shkruan këngën e dhimbjes</i>
<i>Носи на огъня цвета</i>	<i>Ngjyrën e zjarrit sjell</i>
<i>И тъне хиляди ноци в очакване</i>	<i>Janë mijëra net të pritjes</i>
<i>На камъка в душата място да отвори</i>	<i>Gurit në shpirt t' i bëjë vend</i>
<i>С крачките на очакването след думата</i>	<i>Me hapin e pritjes mas fjalën</i>
<i>На търпението пътечка създава</i>	<i>Durimit i hap shteg¹⁵⁶</i>

От друга страна Реджа се насочва и към еротични мотиви и страсти:

<i>Тя се събуди засрамена</i>	<i>Ajo u zgjua e turpëruar</i>
<i>От разлистването на мислите</i>	<i>nga shq limi fletë-fletë i mendimeve</i>
<i>Древната прилична голота</i>	<i>lakuriqësia e lashtë skofiare</i>
<i>Се процеждаше измежду</i>	<i>i thithej midis mureve me dritare</i>
<i>прозорците на стените</i>	
<i>На тази нощ, когато нощ нямаше</i>	<i>asaj nate kur ra natë</i>
<i>въоци,</i>	
<i>Нагонът и срамът са като самотата</i>	<i>epsh e mëkat si vetmia.¹⁵⁷</i>

Смъртта от своя страна е представена в стихотворението „Зима“ (*Завръщането на сестрата*) като носи усещането за смразяващ студ, преминаващ в ужас в края на живота.¹⁵⁸

Неизказаното слово е нова реалност, която се създава между поетесата и нейния стих. Това е част от характерния стил на Наиме Бечирай – различните нюанси на мълчанието, за да

¹⁵⁶ Naime Beqiraj, *Mbi Siparunt*, Rilindja, Prishtinë, 1990, f. 31

¹⁵⁷ Fakete Rexha, *Mal me Frymë*, Rilindja, Prishtinë, 1990, f.20

¹⁵⁸ R.Ramabaja, *Nëntë degët e një trunгу*, Gazeta Bujku, Prishtinë, dhjetor 1993

изрази чувствата и безпокойствата си. Пример за това е стихотворението „Есенен мотив“:

В премълчаното думи сред камъни Në të pathënën fjalë mes gurësh
В студения мрамор бял Në mermerin e ftoftë të bardhë
Бял. Të bardhë.¹⁵⁹

Мълчанието и липсата на изказ не е предпочитана форма от младите поетеси като цяло. Наиме Бечирай експериментира в тази изразна концепция, подобно на Азем Шкрели от по-старото поколение, с което формира своя отличителен стил.

Младите поетеси започват поетичната си кариера в най-тежкото време за албанците в Косово, когато самият живот е поставен на риск, да не говорим за идентичността и културата. В този контекст реалността и политическата обстановка неизменно присъстват в тяхната поезия също.

Поезията на политическите затворници

Издаването на поезията, писана в затворите, се смята характерен за 1990-1999 г. процес, тъй като удостоверява един нов процес, извежда наяве образност и преживявания, непознати в този си вид преди това. Преди 1991 г. творчеството на авторите, излежавачи своето наказание и лишени от свобода, е непознато, доколкото принадлежи на корпуса на неиздадените творби. Ако направим паралел с този тип литература в самата Албания, има съмнение, и в издадената част може да има намеси, които поставят под въпрос волята на автора¹⁶⁰.

Литературен контекст

Според литературната наука (основен изследовател тук е Байрам Косуми), първата известна публикация в Косово на литературни текстове/поезия, написана от политическите

затворници датира от 1991 г., когато издателска къща „Zëri“ издава антология, озаглавена „Книга на свободата“ (*Libri i Lirisë*). От този момент публикациите не спират, макар че този процес още се смята за проблематичен, поради големият брой ръкописи, останали в първоначалната си версия. Друг проблем също е въвеждането на достойно наименование, а също категоризацията, оценката и включването на т.нар. „затворническа литература“ в анализите на литературната история.¹⁶¹

„Затворническата литература“, макар че е привлякла сериозно вниманието на издателите, все още не успява да заслужи интереса на критиката. Мнението на автора на книгата е, че този процес като цяло все пак е постигнал своя резултат, тъй като е успял да създаде литературен феномен, който макар и мимоходом, не остава пренебрегван от нашите съвременници.

Публикуването на творбите от тази категория помага за осветляване на една специфична тематика, която се смята за индивидуалистична, тъй като третира съдбата на отделния човек, свързана със затворническото битие, със системата на насилието и властта, с неправдите, робското отношение и други проблеми. От друга страна тази поезия касае универсални въпроси и дилеми, тъй като показва противоположните гледни точки на всеобхватни понятия като „добро и зло, красиво и грозно, светлина и тъмнина и др.“¹⁶². Също така публикуването на тези произведения позволява да се проследи специфичния начин на поетична изразност чрез стила на авторите, лишени от свобода. Чрез подборът на езикови средства и езиков материал, те формират обща тенденция за създаване на литературна реалност, различна от тази на живота зад затвор-

¹⁵⁹ Naime Beqiraj, Mbi Siparunt, Rilindja, Prishtinë, 2002, f. 35

¹⁶⁰ Shaban Sinani, Filologjia si shkencë dhe një letërsi e pabotuar, Seminari ndërkombëtar për gjuhën, letërsinë dhe kulturën shqiptare, Prishtinë, 2012, f. 8

¹⁶¹ Bajram Kosumi., Letërsia e burgut, SYMBOL 2:100-111, f. 1
<https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=607680>

¹⁶² Пак там, с. 4

ническите стени.¹⁶³ Тези усилия именно позволяват на политическите затворници чрез стиховете и своя вътрешен свят да преживяват една „имагинарна свобода”.

Затворническата поезия в политически контекст

Външните обстоятелства и историческото време, в което се твори, не могат да се изключат и да се смятат незначителни, доколкото творбите функционират свързани със социалния живот, така като са плод на вътрешния свет на поета, особено когато говорим за подобен тип литература, която напомня за думите на Ролан Барт, че „всеки от нас има свой ритъм на страданието”, който пък допринася в процеса на творческо писане.

В рамките на интересуващият ни контекст, причината за страданията на поета, освен създаването на творби, води и до ново литературно явление в Косово. В този аспект смятаме за важно да разберем и да видим доколко поетът е независим от външните фактори, които са и потенциалните причинители на неговото страдание. Това обективно е невъзможно. Политическите затворници основно споделят своите лични страдания, но това става в рамките на цялостния политически контекст. Когато говорим за албанската публика, трябва да припомним, че тя познава съдържание от подобен тип, след публикуваната книга на Арши Пипа (Arshi Pipa) през 1959 г. книга със заглавие „Затворническа книга” (*Libri i Burgut*).¹⁶⁴ Тази книга обаче е посветена на съдбата на политическите затворници в самата Албания, като в този смисъл се различава фундаментално от „Книгата на свободата”, издадена в Косово, именно поради социално-политическите разлики между двете страни.

През 1991 г. е публикувано първата антология, „Книга на свободата“ (*Libri i Lirisë*), на студентите, които от университетската банка през 1981 г. са отведени в затвора, заради протеста и борбата за свобода.¹⁶⁵ Книгата включва произведения на петима автори, затворени по политически причини: Мерджан Авдюли (Merxhan Avdyli), Исмаил Сюля (Ismail Sylja), Хюдайет Хюсени (Hydajet Hyseni), Януз Янузай (Januz Januzaj), Байрам Косуми (Bajram Kosumi). Тези автори са известни от първата подобна антология, чиято основна тематична ос са човешките им преживявания и страдание по време на престоя в затворите на бивша Югославия. Антологията се състои от пет части със заглавия, които говорят сами по себе си: *Малко отвъд съдбата, Тялото на живота, Да бъдеш и да не бъдеш, Разходка на ума, От средновековието до бъдещето*.¹⁶⁶ Екзистенциалните размисли, резултат от самотата, отразяват цялостно разсъждения и концепции за живота в три логически времена: сегашно (затвор), минало (потисничество) и бъдеще (свобода), като в рамките на граматическото време са изразени в едно време – сегашно. Тази сложна комбинация и противоречиви илюзии, звучащи като парадокс, с объркване на събития и случки, изглежда напълно приемливо, когато се чете в рамките на контекста.

В първата книга животът е трудната съдба и предизвикателствата за преодоляването ѝ. Чрез множество сравнения Мерджан Авдюли оставя отворена възможността за различни семантични тълкувания и за нюанси на достоверността, свързани с договорката с божествата как човек да живее на тази земя и как да приема събитията.

¹⁶⁵ Agim Vinca, *Libri i lirisë*, Zëri, Prishtinë, 1991.

¹⁶⁶ Заглавията в оригинал са: 1. Pak përtej fatit, 2. Trupi I jetës, 3. Të qenët dhe të mosqenët, 4. Shëtitja e mendjes, 5. Prej mesjetës deri në ardhëmri

¹⁶³ Пак там, с.4-6

¹⁶⁴ Пак там, с. 1

Когато се скръстят копнежа *Kur dëshira dhe vullneti lakohen*
и волята
Като нагореищено желязо от огъня *Si hekuri i skuqur nga zjarri*¹⁶⁷

Представата за предопределената съдба се променя чрез сравнението с промяната във физическото състояние на желязото, подложено на огнената стихия, т.е. предопределеното ни от някой друг може да бъде оборено от нашата воля и силата на желанието да го преодолеем.

Във втората част душевните състояния са свързани с чувство за несигурност, безпокойство, страдание, самота, които характеризират ежедневието в затвора:

Горчива ирония на дървения кръст *Ironi e tharduar në kryqin e drunjtë*
От тялото на Исус капе кръв *Trupi i Jezuit pikon gjak.*
Сгъстява се мрака в притиснатата *Denduron terri në shpirtin tim*
ми душа *të ndrydhtë*
Безжалостно тази нощ си *Pamëshirë kjo natë merr e merr*
отмъщава *hak.*
Самотата виси в моята килия *Vetmia më rri varur në dhomë*
Смесва се, обгръща, блъска и се *Përzihet, bështillet, përplaset,*
изпарява *avullon.....*
За всеки случай скърцат стъклата *Për çdo çast mund të kërcasin*
xhamat
Като опънат докрай нерв *Si nerv i tendosur në tension.*¹⁶⁸

Метафората за капещата от Исус Христос кръв идентифицира с него самия поет, заради страданието по време на излежаване на несправедливото и безжалостно наказание. А стъклото пред счупване ни напомня за лошото предзнаменование на счупено огледало.

¹⁶⁷ Merxhan Avdyli, Libri i lirisë, Zëri, Prishtinë, 1991, f. 43

¹⁶⁸ Пак там, с. 42

Третата част ни връща към вековната Шекспирова дилема „да бъдеш или да не бъдеш“, която придобива смисъла „да действаш или да мълчиш“. Резултатите са поетически образи, които изграждат поетическо доказателство за живота в този затвор:

Можеше би не биха се познавали никога *Ata mbase s'do të njiheshin kurrë*
Ако не бяха хората с железни пръчки *Po të mos ishin njerëzit me*
çomanga
които ги водеха на мъчение *Kur i çonin në torturë*
И им заключваха ръцете в *Ua lidhnin duart në të njëjtat*
същите белезници *pranga.*¹⁶⁹

В четвъртата част поезията е в комуникационна форма и много кратки по дължина. В предисловието Сабри Хамити ги оценява като модели на съвременната приказка, като образността се опира на народната мъдрост и се пречупва през личните преживявания.¹⁷⁰

Вълците дойдоха на гости *Ujqit kanë ardhur mysafirë*
Овчарят отива при агнето – поваля го *Bariu i afrohet qengjit – e rrëzon*
Кръвта тече под бялата козина *Gjaku rrjedh nën leshin e bardhë*
И се гледат един-друг *Dhe shikojnë njeri-tjetrin*
Както на онзи свят *Si në atë botë:*
Как мислиш, кой е курбан? *A thua cili jemi kurban?*¹⁷¹

Пета част е свързана с различни периоди, от античността до настоящето, като пресъздава мъката по родната земя, по родното място, което е някъде от другата страна на решетките. Личната болка кара поета да се обърне с чувства към себе си, като ги изразява чрез отношението към книгите, а по този начин разказва и полицейския терор срещу хората, обявили се за свободата:

¹⁶⁹ Hydajet Hyseni, Libri i lirisë, Zëri, Prishtinë, 1991, f. 69

¹⁷⁰ Sabri Hamiti, Libri i lirisë, Zëri, Prishtinë, 1991, f.9

¹⁷¹ Januz Januzaj, Libri i lirisë, Zëri, Prishtinë, 1991, f. 100

<i>Когато ме арестуваха</i>	<i>Kur më arrestuan,</i>
<i>На книгите от моята библиотека</i>	<i>Librave të bibliotekës sime</i>
<i>Автомата притиснаха в гърди</i>	<i>Ua vunë automatikun në gjoks</i>
<i>И ги наблъскаха злостно в чувал</i>	<i>Dhe i futën me dashakeqësi në thes</i>
<i>Като откраднати от банка пари</i>	<i>Si paratë e vjedhura në bankë.¹⁷²</i>

В тази антология Косово е поставено два пъти в балкански контекст от различни автори. В първото стихотворение е поетизирана самотата на албанците сред останалите балкански народи. Поетът се учудва на безразличието на съседите срещу дискриминацията на нашия народ. Заглавието „Балканска среда“ (*Mjedis Ballkani*) подразбира всъщност централното географско разположение на албанците на Балканския полуостров:

<i>Останахме без хора</i>	<i>Kemi mbetur pa njerëz...</i>
<i>Никой над нас и никой да ни разбере</i>	<i>E askush mbi dhe nuk na kupton¹⁷³</i>

Второто стихотворение „Балканско средновековие“ (*Mesjeta e Ballkanit*) противопоставя времето и развитието на района в поетичен парадокс:

<i>Като влезеш в Балканското</i>	<i>Për të hyrë në Mesjetën e</i>
<i>средновековие</i>	<i>Ballkanit...</i>
<i>Ще видиш милионни градове</i>	<i>Do të shohësh qytete miliona</i>
	<i>banorësh,</i>
<i>Влакове, самолети, космически</i>	<i>hekurudha aeroplanë observator</i>
<i>обсерватории</i>	<i>kosmikë</i>
<i>Гигантски фабрики на социализма</i>	<i>Fabrika gjigante socializmin</i>
<i>Роботи, компютри, видеозаписи</i>	<i>Robotë kompjuter</i>
	<i>videorekorderë...¹⁷⁴</i>

¹⁷² Bajram Kosumi, Libri i lirisë, Zëri, Prishtinë, 1991, f.115

¹⁷³ Januz Januzaj, Libri i lirisë, Zëri, Prishtinë, 1991, f.98

¹⁷⁴ Bajram Kosumi, Libri i lirisë, Zëri, Prishtinë, 1991, f.128

Текстът е изграден с иронично-сатиричен подход върху това, което очакваме от нашето време и това, което се случва като исторически факт. Независимо от белезите на модерността, Балканите си остават в Средновековието, където повечето хора са селяни, а градовете едва почват да се строят. Стихотворението може да се разбира и като гняв срещу безразличието на нашите съседи срещу анахронизмите на века.

Литературната критика оценява различни страни на творците, включени в „Книга на свободата“. Докато Мерджан Авдюли създава медитативна лирика, Исмайл Сюля и Хюдайт Хюсени потушават протеста с елегичен тон и пишат поетичен дневник за мъчителното ежедневие в затвора. Януз Янузай и Байрам Косуми използват по-богат образен език, първият чрез алегория, а вторият чрез интелектуалната ирония

Политическият прочит на поезията е важен особено при търсенето на преките въздействия на политическия и обществен фактор върху тематическото и стилистическо съдържание на един литературен труд. Като най-съществени в този процес виждаме външните обстоятелства по време на писането, които пряко определят и предпочитания от този тип автори литературен жанр. В затворническите условия, при липсата на хартия и молив „дори, когато са успели да запишат своите стихове, пазачите в затвора са ги унищожавали, затова трябвало да научават стиховете наизуст“, поради невъзможност да ги запишат, запазят и съхранят на хартия в килиите или „при прехвърлянето от затвор в затвор“.¹⁷⁵ Като следствие от това именно поетичният изказ е логично да бъде избран като най-лесна за запаметяване, но и като емоционално подходяща за изблиците на тревоги, съмнения и мечти.

¹⁷⁵ Пак там, с. 8

Ако погледнем биографиите на поетите, чието творчество е писано в затвора, а не тези, които са посветили произведения на затвора и политическите репресии, трябва да отбележим, че те са били лишени от свобода в следствие на своята политическа дейност, с която са се противопоставили на анти-албанската югославска система. Поезията напомня казаното от Волтер, че „писането е рисуване на гласа”, в този случай на заглушеният глас на осъдените, поради това, че са се борили за равни права и свободи на своя народ.

Мигрантска поезия

Албанските поети в емиграция са важен „стълб в албанската култура“¹⁷⁶ и Беч Цуфай (Beqë Cufaj) е един от младите автори в разглеждания период, чието творчество събужда множество реакции от литературната критика, а също от самите читатели. През '90-те години той емигрира в Германия, където издава две стихосбирки. Първата е озаглавена „Глупави балади“ (*Balada Budallaqe*, 1994), като основната тема в нея е любовта и свързаните с нея емоции, породени понякога в мълчание, друг път в безпокойство, отчаяние, а дори и вътрешно възпротивяване на автора. Заглавието на втората стихосбирка е просто „205”, което би било трудно да се разшифрова, ако не познаваш предисторията, а именно, че това е номерът на стаята в емигрантското общежитие, в което Цуфай пребивава в Германия и ни насочва към изживявания от реалния свят и ежедневието на автора.

„205“

Изгубената любов е чувството, което обединява двете стихосбирки, като в „205“ тъгата е още по-силна, както и жела-

¹⁷⁶ Бейлери, Русана, Творецът в емиграция - опора на албанската литература Творецът в емиграция - опора на албанската литература, София, 2013, 271-282.

нието да се запази като спомен колкото може по-дълго време, тъй като тя е връзка и с миналото време и с местата, които са останали назад. Дълбочината на изживяването е изразена чрез реторичен въпрос:

<i>О, Господи! Как няма един сън когото да изпратя за спомен...</i>	<i>O Zot! Si s'e kam një ëndërr ta dërgoj për kujtim...</i>
<i>Любовта</i>	<i>Dashurinë</i>
<i>отминало с времето. Избледнявай, изгубена, моя</i>	<i>e shkuar me kohën. Tretesh e humbura ime</i>

Стихотворението завършва с анафората

<i>да видя изтлялото в очите ти...</i>	<i>t'i shoh sytë e shuar...</i>
<i>Тлея аз!</i>	<i>Po shuhem!...</i> ¹⁷⁷

Стихотворението може да бъде разбрано именно чрез реторичния въпрос и анафората, които предават душевното състояние на последиците на една загубена любов.

Поетичния цикъл, озаглавен *Këngë tatuazhesh* „Песни с татуировки“ може да се дешифрира като неизличима следа, подобно на татуировката, която остава завинаги върху кожата. Самите стихотворения са вдъхновени от събития, които завинаги са запечатани в съзнанието на твореца. Подобно на много поети от средното поколение, младият Беч Цуфай също не може да избяга от темата за емиграцията. Интересен образ са „полуделите кораби“ и „пияното море“, които са свързани с масовото напускане на страната на албанците, с малки лодки в морето, независимо от опасностите и граничния контрол.

<i>С капитаните на полуделите кораби</i>	<i>Me kapitenët e anijeve të marra</i>
<i>морето трябва да се напише</i>	<i>deti duhet dehur</i>
<i>Водите се отдръпват от носталгията</i>	<i>Ujërat nostalgjia i ka stepur</i>
<i>за вечния живот в обещаната земя</i>	<i>për jetën e amshuar në tokën e premtuar</i>

¹⁷⁷ Beqë Cufaj, „205”, Dukagjini, Pejë 1996, f. 5

празните идеали на вековете

*idealet e kotura të shekujve të
pluhërosur*

потънали в прах ще заблестят

do të shkëlqejnë

Тъй като самият автор познава животът в чужда страна, той сякаш предупреждава с поезията си хората, готови подобно на него да преминат бурните вълни и да се насочат към неизвестността в чужди страни:

<i>Тихите води ритъмът на</i>	<i>Ujërrave të qeta ritmi i nostalgjisë</i>
<i>носталгията</i>	
<i>ще промени</i>	<i>do t' u ndryshojë</i>
<i>А животът поема по друг път</i>	<i>Jeta po merr kahje tjetër⁸¹</i>

На първо четене тези строфи звучат отчаяно и носят разбитите мечти на „другия път“, по който е поел животът. При повторен прочит обаче може да усетим и оптимизма, че житейският път може да се промени за добро. Промяната обаче е дълга и стихотворението, дало заглавие на цялата стихосбирка, внушава именно усещането на изчакване, което изглежда безкрайно:

Стаята е малка	<i>Dhoma është e vogël</i>
с две масички	<i>me dy tryezat</i>
войничко легло	<i>shtratin ushtarak</i>
малка етажерка	<i>vitrinën e vogël</i>
остават два-три метра	<i>mbesin dy-tri metra</i>
място за движение	<i>zapësirë për të lëvizë në Dhomë</i>

*Стените са светло синкави
и студени. Толкова студени
че да си отидеш ти идва от тях
Трябва да останеш
а посред стаята хладината
на стените реже душата ти*

*Muret kanë një kaltërsi të çeltë
e janë të ftohta Aq janë të ftohta
sa duhet ikur nga to
Duhet të qëndrohet
në mes të Dhomës ftohtësia
e mureve Shpirtin ta Shpon⁸⁴*

Не случайно тези стихотворения намират широк резонанс сред останалите емигранти в земляческите кафенета и стават популярни още преди да бъдат издадени.

ЧЕТВЪРТА ГЛАВА

Преводи в балкански контекст

Пълният текст на труда на албански език включва данни от проведени от мен интервюта с преводачи на албанската литература, преподаватели и албанофизици от Европа, като освен България се включват Хърватия, Словения, Румъния, Чехия, Полша, Гърция, Италия, Русия, Германия, Швейцария, Швеция и Холандия. Отговорите дават ясна картина за трудния процес на академичното поддържане и оцеляване на катедрите по албански език в някои европейски страни. Същевременно очертават много интересни възгледи и мнения върху албанската литература и критика. В настоящето издание обаче фокусът остава на Балканите.

Преводи на албанската поезия от Косово (1990-1999) за българската публика

Поезията на '90-те години, преведена и публикувана в балканските страни е оценка и реклама за албанската литература. Опознаването на албанската литература от чуждите читатели се осъществява с важната роля на академичните и университетски центрове, където се изучава албански език. Специалност „Балканистика”, създадена през 1994 г. е един от тези оазиси, в който се изгражда и култивира положителната рецепция на литературата на съседите. Освен чрез преводи, издания, конференции и срещи, в които се осъществява пряк контакт с авторите, съществува и дигитална платформа на български език¹⁷⁸, на която са публикувани учебни преводи от албански с отлично качество на различни литературни жанрове, включително поезия. Общият брой на авторите е внушителен, като от разглеждания период ще се спрем на стихосбирката „Меланхолия” на Сабри Хамити¹⁷⁹, превод на Диана Вълева и

178 <http://www.albanianbg.com>

¹⁷⁹ Преведената на български език поезия е от книгата “Melankolia”,

на „Прокълната красота” на Сали Башота в превод на Деница Велева, която е и издадена през 2012 г. в София, като част от включените стихотворения са създадени през 1998 и 1999 г.¹⁸⁰

Поезията на Сабри Хамити е сред лицата на косовската литература в чужбина. Стихосбирката „Меланхолия”, конкретно избрана на български език, се състои от три части под формата на ръкописи: *Dorëshkrimi Prishtinës*, *Dorëshkrimi i Bluasë*, *Dorëshkrimi i Dumnicës*. Топонимичните ръкописи са израз на близостта на поета с текста, посветен на конкретни места – първият е настоящето местоживеене, вторият е свързан с трагично събитие, касаещо френския град Булон, а последният – спомени от родното място. Тази стихосбирка е окачествена от литературната критика като най-личната на автора, обхващаща състояния, лични преживявания и опит през последното десетилетие на XX век. Меланхоличното състояние на духа, дало заглавието на стихосбирката, ни разтваря „невидимата страна на автора”¹⁸¹ като лирически герой. На български език са избрани стихотворенията

Сали Башота¹⁸² е най-силно присъстващият автор като производителност през последните три десетилетия, а през последните две се оказва и най-превеждан на балканските и други европейски езици. Произведенията му са преведени на английски, френски, немски, италиански, шведски, български, румънски и други езици.

Prishtinë, Faik Konica, 1999. Линкът на българския сайт: http://www.albanianbg.com/scroll_off.htm

¹⁸⁰ Оригиналната книга е издадена през 2006 г. от PEN Qendra e Kosovës, Линкът към българския сайт: http://www.albanianbg.com/scroll_off.nhtm

¹⁸¹ Nysret Krasniqi, Letërsia e Kosovës, 1953-200, 99 AIKD, Prishtinë, 2016, f. 616

¹⁸² Сали Башота е роден през 1959 г. в Царавик, Клина. Завършва албански език и литература през 1982 г. в Университета в Прищина, където понастоящем е професор. Дългогодишен директор на Националната библиотека, 3 години - главен редактор на водещото литературно списание „Jeta e Re“.

Сред най-силните и коментирани стихотворения от „Прокълната красота“ е „Балада за изгорения ръкопис“ (*Baladë për dorëshkrimin e djegur*). Причината за това е начинът, по който е представена драматичната ситуация в Косово, като поетът-лирически герой оплаква текстовете и всеки спомен, изгорени от военните, като определението „варвари“ напомня за много подобни моменти в световната история. Болката е изразена чрез парадокса, като вътрешното объркване води до търсене на метафизични връзки с Бог, което пък създава аномални ситуации:

<i>Креци изпепелен ръкопис</i>	<i>Këlthet dorëshkrimi i djegur</i>
<i>В седмия ден на Възкресението...</i>	<i>Në ditën e shtatë të ringjalljes....</i>
<i>Из подземните сънища</i>	<i>Nëpër ëndërrat e nëntokës</i>
<i>С огъня на безукорната тъга</i>	<i>Me zjarrin e trishtimit të përkryer</i>
<i>Земята, Водата, Пламъка са</i>	<i>Dheu, uji, fryma ia shpërlajnë</i>
<i>отмили греха</i>	<i>mëkatin....</i> ¹⁸³

Основните метафори от периода включват епитета „черен“, който традиционно символизира дълбоката болка:

<i>....черната луна</i>	<i>...hëna e zezë</i>
<i>Лееше сълзи над Прищина</i>	<i>Lotonte mbi Prishtinë</i> ¹⁸⁴

Луната придобива качествата на пълния космически мрак, в който нейната светлина дори не се отразява. Прочетено в политически контекст, стихотворението носи страха от неизвестното и смъртта. Преведеният сборник има и своето продължение „Излизане от тъгата“ (*Dalje nga Trishtimi*, 1999), което е в същия стил, като в него се долавя малко повече надежда.

Отделни стихотворения от периода са преведени също от Али Подримя и Агим Винца. Едно от най-въздейства-

¹⁸³ Сали Башота, Прокълната красота, София, Балкани, 2012, превод на български Деница Велева

¹⁸⁴ Сали Башота, „Забравяйки себе си“ (Duke harruar vetveten), превод на български Деница Велева <http://www.albanianbg.com>

щите стихотворения на Агим Винца „Изключителен“ (*I jashtëzakonshëm*), публикувано и в „Литературни Балкани“ от 2005 г.¹⁸⁵ Лайтмотивът *изключителен* е съчетан с типичната горчива ирония на автора и контрастни образи от ежедневието, чието съчетание създава метатекст със самостоятелна семантика:

*Живея в извънредни условия.
Купувам извънредно скъпи стоки
Заплатата ми е изключително ниска,
а въздухът, който дишам –
изключително мръсен*

*Живея в страна изключителна,
Заобиколен от изключителни хора,
Извънредно спокойни,
Извънредно изнервени.*

*Живея в извънредно положение.
И сънят ми е извънреден,
Виждам изключителни сънища
(вълк изключително благ
и агне извънредно жестоко)*

*Държа се по изключителен начин
Извънредно кротко
Извънредно безумно*

*Наистина съм изключителен
Извън-ред-ен!*

Авторът ще бъде споменат и при преводите на румънски, включени в цялостна стихосбирка.

¹⁸⁵ Превод Русана Бейлери. Повече за рецепцията на автора в България виж Русана Бейлери, Албанската литература като огледало на народната душевност, София, 2009, а също в Russana Beyleri, Agim Vinca and the Albanian Literary Alternative in Kosovo, *Études Balkaniques*, Nr 2, 2003, p. 134-143.

Преводи на румънски език

Когато изследваме развитието и популяризирането на албанската литература от последното десетилетие на XX век в известния европейски културен център – Букурещ, не можем да не започнем с културологичното двуезично списание „Haemus“ на албански и румънски, основано през 1998 г. от Копи Кючюку (Корі Куçуку) и Ардиан Кючюку (Ardian Kuçuku), баща и син, които без прекъсване до сега допринасят за опознаването на албанската култура от всички албаноезични центрове на румънски език. Списанието е достъпно и онлайн, което го прави още по-популярно и в него се публикуват преводи на албански автори на румънски и на румънски автори на албански език. Специално внимание се отделя на научни конференции и срещи, а също на други мероприятия от културно естество. Списанието е посветило място както на косовските автори, така и на съвременната история на Косово.¹⁸⁶ Тъй като и двамата са известни албански интелектуалци, а Ардиан Кючюку е сред най-ценените двуезични прозаисти, техният принос е не просто белязан с ентусиазъм, а също с безспорни езикови и стилистични качества. В настоящето изследване ще се спрем на антологията „Жива урна“ (*Urnë e gjallë*)¹⁸⁷, в която срещаме стихотворения на поета Агим Винца.¹⁸⁸

Агим Винца, подобно на останалите поети, не остава встра-

¹⁸⁶ Mimoza Hasani Pllana, Lidhjet e pashëputura shqiptaro-rumune, <https://www.gazetaexpress.com/arte/lidhjet-e-pashkeputura-letrare-shqiptaro-rumune-588399/>, 24 tetor 2018

¹⁸⁷ Agim Vinca, *Urnë e gjallë/Urna Vie*, Librarium Haemus, București, 2010, линк: <http://kkycyku.blogspot.com/2010/04/agim-vinca-urna-vie-urna-e-gjalle.html>

¹⁸⁸ Iolanda Malamen, Ngadhnjimi i dështimit, *Revista Europiane Haemus*, București, 2010, линк: <https://librarium-haemus.blogspot.com/2009/11/agim-vinca-urna-vie-urne-e-gjalle.html?m=1&fbclid=IëAR0Q-BseUQA-jzoifFo3bzSSKakEczGIbhKT8ëtkJëinR5HDS6msuQTNMPLM>

ни от тематиката и образността, свързани с историческия контекст на времето. Стихотворението „Швейцарски март“ (*Mars zviceran*, 1994) е представено в балкански контекст, като поетът привлича паралели с великите сили, исторически вземали арбитражни решения за албанските земи. Чрез ироничното олицетворение на Европа, създадено чрез названието „госпожа“ пред собственото име, Винца създава негативен семантичен контекст с ироничен оттенък. Названието-обръщение създава усещане за комуникация и развива усещането за дълбоко разочарование:

<i>Госпожа Европа, древна и лукава</i>	<i>Zonja Evropë, e moçmjja-skile,</i>
<i>Каква драма се разиграва на</i>	<i>Ç'dramë luhet sot atje në Ballkan</i>
<i>Балканите</i>	
<i>Театър на абсурда – куриум и тамян</i>	<i>Absurd-teatër - plumb e temjan!</i>
<i>Швейцарски март. Хапецо слънце.</i>	<i>Mars zviceran. Diell me dhëmbë.</i>
<i>Смълчан съм пред твоя гроб</i>	<i>Qëndroj i heshtur pranë varrit</i>
	<i>tënd.</i>
<i>В тълпата сам. Без глас и думи.</i>	<i>Në turmë i vetëm. Pa zë, pa fjalë.</i>
<i>И ми се струва, че съм жива урна</i>	<i>E më ngjan vetja - urnë e gjallë.¹⁸⁹</i>

Останалите стихотворения от периода, преведени на румънски, имат посвещение на известните възрожденски фигури. Сред тях са сестрите Парашкева и Севасти Кириази, положили усилия за развитие на образованието и писмеността на албански език сред албанците, които са увековечени в стихотворението от 1994 г., в което се прави звукова аналогия между името *Qiriazii* и названието на свещта *qiri*:

<i>Начело на народа – Кириази като</i>	<i>Në krye të Kombit - Qiriazii si një</i>
<i>свещ</i>	<i>qiri¹⁹⁰</i>

¹⁸⁹ Agim Vinca, *Urnë e gjallë/Urna Vie*, Librarium Haemus, București, 2010, линк: <https://librarium-haemus.blogspot.com/2009/11/agim-vinca-urna-vie-urne-e-gjalle.html?m=1&fbclid=IwAR0Q-BseUQAjzoifFo3bzSSKakEczGlbhKT8wtkJWinR5HDS6msuQTNMPLM>

¹⁹⁰ Agim Vinca, *Urnë e gjallë/Urna Vie*, Librarium Haemus, București, 2010: <http://kkycyku.blogspot.com/2010/04/agim-vinca-urna-vie-urna-e-gjalle.html>

В рамките на антологията академик Ардиан Кючюку избира за румънската аудитория и стихотворението „Да отидеш в Поградец“ (*Të shkosh në Pogradec*). Това е ескспресивно произведение, в което авторът демонстративно изразява отношението си към социално-политическата ситуация в Албания след падане на комунизма. Стихотворението е писано през 1990 г., белязала коренните промени в няколко страни, в които живеят албанци, тъй като самият Винца е роден в рамките на днешна Македония.

Сали Башота е вече познато от изследването име. Поезията му, преведена на румънски език, е писана в последното десетилетие на XX век, въпреки че стихосбирката на румънски със заглавие „Изгнанието на душата“ (*Exilul Sufletului*), е издадена в Букурещ през 2004 г. Втората му книга на румънски „Дъжд без теб“ (*Ploaia fără tine*, 2008) включва стихотворения, писани по-късно.

Преводната поезия на румънски език се отнася до историческия етап, в който албанците от Косово преживяват тежки перипети в политическия и културен живот, ужас, бруталност и страх. Башота, подобно на останалите косовски автори, не премълчава драматичността на своя народ. Обстоятелствата и събитията му причиняват постоянна тъга, а тя открито бележи емоционалния градус на произведенията му. Именно мотивът за безкрайната тъга, съчетан с теми като смъртта, болката, войната и националната идентичност, се открояват в съзнанието на румънския читател, като го правят солидарен с болката на поета. Румънските литературни критици не остават безучастни към поезията на Башота, като я оценяват като представителна за своя период. Това е поетична дипломация, която разказва историята от различен ъгъл. Стихотворението „Ах, тази смърт“ е много показателно за начина, по който поетите осъществяват това:

Как да пресуша ужаса в двубоя със сенките/Парчето от гранатата
в чиния,

Убийците, криещи следите си из стените

Почервенялото лице на земята в огледало/първо смъртта после и
кръвта

Деца със залък преглъщат надеждата,

Белите мечти за игри, които плашат черната,

Това е човешката точност/която проси милостта на Господа

Si ta përpij tmerrin në dyluftim me hijet/Copa e granatës në pjatë

Vrasësit duke i fshirë njollat e krimit nëpër mure

Fytyra e skuqur e dheut në pasqyrë/përpara vdekja pastaj gjaku

Fëmijët me bukë në fytë i gëlltisnin shpresat

Ëndërrat e bardha për lodrat që i tremben vdekjes

Kjo është vërtetësi njerëzore/që kërkon mëshirën e Zotit¹⁹¹

Структурата на стихосбирката включва две части: „Моята бедна душа“ (*Shpirti im i shkretë*) и „Албанска сватба“ (*Dasma Shqiptare*). Заглавието на стихосбирката насочва към универсалната интерпретация, че поезията принадлежи на душата и на вътрешната същност на човека в момент, в който тя търси спасение от външни изкушения. Същевременно в контекста на '90-те години се отнася и до масовото принудително изселване на албанците от Косово в съседните страни. Стихотворението със заглавие „От другата страна на родината“ (*Në pjesën tjetër të atdheut*) обобщава характерни за сънародниците му емоции:

На празника на предаването на	<i>Në përurimin e dorëzimit të</i>
личната болка	<i>dhembjes personale</i>
Отворете вратата на душата,	<i>Hapeni portën e shpirtit mos ta</i>
че да не я обземе мрак	<i>zërë terri i natës</i>
Когато в другата част на родината	<i>Kur në pjesën tjetër të atdheut</i>
Черните змии лягат и се разсъбличат	<i>Gjarprinjtë e zinj shtrihen</i>

¹⁹¹ Sali Bashota, Ekzili i shpirtit, Editura Muzeul Literaturii Romane, București, 2004, f. 97

В представената стихосбирка Сали Башота създава авторски образи с възможност за разностранно тълкуване в зависимост от контекста. *Змия, сълзи, петна*, са сред предпочитаните от автора, като те изразяват вътрешната болка, тъга и несигурност и са лесни за възприемане от чуждия читател.

Поетът и литератор Дан Ангелеску (Dan Anghelescu) определя тази поезия в категорията на сливане между поет, общество и лирически герой, в рамките на което се „разбира историята на албанците в Косово“¹⁹³. В този смисъл поезията на Сали Башота, освен популяризация зад граница, запознава и с важни моменти от най-новата история на албанския народ. Когато поезията се чете не само в литературен, а и в исторически контекст, се усещат най-точно емоциите и драмите на неговите сънародници.

Без съмнение преломните събития в живота на албанците от края на XX век намират силно отражение в поезията. Чрез преводите те достигат под друг ъгъл до чуждата публика и запознават с литературните достойнства на албанските автори, които имат силно подчертана нужда от себеизява зад граница. Личните им стремежи са в синхрон със социалната потребност за популяризация в чужбина на малките култури, така че съдействието за това трябва да бъде поощрявано.

¹⁹² Пак там, с. 89

¹⁹³ Sali Bashota, i vlerësuar nga shkrimtarët rumun, LIMES 2012, București f. 105

Заклучение

Настоящото изследване на албанската поезия е съсредоточено върху корпуса, публикуван през последното десетилетие на XX век (1990-1999), тъй като на този важен за страната период не е обърнато достатъчно внимание от литературната критика. Поезията на това десетилетие не присъства достатъчно в обектива на специалистите от страната, въпреки че като никога преди това във века на модерността, литературата на Косово не е обогатявана толкова многостранно от поетически творби. Приносът принадлежи на всички поколения поети вътре в страната, на тези далеч от родината, а също на хората, писали в затворническите килии, в периода на излежаване на присъди по политически причини. В заключение обобщаваме тенденциите, които са важни от гледна точка на българската публика и като цяло на рецепцията на творбите зад граница.

1. Поетите от вече формираното поколение, дебютирали през '60-'70-те години на XX век, които завършват последното десетилетие без съществени промени във формата и структурата на писане. Стихотворенията продължават да се пишат в свободен стих, строфа и рима. Дължината на стиховете се определя от начина на организация на мисълта и изразността. Строфите са многообразни, но рима се среща много рядко. При намаляването на важността на тези елементи, поетите ориентират възприемането чрез звуковите комбинации, подчинени на ритъма. Въпреки че по отношение на формата няма изменения, има новости в развитието на дискурса, под влиянието на контекстуалната среда. Тежкото социално и политическо положение оставя преки следи върху начина на писане и постройката на образния стил, като чист емоционален продукт на поетите. Личността на поетите се представя по краен начин чрез избрания език и тематиката, като така поезията отразява самия живот. Именно този тип поетически произведе-

ния, които са резултат от личния опит на автора и конкретните събития в извънлитературен план са представени най-подробно по време на изследването.

2. Творчеството на поетите от новото поколение, което започва да публикува в началото на '90, отваря вратите на нови явления, които дотогава са само частично застъпени. Поезията на дебютантите през '90-те не е изцяло обект на нашето изследване. С оглед целите на книгата и българската аудитория, се спряхме на женското писане. Ролята на жената в традиционното семейство и в някои кодекси на обществения живот като обичайното право или Канунът, пренасят в литературата определени черти, творческа рамка, от която мъжете-поети се стараят да не излизат. В разглеждания период бурно се развива поезията, сътворена от жени, които се обръщат към женската чувствителност във вътрешен план, но и към социалното неравенство, а също други обезпокоителни явления от косовското ежедневие. Така се създава спонтанно движение и чрез поезията се създава кауза, която с течение на времето води и до промени в обществения живот и е валидна и до днес в различни организирани форми.

3. Поезията, създадена в границите на Косово, се обогатява от творчеството на авторите-емигранти, които живеят и творят зад граница. Те са категоризирани като автори от диаспората. Част от тях са емигрирали против желанието си, а други са икономически емигранти, но всички се вписват в една от най-устойчивите албански традиции – неразривна връзка с родната земя и последователно съхранение на духовните корени. Тяхната поезия има своята аудитория – в кафенетата и клубовете на земяците. Там тя се чете и обсъжда и е част от връзката с отечеството. Това творчество не е част от настоящето изследване, но е неразривна част от периода и ще бъде обект на по-нататъшната работа по темата.

4. Поезията, писана от политическите затворници, е напълно непозната за читателите до началото на този период. Хората дори не си представят, че някой може да твори в условията на лишаване от свобода. В началото на '90-те години виждат бял свят някои от тези творби, а други остават скрити до по-късно. Създаването на поезия в пълна самота и изолация и под физически и психически натиск дава различен поглед върху периода и стимулира по-подробното изучаване.

5. Важна характеристика и лице на периода са преводите на поезия на чужди езици. Това е начин да се сподели болката на хората извън политиката и да се представи образът на албанеца от Косово в неговото трудно битие през репресивния за страната период. Въпреки че литературите на малките народи, особено на тези, въввлечени в конфликт, са в потенциалния риск да се затворят и изолират, поетическото богатство на това важно за страната десетилетие достига до международната публика на английски език чрез преводите на канадския албанонолог Робърт Елси. В балканските страни, най-вече в България и Румъния, също има отклик от литературната критика, в резултат на преводаческата дейност в тези културни центрове. В този контекст настоящата книга се спира на преводните произведения от периода на албански и румънски език. Трябва да подчертаем, че самият превод е направен по личен избор на преводачите, но отразява добре същността на периода и е в духа на вековните традиции на двустранните културни контакти.

6. Тематиката на разгледаните в книгата произведения е разнообразна, като преобладава проблемността пред универсалните мотиви. Местни мотиви са езикът, културата, средата, традицията, античността и миграцията, в чиито рамки се разглеждат по-общите междучовешки отношения. Войната, смъртта, свободата, насилието, протестът, мирът и носталгията са

вторият пласт, който отразява и отношенията между народите на Балканите в рамките на известни вековни конфликти.

7. Поетическата образност разграничава поезията от останалите жанрове. Чрез обикновени думи, съчетани по художествен начин, се създават многозначни семантични полета, с които се отличават авторите от периода. Използването на класическите поетични средства, като се поставя ударение върху поетическия синтаксис и интонация, а не върху метриката, е характерно за авторите от периода. Символът, метафората и алегорията са най-честотните изразни средства, които по начина на комбиниране доближават част от творбите до постмодернизма. Поезията е персонален израз на емоциите на автора, затова и дискурсът е свързан с индивидуалността на поетите. Затова дискурсът понякога е в меланхоличен тон, друг път е гневен, ироничен и протестен, пряка функция на взаимовръзката на поета с реалността и житейските обстоятелства. Напрегнатите ситуации, които преживяват поетите са фактор, довел до образно по-затворен дискурс, като например алегорична изказност. Това е пряка последица от липсата на свобода на словото, налагаща да се изрази чрез друг обект това, което пряко вълнува хората. Въпреки че съществува и пряк дискурс, алегорията е по-висш начин на изразяване и по-интересен за изучаване от гледна точка на съвременната албанска литературна критика.

Подборът на имена и обемът на представянето на авторите и явленията е част от научния принос на книгата, както и предложените литературни интерпретации. Вярваме, че за чуждата публика в съседна балканска страна е важно да познава поетичния дух на периода 1990-1999 г., за да може да се ориентира по-добре в международния отзвук за събитията в нашата страна.

Библиографија на използваната литература

1. Aristoteli, Poetika, Buzuku, Prishtinë, 2003
2. Aliu Ali: Vepra 5, ASHAK, Prishtinë, 2013
3. Appignanesi Richard, Chris Garratt with Ziauddin Sardar, Patrick Curry, Introducing Postmodernism, Icon Books UK, Totem Books USA
4. Barthes Roland, Aventura Semiologjike, Dukagjini, Pejë 208, 149-154
5. Barthes Roland, Lionel Duisit, An introduction to the Structural Analysis of Narrative, The Johns Hopkins University Press
6. Bashota Sali, Ekzili i shpirtit, Editura Muzeul Literaturii Romane, București, 2004
7. Башота Сали, Прокълната красота, София, Балкани, 2012
8. Bejleri Rusana, Mësimi i gjuhës shqipe në Bullgari – historia, metodika, Gjuha jone, Nr. 1-2, 2002, f. 109-115
9. Beyleri Russana, Agim Vinca and the Albanian Literary Alternative in Kosovo, In: Études Balkaniques, Nr 2, 2003, 134-143
10. Бейлери, Русана, Албанската литература като огледало на народната душевност, София, 2009
11. Бейлери, Русана, Албанската литература и проблемът за хомогенността при сравнението. В: Голямото вписване или Какво сравнява сравнителното литературознание”, София, 2009, с. 205-213
12. Бейлери, Русана, Творецът в емиграция - опора на албанската литература Творецът в емиграция - опора на албанската литература, София, 2013, 271-282.
13. Бейлери, Русана, Албанският поет-романтик и символист Асдрени и Румъния, В: (Не)сравнимото в европейските литератури. Сборник в чест на Р.Л. Станчева. София, 2018, с. 23-29
14. Beqiraj Naime, Mbi Siparunt, Rilindja, Prishtinë, 1990
15. Buçica Vula, Xheraldina, A street cat, Sfinga, Prishtinë, 1999
16. Bobev Bobi, Bulgarian-Albanian political relations in the period of Transition from Totalitarianism to Democracy (1989-2005). In: Etudes Balkaniques, XLVI. Sofia, 2010, N 3, p.p. 3-30
17. Calhoun Richard James, Existentialism, Phenomenology, and Literary Theory, Published by: South Atlantic Modern Language Association Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/3196789>
18. Calinescu Matei, Pesë ftyrat e modernitetit, Dituria, Tiranë, 2002
19. Ciko Pavllo, “Shoqëritë patriotike shqiptare-ura miqësie midis dy popujve”, shih: http://www.unkorce.edu.al/sites/default/files/fakulteti_educimit/botimi_i_rumanise_i_redaktuar.pdf
20. Cufaj Beqë, “205”, Dukagjini, Pejë, 1996
21. Çapriqi Basri, „Ali Podrimja - Pjesnik velikih stilskih otklona“. Sarajevske Sveske 08-09:203208. <https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=217507>
22. Dado Floresha, Teoria e veprës letrare: Poetika, Tiranë, Shtëpia Botuese e Librit Universitar, 1999

23. Dado Floresha, Sfida teorike, të historiografisë letrare, Bota Shqiptare, Tiranë
24. Dedaj Rrahman, Vepra letrare 3 (Kryqëzim hijesh), Faik Konica, Prishtinë, 2008
25. Elsie Robert, Historia e letërsisë shqipe dhe kultura e letërsisë shqipe: vëzhgime mbi zhvillimet e fundit, shih <http://www.elsie.de/pdf/articles/A2012>
26. Freidin Gregory, A coat of many colors, University of California Press, Berkeley and Los Angeles, California University of California Press, London 1987
27. Fraj Northrop, Anatomia e kritikës, Rilindja, Prishtinë, 1990
28. Genette Gerard, Figura, 2 lindje dhe 2 perfundime, Elbasan, 2017
29. Gunga Fahredin, Shtreztet e fatësimit, Rilindja, Prishtinë, 1990
30. Gilles De Rapper, Pierre Sintès. Të emërtosh dhe të klasifikosh në Ballkan. Gilles de Rapper; Pierre Sintès. France. Fjala Publishing, 2015. Fq.10-11, <https://halshs.archives-ouvertes.fr/halshs-01451160/document>
31. Goldwyn A., Hoxha R., „Finally, Ali Podrimja Spoke“ A Conversation, publikuar në World Literature Today, May/Jun 2012, Vol.86(3)
32. Hamiti Sabri, Vepra letrare 3, Faik Konica, Prishtinë, 2002
33. Hamiti Sabri, Vepra letrare 8, Faik Konica, Prishtinë, 2002
34. Hamiti Sabri, Vepra letrare 9, Faik Konica, Prishtinë, 2002
35. Hamiti Sabri, Tematologjia, ASHAK, Prishtinë, 2005
36. Христакуди Фотини. Проблемът за албанската азбука, www.albanianbg.com
37. Jonuzi Bajraktari Merita, Brenda Kritikës, ProkultPress. Prishtinë, 2016
38. Jonuzi Bajraktari Merita, Figura/Vështrime Letrare, Prokult Press, Prishinë 2016
39. Maliqi Habibe Bota e Re, Prishtinë, 1996
40. Krasniqi Nysret, Histori e letërsi, 99-AIKD, Prishtinë, 2018
41. Krasniqi Nysret, Letërsia e Kosovës 1953-200, 99 AIKD, Prishtinë 2016
42. Krasniqi Nysret, Sabri Hamiti, AIKID -99, Prishtinë 2011
43. Kosumi Bajram, „Letërsia e burgut“. SYMBOL 2:100-111
44. <https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=607680>
45. Konushevcu Abdullah, Të qenët të mosqenë, Rilindja, Prishtinë, 1990
46. Rugova Ibrahim, Refuzimi Estetik, Sh.B Faik Konica, Prishtinë, 2005
47. Kosumi Bajram: „Letërsia e burgut“. SYMBOL 2:100-111,
48. <https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=607680>
49. Lotman Jurij, The Structure of the Artistic Text, University of Michigan (translated by Ronald Vroon, 1977)
50. Labarthe Lacoue Philippe: Translated by Andrea Tarnowski, Poetry as Experience, Stanford University Press, 1999
51. Mehmeti Din, “Vepra letrare 3”, Shtëpia Botuese Drenusha, Prishtinë 2009
52. Malcolm Noel M, Kosova një histori e shkurtër, Koha, Prishtinë 2011
53. O’connor Justin, “We Need to Talk about Cultural Studies”, Cultural

Studies Review: Carleton Vol. 18, Iss. 2, (Sep 2012): 330-340

54. Podrimja Ali, Vepra 4 (Zari), ASHAK, Prishtinë, 2013

55. Podrimja Ali, Vepra 5 (Në bishtë të sorrës, Zari), ASHAK, Prishtinë, 2013

56. Podrimja Ali, Vepra 5 (Buzëqeshja në kafaz), ASHAK, Prishtinë, 2013

57. Pipa Arshi, Modern and Contemporary Albanian Poetry, Published: Board of Regents of the University of Oklahoma, <http://www.jstor.org/stable/40124048>

58. Prieto Manuel Jose, Reading Mandelstam on Stalin, The New York of Books, 2010, https://s3.amazonaws.com/academia.edu.documents/34720144/PrietoMandelstamNYRB.pdf?AWSAccessKeyId=AKIAIWOWYYGZ2Y53UL3A&Expires=1535403119&Signature=PR7RGxLudvs5BCOUI3qKxK0MZ8%3D&response-content-disposition=inline%3B%20filename%3DReading_Mandelstam_on_Stalin_by_Jose_Ma.pdf

59. Rugorva Ibrahim, Pavarësia dhe Demokracia, Faik Konica, Prishtinë, 2005

60. Rugova Ibrahim, Refuzimi Estetik, Faik Konica, Prishtinë 2005

61. Rexha Fakete, Mal me Frymë, Rilindja, Prishtinë, 1990

62. Ramabaja R., Nëntë degët e një trugu, Gazeta Bujku, Prishtinë, dhjetor 1993

63. Ramadan Musliu, Cilësi e imagjinatës substanciale, Gazeta Bujku, Prishtinë, maj 1991

64. Rrhmani Zejnullah Teoria e Letërsisë, Faik Konica, Prishtinë, 2008

65. Rrahmani Zejnullah, Arti i poezisë, Faik Konica, Prishtinë, 2001

66. Rrahmani Kujtim, Gramatika e fshehtë e motiveve, Qendra e Kulturës, Podujevë, 1998

67. Sokolova Bojka, Albanski vazrozhdenski pechat v Balgaria, Sofia, 1979

68. Sylja Ismail, Gazeta Bujku, Prishtinë, 14 dhjetor 1996

69. Shala M. Kujtim, Shekulli i letërsisë shqipe, Buzuku 2006

70. Shishmanov Ivan, Izbrani sachinenia v tri toma, 1965-1971

71. Shuteriqi Dhimitër, Historia e Letërsisë Shqipe 1-2, Enti i teksteve dhe i mjeteve mësimore i Krahinës Socialiste Autonome të Kosovës, 1971

72. Shyta Iliria: Kolonia shqiptare e Bukureshtit-Vatra e Formimit Letrar të intelektualëve në vitet '30, të sh. XX.'': http://www.unkorce.edu.al/sites/default/files/fakulteti_edukimit/botimi_i_rumanise_i_redaktuar.pdf

73. Stamova Marijana, Shqiptarët në Republikën Socialiste të Maqedonisë gjatë dekadës së fundit të Jugosllavisë së Titos 1981-1991 (përkthyer nga Anton Panchev), Иван Сапунџиев - ЕООД", 2018

74. Rácz, István D. Beyond Identity: New Horizons in Modern Scottish Poetry, HJEAS: Hungarian Journal of English and American Studies

75. Solar M., Teoria e letërsisë, Prishtinë, 1978

76. Stamova, Marijana, Shqiptarët në Republikën Socialiste të Maqedonisë gjatë dekadës së fundit të Jugosllavisë së Titos 1981-1991 (përkthyer nga Anton Panchev), Иван Сапунџиев - ЕООД", 2018.

77. Stantcheva, R.L., Сравнително литературознание и балканистика, София, 2009.

78. Sinani Shaban, Filologjia si shkencë dhe një letërsi e pabotuar, Seminari ndërkombëtar për gjuhën, letërsinë dhe kulturën shqiptare, Prishtinë, 2012.

79. Shishmanov Ivan, Izbrani sachinenia v tri toma, 1965-1971

80. Shkreli Azem, Nata e Pagajve, Rilindja, Prishtinë 2006

81. Shkreli Azem, Lirikë në shi, Rilindja, Prishtinë 2006

82. Shuka Gjergj, Tridhjetë legjenda dhe këngë ballkanike-Studime mbi origjinën historike, Naimi, Tiranë, 2015

83. Shukri Edi, Nënqielli, Rilindja, Prishtinë, 1990

84. Todorova Maria, Is „the Other“ a useful cross-cultural concept? Some thoughts on its implication to the Balkan region, Published by: Berghahn Books, Internationale Schulbuchforschung, Vol. 21, No. 2 (1999), pp. 163-171, URL: <https://www.jstor.org/stable/43057175>

85. The Lancet, Editorial: Kosovo's refugees: from crisis to catastrophe, Volume 353, Issue 9160, 10 April 1999

86. Vinca Agim, Metodatat letrare, Libri Shkollor, Prishtinë 2016

87. Vinca Agim Orët e poezisë, AAB Riinvest, Prishtinë 2010

88. Volcic Zala, "Connecting the Disconnected: Balkan Culture Studies", Journal Journal Communication and Critical/Cultural Studies, Volume 10, 2013 – Issue 2-3

89. Wellek Rene, Warren Austin, Teoria e Letërsisë, Onufri, Tiranë

90. <http://www.ashak.org/index.php?cid=1,25,371>

91. <http://bnr.bg/sq/post/100200282/mir-se-vini-n-arbanasi>

92. <http://www.albanian.dir.bg/studii/ezik/st-ez-01-alb.htm>

93. [https://www.ashak.org/repository/docs/Vepra_I_\(adobe\)_156969.pdf](https://www.ashak.org/repository/docs/Vepra_I_(adobe)_156969.pdf)

94. <http://www.ashak.org/index.php?cid=1,25,371>

РЕЦЕНЗИЯ

на пълния текст на дисертацията от
академик Шабан Синани

Изследването *Албанската поезия в Косово през '90-те години на XX век* на докторантката Мимоза Хасани-Плана е проведено под научното ръководство на учения-албаниолог Русана Христова-Бейлери и е представено пред уважаемото жури за публична защита, след като е преминало през вътрешно обсъждане в Катедрата по общо, индоевропейско и балканско езикознание, Славянски факултет, СУ „Св. Климент Охридски“. Дисертацията се отнася към научната област на филологията, в подраздела на чуждата (световна) литература и по-конкретно „Литература на народите на Европа, Азия, Африка и Австралия“, като е съсредоточена върху албанската литература и по-тясно върху новата литература в Косово през последното десетилетие на XX век със специален фокус върху поезията. Заповедта на Ректора на СУ „Св. Климент Охридски“ за назначаването ми в журито и избирането ми за рецензент на тази дисертация приех с оглед доброто познаване на успешната дейност на катедрата, която организира защитата, на уважавания научен профил на научния ръководител доц. д-р Русана Христова Бейлери сред албаниоложките среди в Албания и извън нея и задочната информация за публикации и изследователска дейност на докторантката Мимоза Хасани-Плани. Кандидатката за научната степен достига до този етап, след като е завършила „Албаниология“ в Университета в Прищина и е задълбочила познанията си в магистърска степен от същата област и в същата институция.

1.

Мимоза Хасани-Плана развива издателска, обществена и административна дейност от около 15 години. Тя е се е изявила като компетентен професионален журналист в телевизионния канал RTV21, а по-късно и като член на УС на Косовската радио-телевизия, RTK (избрана от Парламента на Косово с двегодишен ман-

дат), като ръководител на Бюрото за връзки с обществеността на Министерство на образованието, а също експерт по правата на децата, като почти десет години е в рамките на това министерство, а през последните две години е местен съветник-обучител на ОССЕ и експерт по образованието на Международната организация по миграция (ИОМ).

Много важно е да се спомене, че през този период докторантката Мимоза Хасани-Плана е преподавала в течение на две поредни години дисциплината *Художествено писане и четене* в Колежа ААВ.

Участието ѝ в научна, образователна и популяризираща дейност е свързано до голяма степен със задълженията и функциите, изпълнявани от нея през периода 2003-2018 г. Основните области, в които дава своя принос, са *връзки с обществеността, медии и образование, защита правата на децата в образователния процес*.

Централна проблематика в работата на Мимоза Хасани Плана преди и по време на провеждане на докторантурата са *правата и отговорностите при общуването от разстояние в социалните мрежи*. Тя е съавтор на училищното пособие „Сигурно сърфиране в интернет“ (*Kërkim i sigurt në internet*, Прищина, 2017). Други съществени нейни приноси под формата на представени доклади са: 1. „Защита на децата в социалните мрежи по време на образователния процес“ (*Mbrojtja e fëmijëve në rrjetet sociale në procesin e formimit arsimor*; докладчик и организатор на конференция и кръгла маса по същата тема, проведени в Прищина през 2018 г.; 2. „Опознаване нуждите на децата, за да ги защитим в социалните мрежи“ (*Njohja e nevojave të fëmijëve për mbrojtje në rrjetet sociale*), представени на мероприятиято „Дейности за безопасен интернет“, организирано от Министерство на образованието през 2016 г.; 3. „Интернет в системата на училищното образование – интеграция на ИТ в образователната система“ (*Interneti në sistemet e edukimit shkollos - Integration of IT in the education system*), изнесен на конференцията „Безопасен ден в интернет“, организирана от ЕС в Прищина през 2015 г.

С горепосочената проблематика е свързана и темата за защита на правата на децата извън контекста на цифровата технология, като там са изнесени два доклада: 1. „Подкрепа на Министерство на образованието за развитие на децата и младежите в Косово за изпълнение правата и задълженията в областта на образованието” (*Mbështetja e Ministrisë së Arsimit për zhvillimin e fëmijëve - të rinjtë në Kosovë dhe plotësimi i të drejtave dhe detyrimeve në rrafshin e arsimimit*), организирана от KFOR за Деня на бъдещото равенство между половете 2017; 2. „Предотвратяване изоставянето на деца в Косово” (*Parandalimi i braktisjes së fëmijëve në Kosovë*) на конференцията, озаглавена „Защита правата на децата”, UNHCR 2014.

Третата област от интелектуалния профил на докторантката Мимоза Хасани-Плана е *равенството между половете*, тема, която е отразена и в съдържанието на дисертацията ѝ. В тази област се открояват приноси, които са свързани и с *femina litteraris*, като например: 1. Статията „Как може училищата да подготвят бъдещите жени-ръководители”, публикувана в *The KFOR Magazine for KFOR Soldiers*, Prishtinë 2015; 2. Докладът „Равенството между половете в образованието” (*Barazia gjinore në shkollim*), изнесен на конференцията, организирана от KFOR Gender equality, Прищина, 2015; 3. „Правата на общностите в образователната система” (*E drejta e bashkësive në sistemet e shkollimit*), представена на конференцията, организирана от ОССЕ под заглавие *Education of communities, achievements, challenges and plans for the future* през 2016 г.

В обобщение:

Безопасност във виртуалните мрежи	Права на децата в социалните мрежи	Равенство между половете
Едно училищно издание и три доклада	Два доклада	Една статия и два доклада

В началото и през периода на докторантското обучение Мимоза Хасани Плана се насочва към публикации по проблематиката, свързана с избраната от нея тема на дисертацията: 1. *Поезията на Сали Баишота*

на румънски език, доклад изнесен на Международна балканистична конференция в София, 2018 г. и издаден на английски в сборника „(Не) сравнимото в европейските литератури, София, 2018 г.; 2. *Реалност и фикция в поезията на Сабри Хамити*, доклад на Семинара по албански език, литература и култура, Прищина, 2017; 3. *Исторически поглед върху българо-албанското литературното общуване*, статия, публикувана в научното списание за литература *Jeta e re*, Прищина 2017; 4. *Бурни сезони в поемите на поетесите Факете Реджа и Наиме Бечирай*, представено като доклад на междууниверситетската конференция „Език, литература и култура”, 2017 г.; 6. Занятия по радиофонична презентация на литературните жанрове пред студентите по „Балканистика” в СУ „Св. Климент Охридски”, 7. *Албанската поезия от 1990-те години с фокус върху косовската поезия*, доклад през Седмичата на науката, организирана от Министерство на образованието в Прищина през 2015 г.; *Тематика в поетичните произведения на младите косовски поетеси през XX век*, статия публикувана в *Journal of Literary Studies*, vol. 1, Issue 2, 2018, което е индексирано международно списание с ISSN; 9. *Неразривните албано-румънски връзки*, публикувано в сп. *Haemus*, 2018 г.

Обобщена информация

Профили на творци от 90-те години в Косово	Албано-български литературно-културни и езикови връзки	Проблеми на литературното развитие в Косово през 1990-те години и след това
3 доклада, 1 статия на английски език в София	Един доклад, една публикация	Два доклада, един в София, една публикация в индексирано издание

Авторката е също и поетеса. Представя се за първи път със стихосбирката си „Книга на съдбата” (*Libri i fatit*, Podujevë, 2000). Нейни стихотворения са включени в антологията *Ta dëgjoj jetën*, Прищина, 2002.

2.

Структурата на дисертационния труд съответства на общата картина на развитието на поезията в Косово през деветдесетте години на XX век. Четирите глави на дисертацията (освен увода, заключението и библиографията) *отразяват на преобладаващите тенденции на това развитие*. Освен личните умения на кандидатката в структурата на труда се разпознава и компетентността на научния ръководител доц. д-р Русана Христова- Бейлери.

В първа глава се прави теоретична обосновка и характеристика на *принадлежността на косовската поезия от периода на 1990-те години*. С основание тя е определена като *модерна поезия*, въпреки че често се *проявяват и черти на постмодернизма*. С оригинален характер са аргументите на докторантката относно обстоятелствата, в които *поколение на вече утвърдените поети, се насочва към естетиката на модернизма*. В тази глава *се идентифицират основните категории и явления: поетите с предшестващо литературно творчество, младите поети, поезия от затворите, lettera feminalis, емигрантска литература*.

В методологичната част докторантката заявява, че *се опира на принципите на структурния анализ*, подсилен от *сравнителния метод*, както и от други методи. Изборът на структурализма първоначално може да звучи претенциозно, но фактът, че *четенето на албанската поезия в Косово през '90-те години на XX век не може да се осъществи извън етнокултурното и антропокултурното разглеждане* ни насочва към това, че *видът на обекта определя вида на метода*. В дисертацията има *интересни семиотични наблюдения*, въпреки че *авторката е далеч от определянето на разглежданата поезия като символистична*, за разлика от това, което се среща в много други трудове.

Въпреки избора си, авторката не се придържа стриктно единствено и само към принципа на *литературността*, тъй като *поезията от разглеждания период е силно обусловена от извънлитературните явления и развития*. Затова изследването от самосебе си често излиза извън границите *тестоцентризма*, като успешно

съчетава *текста и контекста*. *Деконтекстуализацията на албанската поезия от последното десетилетие на границата между двата века би ограничило погледа на изследователката* и така не би я довело до истинни изводи.

Във втора глава, озаглавена „Автори, профили и творби” може да се каже че освен панорамната картина *имаме и история на албанската поезия в Косово от фазата на модернизма*, започнала поне едно десетилетие преди това. Това е периодът на разграничаване не само от социалистическия реализъм, имал свои представители и в Косово, но като цяло на традицията, разграничаване, *което трябва да бъде разбирано като естетическо отричане и отказ от готовите средства пътища*. В тази глава докторантката е обърнала внимание почти на *цялата звездна констелация от албански поети в Косово*, които издават във втората половина на миналия век, като се е спряла конкретно на публикуваното от тях през 1990-те години и е сравнила новото в поезията им с миналия период. В дисертацията се *откроява индивидуалността на всеки от избраните поети*, които като цяло са *антологични автори*, като се спира на *основните признаци в поезията на всеки от тях* и на извънлитературните елементи, обусловили написаното от тях, *тематологията, автобиографизма, поетичните структури и други компоненти*. *Анализът е по форма и съдържание*. В поезията на Азем Шкрели е подчертана силната връзка с родното място—Ругова: кула, лахута, камък, планина и език (на илирите). *Родината се осмисля като една Итака*, отвъд която може да си представим родината, която формално отсъства. Смятам, че може да се преразгледа определението за Шкрели като „поет на мълчанието”. Извън това, което четем на повърхността, поезията на Шкрели демонстрира *библейския мит за Словото*. Тук е мястото да подчертаем, че *при всички косовски поети от периода на модернизма евангелско-библейският речник се явява едновременно като разграничителен и обединителен слой*. За разлика от поезията на Азем Шкрели, поезията на Али Подримя основателно е характеризирана като *поезия на протеста* с много по-ясно формулирани послания, независимо от присъствието и при него на типичните за ал-

банската поезия в Косово ключови думи (камък, река, кост). Съвсем на място е твърдението, че *Подримя влага по-осезаема степен на историзъм в търсене на корените на предците, че топосът не е безименен или просто родното място, а политическата география се назовава със собствените си имена. Метафоричната Итака е заместена с Косово и Албания (стихосбирката „Остров Албания“)*. Поетът Дин Мехмети в много предишни изследвания е разглеждан като *ангажиран поет*, дори като представител на социалистическия реализъм в бивша Югославия. Докторантката го вижда по същество подобен в поетическата съзидателност с останалите автори. Поезията на Еди Шукриу не прави изключение от *мита за родното място*, който е преобладаващ в цялата поезия от разглеждания период на 1990-те години. Това има своето извънлитературно обяснение. *Родното място не се счита за вид опозиция от издателите и други институции на времето, докато родината провокира съответните контрареакции*. Митът за древността и за автохтонността в поезията на Еди Шукриу се преплита с *археологичния дискурс*. По отношение на Еди Шукриу, Фахредин Гунга и Сабри Хамити авторката би трябвало да спомене, че са част от *високо образованите поети*, които следват традицията на Миеда, Фан Ноли, Мартин Цамай, чак до Бесим Бокши. За Сабри Хамити напълно точно се твърди, че идентификационният код на поезията му включва редом с цветето и ръкописа също майката, бащата, семейството, дома, сина, приемствеността между поколенията. В цялата албанска поезия от 1990-те години се усещат основополагащите тези на албанологията, които придават интелектуалност: автохтонност срещу алоктонност, орел срещу сврака, цивилизация срещу гняв. При бъдещото издаване на труда може да се подчертае, че зад символите, които често правят тези стихотворения мрачни и криптирани, се крие социалната ангажираност на поетите. *Независимо от формалното си модернизиране, албанската литература в Косово през 1990-те години по същество остава функционална и мисионерска, целенасочена литература*, което се обяснява от естеството на епохата, в която е сътворена. Независимо коя е изходната точка – физика или

метафизика, безименното родно място или древен протоалбански *топос*, мълчание или протест, самота или единение с тълпата, Аз-ът или колективното Ние, кости или плът, лахута или чифтелия, камък или планина, крепостни руини или гроб, орел или сврака, птица или планина, майка или син, цвете или сезон, Дорунтина или Розафа, *всички поети имат послание, което да предадат на обществото и то не е само за лично естетическо удоволствие, а преди всичко, за да окажат влияние върху гражданското съзнание и да се утвърдят национално и цивилизационно*. Тази традиция се предава още от времето на Възраждането. Поетът-мисионер, *месията, Прометей*, са преобладаващи явления в цялата албанска литература.

Докторантката е постигнала целта си в тази глава да покаже пред чуждоезична аудитория ценностите на модерната албанска поезия в Косово. Ако използваме термините на Мария Тодорова, в цялата поезия доминира опозицията *свое-чуждо*, която извисява *своето* с *емпатия* и не предлага лесно *симпатия* за *другия*, освен в редки случаи. Тук, макар и мимоходом, може да се постави в съпоставителен план въпросът защо в самата Албания поколението на утвърдените от миналото поети с малки изключение или замълча, или премина в нов, реторично-политически дискурс.

Следващата глава е посветена на новаторското в албанската литература от Косово явление, *lettera feminalis*, женско писане, което е продиктувано от нови тенденции в разглеждания период. Жената в изкуството и литературата в самата Албания, както отбелязва кандидатката, се проявява *още в ранния модернизъм*, между двете световни войни – Тефта Ташко (Tefta Tashko) в певческото изкуство, Хафеза Лесковику (Hafeza Leskoviku) в народната музика, Андроничи Зенго (Androniqi Zengo) в изобразителното изкуство, Мусине Кокалари (Musine Kokallari) в литературата и науката, в поезията - *Kolomban* (Селфидже Циу, Selfixhe Ciun) и *Lux Secreta* (Лучие Серечи, Luçie Serreqin), а също много други. В тази глава проблематиката е поставена в плоскостта на тематологията, като се обръща внимание на женския глас, идентификацията чрез майчинството и жертвеността чрез митологичните образи на Розафа и Дорунтина, а и чрез

отказа от едно общество, което съчетава несправедливост вътре в несправедливостта: в общество, лишено от гражданските свободи, жената има допълнителни забрани вътре в семейството, често превърнато в затвор. Профилът на поетесата Наиме Бечири е изграден внимателно, като се обръща внимание на интимните стихове и на смелостта да се изправи пред обществото като жена с чувства и духовна мощ. Обяснението на промяната на социалните предпоставки е убедително. Може би женският мироглед би могъл да се разгледа през призмата отличителните си характеристики, подобни на възрастовите, културологични, езикови и т.н. Женската литература в днешно време е обект на независимо изследване в рамките на историко-литературните анализи. Това е световен проблем. Когато Вирджиния Улф пише *A Room of One's Own*, в балканските литератури за този тип еманципация е още рано. Много години по-късно Френската академия на науките приема в редиците си първата жена, Маргьорит Юрсенар (Margueret Yourcenar), за първи път в сградата е добавена нова тоалетна, на вратата на която е изписано името на новоприетата, а не просто *Дами*, тъй като се смята, че няма да има повече жени-академици. В Италия жените получават право на глас през 1956 г.

По отношение на емигрантската поезия и на затворническата поезия *основната стойност на настоящето изследване е в подбора*. В затвора и в емиграция почти всички стават творци, но авторката е успяла ясно да постави *разграничителната линия между литературата и себеизразяването като такова*. В тази област е подпомогната и от вече съставените от други литератори антология. В албанската литература в Тирана границата между литературата и желанието за себеизразяване е доста замъглено.

Четвърта глава е посветена на преводите на български и румънски, като се следва *критерият на Балканския езиков съюз*. Това е обусловено не само от това, че прекрочването от един език в друг е ново явление в конкретната литература, а защото съответства на научния профил на звеното, където се защитава дисертацията. Тук са демонстрирани както профили на творци, преведени на споме-

натите езици, така и преводачески профили. *С основание е оставен извън обсега на труда преводът на албанската поезия на езиците на бивша Югославия, доколкото това е по-скоро въпрос на държавна политика*. Що се касае до българския език, за мен беше изненада да науча факта, че повече от 100 албански заглавия и автори звучат на този език, сред които и много от албанската литература, създадена в Косово. Във връзка с преводите на румънски език и историческата традиция на връзките, би било уместно да се спомене тезата на английския изследовател Стюарт Ман (Stuart Mann), който говори за *Букурещка школа*, в която обединява Кутели, Порадеци, Герг Бубани, а по-късно и до днес баща и син Кючюку, Жеклу и Христа Максutowич, Виктор Ефтимии и Баки Юмери.

В заключение давам най-висока оценка на труда, сумарна от оценките по различните компоненти.

Тирана, 28.01.2019 г.

Проф. д-р Шабан Синани
Академия на науките на Албания

Авторката откроява индивидуалността на всеки от избраните поети, които са антологични автори, като се спира на основните признаци в поезията на всеки от тях и на извънлитературните елементи, обусловили стила на писане, тематологията, автобиографизма, поетичните структури и други компоненти. Анализът е по форма и съдържание.

В методологичната част докторантката заявява, че се опира на принципите на структурния анализ, подсилен от сравнителния метод, както и от други методи. Изборът на структурализма първоначално може да звучи претенциозно, но фактът, че четенето на албанската поезия в Косово през '90-те години на XX век не може да се осъществи извън етнокултурното и антропокултурното разглеждане ни насочва към идеята, че видът на обекта определя и да на метода.

Академик Шабан Синани, Академия на науките на Албания

Настоящата книга отразява интелектуалния и духовен стремеж на Мимоза Хасани Плана да популяризира културния потенциал на страната си зад граница. Важно е да подчертаем, че има достатъчен брой поети, които с цялото си творчество или с част от него дават добра представа за албанския литературен живот в Косово през разглеждания период. Подборът и талантливото разгръщане на творческия им профил е резултат на обмислено творческо решение за това кое е по-добре да бъде представено пред българската аудитория, като всички избрани автори са безспорни фигури към настоящия момент в албаноезичното културно пространство.

Доцент Русана Бейлери, Софийски университет „Св. Кл. Охридски“

ISBN 978-954-9464-27-6

9 789549 464276